

KORTARS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2023 01

év szám

WAGNER NÁNDOR munkáival

KORTARS 2023 01

FEKETÉ VINCE: Asztalitenisz; Falanszter (versek)

TAMÁS MENYHÉRT, JENEI GYULA, ACSAI ROLAND versei

Alexa Károly, Géczy János, Zalán Tibor emlékezik Mányoki Endrére

ZSIRAI LÁSZLÓ és **KISS ÁDÁM LÁSZLÓ** tanulmányai

ANDRÁS SÁNDOR, VÁRADI FERENC, SOKACZ ANITA kritikái

9 770023 415006

23001

Ára: 840 Ft

Előfizetőknek: 8400 Ft/év

www.kortarsfolyoirat.hu

Nemzeti Kulturális Alap

NKA Nemzeti Kulturális Alap

MMA Magyar Művészeti Akadémia

WAGNER NÁNDOR, Angyal, A második világháború lengyel áldozatainak és menekültjeinek emlékműve, 1963, krómaccél, gránit, Lund, Északi temető (Svédország)

WAGNER NÁNDOR, Lúd, 1966, rozsdamentes acél, gránit, Eslöv, Bryggeriet negyed (Svédország);
Táncoló gyerekek, 1964, krómaccél, Gävle, Valandház, majd 1990 óta Eskön, Inga Kautzky szoborparkja (Svédország)

TARTALOM

- 3** FEKETE VINCE: Asztalitenisz; Falanszter *(versek)*
- 5** TÓTH ERZSÉBET: Talált füzetek 1. – Szilánkok egy életrajzból *(próza)*
- 14** TAMÁS MENYHÉRT: Újbóli leltár 71–80. *(vers)*
- 17** ZALÁN TIBOR: Régi büntelenek *(vers)*
- 18** ALEXA KÁROLY: Az én két szeptemberi halottam, 2022
- 25** GÉCZI JÁNOS: Ernő utca *(vers)*
- 27** GÖMÖRI GYÖRGY: Emlékek virágnyelven – Camilla Mondral magyar levele
Gömöri Györgyhöz
- 30** SZIGETHY GÁBOR: Egy korty magyar bor XVIII.
- 33** JENEI GYULA: Haladék *(vers)*
- 34** ZSIRAI LÁSZLÓ: Versek vonzásában
- 39** ACSAI ROLAND: Rókalyuk; A sikló *(versek)*
- 40** WEHNER TIBOR: Wagner-napló 2000–2022 – Egy szobrász hazatérése *(képzőművészet)*
- 65** KISS ÁDÁM LÁSZLÓ: Verne delfinizálása – Szövegmodosítások a Rákosi-korszak
fordítási gyakorlatában
- 75** TAMÁS ETELKA: Hatidzsé; halszem *(versek)*
- 76** GERLE KISS ÉVA: Éjszakai táj; Ugyanaz a táj; Haiku *(versek)*
- 78** MÓZES HUBA: Évfordulók identitásképző hálója
- 81** BORSODI L. LÁSZLÓ: Űrsötét, tölcsérszerű semmi (Fekete Vince: Halálgyakorlatok)
- 89** STURM LÁSZLÓ: Karen Sztjepanjan: Shakespeare, Bahtyin és Dosztojevszkij: hősök és
szerzők a kitágított valóságban
- 92** ANDRÁS SÁNDOR: Útikalauz egy új módon felfedezett tájhoz (Balázs Imre József:
A szürrealizmus története a magyar irodalmi mezőben)
- 99** BAKONYI ISTVÁN: Tamás Menyhért / Az én Tamásim
- 100** VÁRADI FERENC: Márkus Béla / Cseres Tibor
- 102** SOKACZ ANITA: Czakó Zsófia / Szívhang

E számunkat WAGNER NÁNDOR munkáival illusztráltuk.

A hátsó borítón: Corpus Hungaricum, 1999, mészkő, bazalt, bronz, Székesfehérvár,
Jávor Ottó tér (a fedlapon ugyanennek részlete)

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: **KORTÁRS ALAPÍTVÁNY,**
PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacskaandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

SZEKERES NIKOLETTA (nszekeres@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptevő: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com); Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig; Csütörtök: 10–13 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemléli a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft. – www.primerate.hu

Előfizetési díj 1 évre 8400 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 110 €. (Az áthúzó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, továbbá a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Nagygéci Kovács József kritikája Tolnai Ottó kötetéről

Várkonyi Zsolt interjúja Szilágyi Fannival a Veszélyes lehet a fagy című filmről

O. Réti Zsófia elemzése az Immortality című videojátékról

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

www.kortarsfolyoirat.hu

FEKETE VINCE

Asztalitenisz

FEKETE VINCE (1965) Kézdivásárhely

Ha innen nézed, teljesen valószerűtlenül rendezett vidék. Az utca, a fenyők, az udvar, a tornác, a kert, a zöldséges, a szántó. Nagy körtefáid, mind a kettő a kertben. Valahol a kert két legfontosabb pontján. Piros- és feketeribizlik érnek, barack sárgul, málna és meggy piroslik. És a falusi házhoz közel zöldre mázolt kút, benne hétméternyi vízzel. Üveget, flakont, palackot megbarnító borvízzel. Nyitott ajtónál alszol, hűvös van, nyári hideg. A múltkor még egy garázda nyest randalírozott a nyárikonyha tetején az éjszaka közepén, de most csend van, nagy nyári csend. Azt álmodod, hogy álmodban egyszerre több irányból érkezel haza a szülőfaludba. A múlt és jövő pedig egyszerre robbannak a felszínre, mint számtalan víz alá nyomott pingponglabda, és ugrálnak fel a víz színe fölé. Két kézzel próbálsz begyűjteni őket, mielőtt még visszahullanának, lehetőleg mindet, és dobálsz bele egy valószerűtlenül hatalmas edénybe. Nyár vége lehet, álmodod, talán augusztus van, amikor az éjszakák ezen a környéken már rettenetesen hűvösek és ridegek. Ujjaid, kezed, minden tagod teljesen meggémberedve a hideg víztől. Aztán már csak arra emlékszel, hogy hátulról valakik megragadják a fejedet, és ebbe a jég-hideg vízbe nyomják. Dermesztő sötétség borul rád, a távolban pedig nagy, áttetsző foltok kezdenek ugrálni egyre gyorsabban a szemed előtt, mintha egy másik világba, egy másik életbe kerülnél volna. Majd belóg a képbe egy hatalmas tarka vászon is, mintha egyenest az égből zuhogna alá, hatalmas, örületes felület. Vonz, akár a mágnes, felkapaszkozsz valami magaslatra, tán a nyárikonyha tetejére, ahol a nyest is randalírozott pár napja éjszaka, és egy éles kiáltással, egyensúlyodat veszítve, beleveted magad a valami közepébe. Azt álmodod, hogy soha nem jön már megváltó felébredés.

Falanszter

Micsoda pazar szereposztás: nagyapád, nagyanyád, másik nagyapád, másik nagyanyád, a szüleid, az ő szülei, a testvérek is, a te testvéreid is, valami pincében vagytok, rettenetes, boltíves helyiség, óriási, párás üreg, minden nyirkos, mintha egy hatalmas gőzhajó kazánházában lennétek, tagbaszakadt, salopétás alakok mindenfelé, fogalmad sincs, hogyan kerültetek oda, valahogy besurrantatok az ajtón, aláérezskedtetek a lépcsőkön, és hirtelen ott találtátok magatokat ezek között, akikhez semmi közötök, és most már mennétek

is, mondjátok nekik, de marasztalnak, nem lehet, mondják, ha már jöttetek, maradjatok, mozdulatlan, sötét, tágas nyugalom mindenfelé, meg ezek a salopétás alakok, akik tesznek-vesznek, és marasztalnak, nem akarnak visszengedni, testvéreid már reszketnek félelmükben, édesapád, édesanyád meg a tieid is valamit egyezkednek egyik..., egy tagbaszakadt atlétatrikóssal, magamhoz szorítalak, de bármennyire is kapaszkodsz belém, a salopétások mindig visszahúznak magukhoz, hogy de még csak egy kicsit, és tényleg csak szívességből, jó-e, barátaim, kétségbeesetten kapkodod a fejed jobbra-balra, de most már csak kapucnis, arctalan figurák mindenfelé, sem nem nők, sem nem férfiak, név- és nemtelenek, nevet, arcot, nemet kellene adni nekik, aztán villámfény és csend és némaság és üresség mindenütt.

TÓTH ERZSÉBET

Talált füzetek 1.

Szilánkok egy életrajzból

„csak a megszokottól eltérő időtapasztalat
kényszerítheti ki az idő nyomatékos érzékelését”

Hans-Thies Lehmann

A megszokottól meglehetősen eltérő időtapasztalatnak tekinthető, amikor az egyik fiók mélyén két sűrűn teleírt naplófüzetre bukkantam. Az enyém volt persze, ki másé? Az a személy írta a jegyzeteket, aki 1994 márciusában voltam. A legfeltűnőbb az erőteljes önbizalomhiány, a gőg, a nagyravágás, a hiúság, az elismerés óhajta. Érzelmi labilitás, egy biztos szerelem mellett is többszörösen fantomérzelmek, képzelt szerelmek hálójában vergődtem. (43 éves voltam.)

Huszonnyolc évvel később, 2022-ben a legmegdöbbentőbb, hogy alig változott valami.

1994. március 1.

A tegnapi depresszió túljutottam. Elvittem az anyut gyógytornára, nagyon érdekes, miközben várok rá, mindég sokan megnéznék, nemcsak férfiak, nők is. Ebből arra gondolok, talán nem vagyok egy átlagos nő. Nagyon kell igyekezni, hogy le tudjak fogyni. Ma délelőtt tornáztam. Éppen indultam ebédelni, amikor a kapuban Szerváccal és Paján Viktorral találkoztam. Mondtam nekik, hogy éppen indulok, de azért 10 percre behívtam őket. Jóska úgy néz ki, mint egy hajléktalan Raszputyin. Iszonyú volt így látni. A haja és a szakálla nagyon hosszú és ősz. A ruhája nagyon koszos. Valami munka kellene neki, de ha meglátja valaki, biztos, hogy nem alkalmazza. Viktor azt mondja, ő még csak egy hete foglalkozik a dologgal – Józsi sorsával –, egyelőre tájékozódik, így mondta. Jó 10-15 évvel ezelőtt, mikor megismertem, Jóska akkor is nála dolgozott, a Dimitrov téri csarnokban, csak hogy most már Viktor sem dolgozik. Azt mondja, régebben volt ideje elmélkedni, s így tanácsokat osztogatott azoknak, akiknek nem volt rálátásuk a dolgokra. Viktor nagyon érdekes ember volt, még a börtönt is megjárta, most idegenként néztem rá. Úgy vettem ki a szavaikból, hogy Jóska talán nála fog kertet ásni. Abban maradtunk, hogy majd felhívnak. Én biztos, hogy nem tudok rajta segíteni. Csütörtökre megbeszéltem az interjút. A második cikket feladtam Kiss Dénesnek. Nagyon izgulok, elfogadja-e. Nem egészséges ennyire izgulni. Nem szabad abba hagynom ezeket az aprómunkákat. Jó érzés, hogy mindjárt 6 óra, és még világos van. Érezni lehet a tavaszt. Írok egy levelet Kelemen Ágiéknak.

Május 31.

Megint jó kis szünetet tartottam. Közben lezajlott a választás, Kelemen Laci volt itt New Yorkból, nálam lakott 10 napig. Illetve előtte a felesége, Ági barátnőm. Kár, hogy mindig csak külön-külön tudnak jönni. Laci a Bem téren, az MDF-székházban töltötte a választások éjszakáját, nem lehetett nagy öröm. Úgy hagyta ott őket, hogy „Megyek, levágom az Erzsit a kötélről.” Hát, erre ugyan nem volt szükség, de azóta is tart a döbbenet. Rendben van, hogy leváltották a kormányt, de hogy az MSZP-re szavaztak ilyen örült arányban, az túlzás. Van ebben jó is. Talán egy kicsit megtisztul az MDF, és pragmatikusabbá

válik. Négy évig karosszékből nézhetik az új kormány vergődését, bár ők biztos nem lesznek olyan szemét ellenzék, mint velük szemben voltak. Azoknak a rágalmaknak a fele – még a negyede – sem igaz, amikkel négy éven keresztül vádolták őket, de mivel nem volt kezükben a sajtó, illetve nem tudták megnyerni, hát az elvetett mag beért a nép kebelében. A nép, az istenadta, elhitte azt a sok gyalázkodást, és persze sok hibát is elkövettek, az kétségtelen. Mindent egybevetve szerintem a magyar nép a hasára szavazott, és elhitte, hogy éveken belül javulni fog a helyzete. Örülnék, ha így lenne, de kétlem. Győzött a prolimentalitás. Ami a legnagyobb baj, hogy már most elkezdték a „4 évezést” és a 40 évről elfeledkeztek. Röhejes lenne, vagy inkább szájalmas, ha egy volt ÁVÓS lenne Magyarország miniszterelnöke. Sokan elmennek ebből az országból, de még többnek nincs hova menni. Sokszor elmennék én is, de úgy lenne jó elmenni, hogy közben visszajönni. Annyira talán soha nem tudom megutálni ezt az országot, hogy örökre elmenjek. Bár néha közel állok hozzá. New Yorkban szeretnék élni egypár évig, azután valahol Erdélyben, Marosvásárhelyen vagy a Gyimes völgyében, azután visszajönni Pestre. Hogy ne érezzem az itteni fullasztó levegőt, s amikor hazajönnék, semmit nem tudnék az éppen aktuális csetepatékról, gyilkolásokról, mocskolódásokról, az éppen divatos regényekről, az agyondicsért költőkről és írókról, elfogulatlanul és idegenként olvashatnám őket, és örülhetnék annak, ami szép maradt vagy szép lett azóta, és nem venném észre, ami elromlott. Talán. De az is lehet, hogy észrevenném. A hosszú távollét elsimítaná a haragot vagy a szomorúságot, csak az öröm maradna. Hát, valahogy így tudnám én szeretni a hazámat. Így, hogy örökké itt vagyok, és csak két hétre, ha elmegyek, így nem igazán szeretem. Mégsem tudnék elmenni. Három verset kellene holnap elvinnem a Litea könyvesboltba, mert megígértem Zalánnak. Vagy elviszem, vagy elküldöm. Zalánnal mindig szeretek beszélgetni, fiatalnak érzem magam vele, talán mert ugyanolyan maradt a stílusa, mint mikor megismertem. Többi ismerősömnél – barátomnál – ez nincs így, mindegyik öregesebb, fontoskodóbb, pózolósbabb lett. Bizonyára én is. Még Szikszai is megváltozott, Cyprian is. Mind a kettő olyan, mintha a föld terhe az ő vállukat nyomná. Olyan nehézkesek. Talán az ÉS teszi. Az a szemét ÉS. De már régen beszéltem velük. Ha a szemem elé kerülnének, megmondanám nekik, hogy ők segítették hatalomra az MSZP-t. Most örülhetnek.

Június 4.

Csütörtökön elmentem a Várba, a Liteába, Zalán és Mózsi könyvbemutatójára. Miklós nem jött velem, ezért olyan rossz kedvem volt, hogy majdnem én sem mentem el. Senki ismerős nem volt, ilyenkor még mindig idegennek érzem magam. Mózsi Feri adott egy könyvet „változatlan szeretettel” – nem tudom, mit ért ezen. Zalánnak odaadtam a három verset, a zsebébe tette. Csillával, Zalán feleségével beszélgettem egy kicsit. Megbeszéltük, hogy elmegyek hozzájuk hamarosan. Ez is egy lépés volt a világba történő visszatalálásom felé. Nem kellene olyan nagy ügyet csinálni ilyesmikből, és ha gyakrabban kimozdulnék, nyilván nem is lennék olyan ideges. Hobó is ott volt. Szimpatikus.

Másnap reggel jött értem Pécsi Györgyi és Tóth Karesz, indultunk Györgyi kis polszkijával Miskolcra. Fél kettőre értünk oda, egyszer megálltunk. Fantasztikus jó idő volt, és nagyon jól éreztem magam egész nap. Úgy látszik, ismerősök között nincs depresszióm. Serfőző Simon, Ferdinandy György nagyon kedvesek voltak. A könyvheti műsor után egy halászcseréjében vacsoráztunk. Simon azt mondta, hogy szívesen kiadná a válogatott verseimet jövőre. Azt mondtam, hogy előbb még várjuk meg kb. egy év verstermését, és akkor örömmel beszélhetünk róla, ha meg lennék elégedve. Nem szeretném, ha a következő könyvem is olyan visszhangtalan lenne, mint az előző. Ezért is

jó volt elmenni Miskolcra, mert Simon adott egy Magyar Életet, egy olyan folyóiratot, amit eddig még nem láttam (Nemzetpolitikai Szemle), és benne egy kritika az *Arcod mögött május*-ról, Szekér Endre írta. Igen dicsér, és kedves, bár talán felületes. Ezt azonban elhomályosítja a tény, hogy egyáltalán szóra méltatják. Egy éve, mióta megjelent a könyv, ez a harmadik kritika, és ebben már Ágh István minősíthetetlen írása is benne van, amit Szervácról, Banosról és rólam írt. Nagyon örültem Szekér Endre írásának. Az egész nap nagyon jó hangulatban telt, 11-re értünk haza, Györgyi a sötétben egy kicsit lassabban jött, de különben jól vezet. Karesz azt írta ajánlásnak: „Ikonarcú Tóth Erzsébetnek”. Ferdinandy pedig: „Szeretettel Tóth Erzsébetnek”, pedig attól félttem, nem emlékszik a nevemre. Este Ferdinandy könyvét olvastam. Másnap befizettük Anyuval a krétai utat. 120 ezer forint lesz. Szeptember 20-tól október 4-ig. Nagyon örülök, hogy sikerült elintézni. Állítólag Krétán még szeptemberben is 30 fok van. Bár igaz lenne. Addig még több mint három hónap van. Szeretnék sokat írni addig, néha elmenni egy-egy hétre Kláriékhoz a Balatonra, sokat tornázni, úszni, napozni, keveset enni, szépnek és okosnak lenni. Miklóssal elég sokat veszekszünk, de nem tudunk egymás nélkül élni. Napi penzumot kellene kitalálni, és azt mindenképp betartani. Ígértem Serfőzőnek verset és prózát is, ő meg azt ígérte, hogy „kiveri” belőlem. Erre föl, ma reggel már hívott is. Tegnap este meg Szervác hívott sajnos, úgy éreztem a hangján, hogy be van rúgva. El akart jönni Lajossal, azt mondtam, nem lehet. Félek attól, hogy eljönnek, de részegen. Egyáltalán nem volt kedvem hozzájuk. Azt mondta, hogy meg fog halni. Ezt az ígéretet már sokszor hallottam tőle részegen. Persze, meghalunk mindnyájan, csak nem egyszerre. Sajnálom őt, de úgy veszem észre, keményedik a szívem. Nem olyan régen egy ilyen telefon után az egész estém el lett rontva, most meg csak kb. tíz percig gondoltam rá. Olvastam. Eszméletlen az a rengeteg könyv, amit el kellene olvasnom, amit kaptam, vagy vettem a könyvhéten, és még sok mindent szeretnék is venni. Nem is lehet megvenni mindent, amit szeretnék, mert nincs annyi pénzem. Nagy László naplóját megvettem Miklósnak a születésnapjára. 800 Ft volt. Csoóri-tanulmányokat szeretnék még, Hrabalt, Kunderát, Szántó Piroskát, Rakovszkyt, meg még sokakat. Dobait már vettem, nagyon szép. Nem szabad nekiesnem ezeknek a könyveknek, mert megvan az a rossz szokásom, hogy hetekig semmit nem csinállok, csak olvasok. Egy sort le nem írok, csak olvasok, olvasok. Erről le kell szokni. Azt kell csinálni, hogy ha nem írok, az angollal kell foglalkozni, Sylvia Plathot fordítani például. És fontos, hogy ne hagyjam abba ezt a naplót, hogy legalább évek múlva, ha belenézek, tudjam, hova tűntek el a napjaim. Ahogy a tornára rá tudtam szokni, talán erre is rá tudok.

Június 6.

Tegnap nagyon hideg volt, anyuhoz mentem ebédelni, délután eljött Miklós. Nagyon rossz érzés volt ilyen szakállasan látni. Azt mondta, azóta nem borotválkozott, mióta azt mondtam neki a telefonban, hogy legyünk csak barátok, nem muszáj nekünk szerelmeseknek lenni. Akkor talán nem okozunk ennyi fájdalmat egymásnak. Ilyen marhaságot mondtam. Rossz volt látni, hogy miattam kínozza magát, de hát megérdemli. Felesége van, én szabad vagyok. Én is megérdemlem. Átölelt, letepert az ágyra, csókolgatott, de semmi. Nem tudom elképzelni a kapcsolatunkat testi érintkezés nélkül. Öntudatlanul is meg akarom érinteni, és azt hiszem, ő is. Ma reggel a rendes adagot (egy órát) tornáztam, 12-re mentem fodrászhoz. Egy óra szolárium, azután Zsuzsa befestette a hajam. Nem szeretem, hogy ilyen szőke, de hiába mondom neki, hogy sötétebbre fesse. Ilyenkor nyáron nagyon kiszívja a nap. A délutánt ellógtam. Olvastam az új verseskönyveket, igazán csak Dobai tetszik, de az nagyon. Olyan fantasztikus nyelven ír a vitorlákról és a tengerről, hajókról, elmúlt du-

nai, balatoni és más találkozásokról, képekről, hogy az ember szinte ringatózik a sorokon. Azt hiszem, így kell a hazaszeretetről írni, hogy ne legyen avitt.

„A drága honi partok és a még drágább idegenek” – lehet, hogy nem pontosan idézem. Úgy olvasom, mint egy regényt, s olyan lassan, mint a legkedvesebb regényeket, hogy sokáig tartsanak. Talán valóban regény ez a verseskönyv, időutazás az első szerelembe. Mert minden tenger, minden vitorla, minden festmény, minden lányalak csak alkalom, hogy az első szerelmet idézze. Felfedeztem magam az egyik Dobai-verscímben – a régi romániai utunk emlékére íródott vers – Giti, Csaplár, Balla Zsófi és a román írók között. Jó volt emlékezni erre.

Június 7.

Ha megválasztják Horn Gyulát miniszterelnöknek, az mindenképpen 1956 szembeköppése lesz. Akkor is, ha ő személy szerint nem bántott senkit, nem rúgta ki senki fogát, ha ő volt a leggyöngédebb ávós egész Magyarországon. Legutóbbi beszédében így szólt a hallgatóságához: „elvtársak”. Nem volt elszólás, azt lehetett látni. Jól megfontolta, és várta a hatást. A hatás: óriási taps. Úgy látszik, az ott ülők már elfelejtették a Rákosi-korszak elvtársozásait, és a Kádár korszakét. Egyébként Horn nagyon sok mindenben emlékeztet Kádár-ra. Az összekacsintás, a Hofi-humor, a demagógia – mi is bérből és fizetésből élünk –, a kétkezi munkások emlegetése mind-mind az undorító Kádárt idézi. Persze, furcsa is lenne az ő szájából „honfitársaim”-at vagy „polgártársak”-at hallani. Legalább következetes.

Ma délután Miklós. Megborotválkozott, hozott rózsát, sárgadinnyét, cseresznyét. Nagyon jó volt. Sokáig beszélgettünk. Ő is elkeseredett. Nem tudom, mi lenne, ha nem lennénk egymásnak.

Június 8.

Ma beadtam az útlevelekérelmemet, egy hónapon belül elküldik. Vettem egy Görögország-útikönyvet. Feladtam egy levelezőlapot Kiss Dénesnek, legalább megtudom, mi lesz a cikkem sorsa. Az a legrosszabb, hogy nincs hova írni. A Heti Nemzeti Újság nagyon rossz, szerintem a világ legrosszabb hetilapja. Beszélni kellene Lezsákkal, hogy ez így nem jó. Talán most, hogy már nincs olyan nagy tisztsége az MDF-ben, olyan lesz, mint régen. Bár olyan már soha nem lesz. Anyu látta őt a tévében, és mondta, hogy egész másképp nézett ki, kisimult lett az arca, jókedvű volt, humorizált, egy hatalmas teher esett le róla. Úgy látszik, neki is jót tett a „rendszerelváltás”, nemcsak a NÉP-nek. Kertész Ákos szerint egyébként csak most jött létre az igazi rendszerelváltás. Most, hogy az MSZP győzött. Ez igazán furcsa. Nem csak most állt vissza a régi rend?! Az Élet és Irodalom tévékritikusa szerint május 9-én még a nap is szebben sütött le ránk, mint azelőtt. Már-már gusztustalan ez a szocreál lihegésre emlékeztető üdvrivalgás, ahogy a magyar publicisták fogadták ezt a választási eredményt. Sokan már búcsút is mondtak, többen megírták „utolsó publicisztikájukat”, például Megyesi Gusztáv, Széky János, Kertész Ákos, Kornis Mihály – mondván, most már nem lesz szükség az általuk művelt újságírásra, mert visszaállt a régi rend. Mindenből sugározni fog a fantasztikus szakértelem, elmúlt a Horthy-rezsim kísértete, az antiszemitizmus réme stb. Azt még csak értem, hogy ilyen eszeveszetten örülnek, hogy az MDF-et leváltották, de kérdem én, honnan tudják, hogy az MSZP és az SZDSZ mit fog művelni? Honnan? Lehet, hogy egész másféle hibákat fognak elkövetni – amit nem hiszek –, de hogy lesz mit kritizálni, és hogy publicisztikára mindig szükség lesz, az is biztos. Talán úgy gondolják ezek az urak (bocsánat: elvtársak), hogy már nem lesz okuk annyira gyűlölködni és gyűlöletet szítani?! Mert ha igen, ezt én is csak üdvözölni tudom. Az ÉS tévékritikusa például írhat nyu-

godtan a focimeccsekről, a vetélkedőkről, nem kell az egész írását az MDF gyalázására fordítania. Sok-sok energia szabadul fel így, talán jóra fordítható. S mindez miért? Végre egy olyan kormány lesz, aki tetszik a díszes újságíróknak. Ezt már most kinyilvánítják, pedig még egyetlen intézkedést nem hoztak, még át sem vették a kormányzást. Szerintem egy kicsit kilóg a lóláb. A komcsik lólába.

Június 9., csütörtök

Holnap megyünk Nyíregyházára Anyuval. Ha jó idő lesz, ott maradunk egy héttig, ha nem, két-három nap múlva hazajövünk. Nem leszek itthon Miklós születésnapján, így ma adom át az ajándékát. Remélem, örülni fog. Ma megint veszekedtünk egy kicsit a telefonban, úgy látszik, nem tudom fékezni magam. A legapróbb ürügy elég, hogy felhúzzam magam, és fúriává változzak. Azt hiszem, helyzetünk reménytelensége okozza ezt. Beszéltünk arról is, miért nem írok mostanában több verset. Szerintem azért, mert csak most jöttem rá, milyen jelentéktelen az egészhez viszonyítva, amit csináltam. Persze, ha minden költő így gondolná, akkor nem írna senki, csak az a néhány zseni. És a zseniket sem ismerik föl soha. Csak utólag. Egyébként szükség van jó költőkre is, nemcsak zsenikre. Bennem most abszolút nincs hivatástudat. Talán a visszhangtalanság miatt, ami a harmadik kötetemet követte. Lehet, hogy most, gyermekkorom színterén meglátogat az ihlet. Nekem nagyon nagy szükségem van a természeti környezetre a versíráshoz. Mióta Anyám kertjét elhagytam, azóta szűnt meg a versírásom. Ha egy év alatt írni tudnék egy verseskönyvet, mint a Csoóri vagy Nagy Gáspár! Bár még nem olvastam őket. Lehet, hogy kár volt megírni.

Június 10., péntek

Dél körül indultunk, be volt borulva, félúton szakadni kezdett az eső. Mire Hajdú-Bihar megyébe értünk, már sütött a nap, Nyíregyházán pedig kifejezetten meleg volt. Nyékládháza után egyszerűen imádom az utat. Gyönyörű a hűvös, nyárfasorokkal szegélyezett utakon menni kocsival, és ráadásul itt a forgalom is kisebb. Szerintem a Nyírség Magyarország egyik legszebb helye, bár Nyíregyháza után még szebb. Krúdy, Móricz és Váci Mihály is így gondolta. A rengeteg akácról, a poros utakról mindig a fiatalságom és Váci Mihály jut eszembe. Amikor beértünk Nyíregyházára, megálltunk a piacnál, bár már csak fedett piac volt, lévén du. fél öt. Vettünk ezt-azt, otthon főztünk paprikás krumplit.

Június 11., szombat

Nagyon rosszul aludtunk ezen az ágyon. Jó, széles ágy, bőven elfértünk rajta az Anyuval, de ma este keresztben fogjuk kipróbálni, mert így egy kicsit lelógott a lábunk. Reggel megint irány a piac, Anci vett 4 csirkét, 20 kiskacsát, hat kislibát, felneveli, és aztán levágja őket. Nekem ehhez már nem lenne szívem. Bár tudom, hogy így csinálják, de mégis. Valahogy az az állat, amit az ember etet, szerintem jobban az ember szívéhez nő. Talán ezért nem veszek én élő kacsát meg libát. Aranyosak voltak, ahogy hazahoztuk őket, és fürödtek a vízben. Nagyon szomjasak voltak. Ebédre megjöttek Sanyikáék is a két gyerekkel. Borzasztóan néz ki, és a hangulata is iszonyú. Állítólag tudja, hogy rövid időn belül meg fog halni. Nem tudom, hogy lehet így élni. Délután napoztam egy kicsit a teraszon. Este megnéztük a *Cápát*. Iszonyú egy film. Ma, amikor jöttünk haza a piacról, láttunk egy kis földdarabot nagyon gyöngye kis kukoricákkal, szépen meg volt kapálva, mellette egy akácsor, valahogy olyan gyerekkori érzés sajdult belém, megfájdult a szívem. Nem tudom, miért épp az a darabka föld váltotta ezt ki belőlem, amikor pedig az egész táj itt van.

A piacon nagymama is eszembe jutott, hogy ő is, amikor még élt, 4-5 kiló krumplival, két kiló meggyel képes volt kiállni és árulni. Gyerekkorunkban minden nyarat (három egész hónapot) ott töltöttünk a húgossal, főleg amikor még csak ők laktak ott nagyapával egy kis házban. Akkor még az a ház, ahol most vagyunk, még nem volt, csak a hatalmas barackos a kis házzal. Egyetlen szoba volt ez a ház, mégis elvöltünk benne négyen egész nyáron, sőt, a kis Sanyika is, aki akkor 4-5 éves lehetett, ő is velünk volt. Sokszor, amikor 7-8 óra körül felébredtünk Klárral, már senki nem volt otthon. Nagyapa már elment dolgozni a konzervgyárba, nagymama pedig, gondolom, hajnalban szedett egy kis krumplit, borsót, ezt-azt, ami volt, és becipelte a piacra. Busszal ment be a városba. Mindig le volt szedve már 3-4 sárga- és 2-3 hatalmas görögdinnye, le volt eresztve a kútba, hogy később a tűző napon ne melegedjenek meg. Sokszor fél kilenc, kilenc körül, néha még hamarabb, már jött nagymamánk hazafelé, mezítláb a porban, mert mindig fájt a lába. A pénzt, amit árult, már el is költötte, hozott ezt-azt, amit csak a városból lehetett hozni. Nekünk is mindig hozott valami finomat, cukrot vagy még inkább gyümölcsöt, ami a mi kertünkben nem volt. Ő ezekből a reggeli piacozásokból szerzett magának egy kis „zsebpénzt” – mert hogy ő a piacra jár, nem volt szabad elárulni a nagynénénknek. Bár azt hiszem, tudták. Akkor, amikor a temetőbe megyünk Anyuval nagymama és nagyapa sírjához, nem is igen vagyok szomorú, talán egy kicsit megilletődök a sok szép sírtól, a szépen gondozott és az elgazosodott síroktól, az egész nyíregyházi temetőtől, mert olyan szép, hogy úgy határoztam, itt temessenek el, ha meghalok. Sok-sok gyönyörű, hatalmas fa árnyékolja a sírokat, és járkálva a kis temetői parcellák között az ember szinte megnyugszik, szépnek találja a halált, szépnek, hogy az élők így gondoskodnak a halottakról a sok szép virággal. Szóval a temetőben nem igazán vagyok szomorú. Annál inkább a házban, a régi helyeken, ahol semmi nincs úgy, mint régen, nincs meg már a kis ház, a barackos, minden helyen valami egészen más van, és mindenhol hiányzik nagymama. Hiányzik az éjszakai kutyaugatásokból, a vég nélküli kutyaáriákból, a kakaskukorékolásokból és a rongyos lángosból, ahogy a paprikás krumpli mellé egy csésze aludt tejet adott, vagy a méregerős lecsóból, amire azt mondta: nem erős ez egy *kummát se, kisjányom*. Kenyérrel ette a görögdinnyét, és megette a csirke fejét is. Kiszippantotta az agyvelejét. A csirkefejről jut eszembe, Miklós már biztos volt Mircinél. Nagyon nyugodt vagyok, mert szerintem ő még nálam is jobban gondját viseli, ami nem nagy kunszt. Jó néha eljönni otthonról, érdekes, hogy két nap múlva viszont már vágyom vissza a lakásomba. Így meg különösen, mert most valahogy olyan szépen sikerült megcsinálni, hogy jól érzem magam otthon. Most kezd kisütni a nap, talán eljutunk a strandra is ma. Anyu süteményt süt, én meg írom ezt a naplót, úgyhogy nagyon jó dolgom van. Most már az egyik verset, amit a hazáról kezdtem írni, be szeretném fejezni.

Június 12., vasárnap

Egész nap rossz idő volt, itthon voltunk. Olvastam, naplót írtam, süteményt sütöttünk, délután felhívott Miklós, nagyon jó volt hallani a hangját. Azt mondta, Mirc nagyon kedves volt vele.

Június 13., hétfő

Első alkalom, hogy nem töltjük együtt M. születésnapját. 11-től 5-ig a strandon voltunk. Fantasztikus szép lett gyerekkorom strandja, szerencsére még kevesen voltak, így igazán jó hangulatban napozhattunk. Az úszómedencében hideg volt a víz, ott nem mertem úszni, viszont a melegben úszkáltam, mint egy szélütött halacska. A régi két medencéhez még hármat építettek, az egész

strand gyönyörűen parkosítva van, úgy érzem, kellemes napokat fogunk itt tölteni. Csak jó idő legyen.

Június 16.

Ma a megbékélés jegyében Horn együtt koszorúz Nagy Imre lányával, egyedül, úgy látszik, nem mer kiállni. Anyu csak úgy emlegeti: „a törpe”. Nekem az a véleményem, hogy óvakodj a törpétől. Tegnap szintén a megbékélés jegyében agyba-főbe verték a Fradi-drukkereket, mert kupagyőztes csapatukat akarták ünnepelni. Lovas rendőrök, kutyák, pozsonyi és chilei jelenetek tűntek fel az ember szeme előtt. Nyolc rendőr ütlegel egy földön fekvő fradistát, iszonyú. Az emberekben – ha ugyan az ilyen rendőr embernek tekinthető – rejlő brutalitás félelmetes, és irtózatosan hamar előjön. Visszatérve a törpére: nem kell tartania semmitől, ez az ország olyan szellemi mélypontra süllyedt, az önbecsülés annyira hiányzik belőle, hogy nem tudok elképzelni olyan gyalázatot, amit meg ne bocsátana, feltéve, ha közben jól teletömheti a hasát.

Június 17., péntek

4 napos strandolás után ma pihentünk egy kicsit, rossz idő volt. De az a négy nap csodát tett a bőrömmel. Nem égett le, de nagyon szép, egyenletes barna. Csak a hajammal nem vagyok megelégedve. Túl szőke lett. Ha hazamegyünk, befestetem. A fogyóást sem tudom rendesen tartani, bár nem vészes, mert a strandon szinte soha nem eszünk semmit. Még van két hónap Krétáig. Mire indulunk, csodálatos karcsú szeretnék lenni. Már nem tűnik lehetetlennek, mert már sokat fogytam. Jobban érzem így magam.

Június 18., szombat

Ma megint strand. Délután Miklós hívott. Nagyon vár haza. Olyan volt a hangja, hogy éreztem. Azt mondja, minden rendben, sok üzenetem van, Mirc aranyos, de szerintem már ő is unja a macskapátyolgatást. Végül is ebben a házban, ahol nyaraltunk, nagyon ritkán volt időm írni, csak éjjel lett volna rá alkalom – csend –, de többnyire még éjjel is szólt valami idegtépő, dübörgő zene a közeli sörözőből, úgyhogy nem kedvezett az alkotásnak semmi. Ha csak az nem, hogy úgy érzem, igazán kipihentem magam. Ha hazamegyünk, be kell fejeznem egy pár verset, és azután elmegyünk a Balatonra. Minél kevesebbet szeretnék idén nyáron otthon tartózkodni. Nyaralás közben az ember kevésbé figyel oda a politikára, egy hete nem vettem újságot, és ez nekem most nagyon fontos, mert nem bírnám elviselni a jelenlegi helyzetet. Egy belső emigrációt szeretnék megteremteni, a jelentéktelen ügyektől függetlenül végezni a dolgomat, megírni azt a rengeteg verset, amit az elmúlt években nem írtam meg. Legszívesebben elmennék nagyon messzire, de Anyut nem hagyhatom itt. Néha olyan depresszió tör rám, hogy napokig nem tudok az íróasztalhoz vánszorogni. 2-3 hetente 3-4 nap. Ez borzaszó sok az ember életéből. Ezt egyedül Miklós tudja, de ő is azt hiszi, nem komoly. Ezt a naplót is azért kezdtem el írni, azért kényszerítem magam, hogy legalább ne szokjak el a fogalmazástól. Ha már versírásra nincs kegyelmi idő. Bár most készülöben van egy pár vers, ha hazamegyek, muszáj befejezni. Az egyik a hazáról szólna, a másik az éjszakai versek orvtámadásáról. Szeretném megírni a Spiró-vers párját – JÖNNEK –, most a másik oldalról. Persze, ez nem kelt majd akkora felháborodást, valószínűleg majd köpnek rá egyet, tagja sem vagyok semminek, ahova citálhatnának, de legalább egyszer az életben megírom erről, amit gondolok. A reggeli kakaskukorékolással, madáracsicsergéssel semmi nem versenyezhet. Ebben a falusi csöndben a kismadarak beszélgetése szinte a lelkeket simogatja, és felkészíti a cudar napokra. Bár talán még nem lesz olyan cudar.

Június 19., vasárnap

Olyan rossz időre ébredtünk, hogy azonnal becsomagoltunk, és indultunk hazafelé. Csak hétfőre terveztük, de már mindketten vágytunk haza. Először még süttöttünk egy kis sütit, cihelődtünk, és délben indultunk. 4-re értünk haza. Most már meg sem érzem ezt az utat, annyira szeretek vezetni. Itthon gyönyörű margaréták, cseresznye és egy fantasztikus levél várt. Sajnos Miklós nem volt itt, de este beszéltünk telefonon. Azt mondta, érezte, hogy már jönni fogunk. Fáradt lehettem, mert 9 körül elnyomott az álom. Nagyon jó itthon lenni.

Június 20., hétfő

Korán reggel Miklós. Friss kiflikkel, túrós sütivel stb. Nagyon szerettük egymást. Délben elmentem Györgyiékhez (Pécsi Györgyi), szerencsére otthon voltak. Mindkét gyerek irtó aranyos volt. Luca nem győzte abbagyni a puszkodást. Érdekes, hogy ebben mennyire más minden gyerek. Csütörtökön utaznak Krétára. Megígértem, hogy előtte még elmegyek egy este, mert ma hamar eljöttem. Versekkel kellene írnom, mert Serfőző üzenete már itt várt. Talán este sikerül valami.

Június 21., kedd

Délelőtt Kiss Dénes telefonált. Nagyon sajnálja, de elveszett a cikkem, amit még márciusban leadtam nekik, és ő azonnal nyomdába adta. Azt mondja, hetekig nem ment be a szerkesztőségbe, választási kampány stb. Szeretnének már egy jobb lapot csinálni. Nem mondtam neki, hogy ez a mostani úgy szar, ahogy van, finomabban mondtam. Megint kért verset, cikket, mindent. Hát, majd meglátom. Este Cyprián telefonált, már vagy fél éve nem beszéltünk. Nem volt jó beszélgetés, ingerült voltam, mintha ő is tehetne valamiről. Tehet is. Például nem kellene az ÉS-nél dolgozni. Bár ő személy szerint nem írt le semmi olyat, ami elítélendő. De jót se. Megígértem, hogy a jövő héten találkozunk. Mindenáron meg akarja menteni Szervácot. De ismerem már az ilyen irányú fellángolásait. Dumál, dumál, és fél évig megint semmi. Jóskát nem hiszem, hogy meg lehet menteni. Nem azért, mert én is megpróbáltam már. Egyszerűen nem lehet. Ha nincs meg benne egy iszonyú erős elhatározás, hogy kilép az alkoholizmusból, hiába vár valamire vagy egy nőre. Ilyen állapotban nem áll szóba vele egy nő sem. Én például csak a barátja voltam, de most már félek találkozni vele. A tavalyi estünk óta nem óhajtom látni, és kész. Messziről tisztелеm a verseit. Ennyi elég belőle. Úgy hangzik, mintha magyarul beszélnék. A langyosakat kiköpi az Úr. Ez jutott eszembe Esterházy legújabb cikkét olvasva. Olyan nagyon független akar lenni, aztán csak langyosnak sikerül. Se hús, se hal.

Június 22., szerda

Délután Kláriéknál voltunk a gyerekekre vigyázni. Én napoztam, anyuka főzött. Nagyon jó idő volt. Miklóssal egy kicsit ingerült a kapcsolat. Nem hívott fel, és este itthon az üzenet. Györgyi is telefonált, hogy Luca nagyon várt. Kár volt megígérni, hogy elmegyek. Elküldtem Kiss Dénesnek a cikket. Nagyon nagy depresszió tört rám. Úgy látszik, rossz hatással van rám Budapest.

Június 23., csütörtök

Délután Miklós. Ha találkozunk, minden olyan egyszerűnek tűnik. Dolgozni továbbra sem tudtam.

Június 27., hétfő

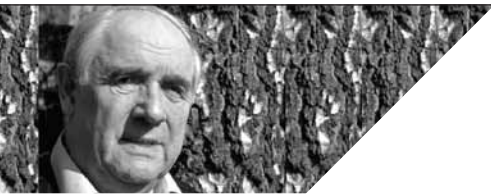
Szombat, vasárnap nagy napozások Anyuval a Széchenyi női napozójában. Ez egy külön szám, ez a napozó. A sok bugyuta nőnek hiába mondják, hogy mi-

lyen káros a napozás. Én sem érzem jól magam, ha nem vagyok egészen bar-na. Tavaly, tavalyelőtt nem is voltam a vendéglő miatt. Furcsa arra gondolni, hogy egy éve még a vendéglőben nyüstöltem. Egy éve jelent meg a könyvem. Izgatottan vártam a kritikákat, akkor még nem sejtettem, hogy mindössze három fog megjelenni. Abból is az egyik nem tekinthető kritikának. Meg kell szokni ezt, de nehéz. Miklós mindig Hamvast idézi nekem, meg kell tanulni létezni és írni a minimális elismerés igénye nélkül, nem úgy, hogy sértődötten tudomásul venni a sikertelenséget, hanem egyfajta közönnyel. Persze Hamvas nagyon nagy példa. Én talán azért is bénultam meg, mert túlságosan komolyan veszem ezeket a nagy példákat. A nyilvánosság teljes kizárása és megvetése. Megvetésre éppen van elég ok.

Július 11., hétfő

Tegnap érkeztünk Kláriék balatoni házába, természetesen esett az eső. Hoztuk Dinit és Tamást is, Klári is jött velünk, de ő ma visszamegy, mert dolgoznia kell. Két hétre tervezzük a nyaralást, én egy kisebb dolgozatot szeretnék 20-ig megírni, és talán egy-két verset. Serfőzőnek megígértem. Tegnap föladtam egy glosszát az ÉS-nek. Kertész Ákos Esterháznak írt nyílt levelével foglalkozik. Szikszai Karcsinak címeztem, úgy gondolom, ez az én „békejobbom” az ÉS felé, ahova már két éve nem küldtem semmit, olyan gyalázatosan viselkednek. De hát felejtjük el a sérelmeket. Kalandosan indult az utazás. Először is csütörtökön Miklós is elutazik, így nem tud Mircókra vigyázni. Margitkára bízom, aki Anyu kutyájára, Macira is vigyáz. Szegény Mirc rettenetesen nyávogott, míg elvittük Anyuhoz, az ölemben ült a kocsi-ban, és éreztem, hogy majd kiugrik a kis szíve az ijedtségtől. Ahogy megérkeztünk, abban a pillanatban eltűnt, egy jó félóraig kellett keresni, mire meglett. Bebújt az Anyu ágya mögé. Fájt érte a szívem, de nem vihettük magunkkal, mert itt még nagyobb galibát okozott volna. Nagyon sok cókómkkal jöttünk, alig fértünk be a kocsi-ba.

Induláskor megint eltévedtünk Budakeszinél, nem Törökbálint, hanem Bécs felé indultunk, de az autópályáról sokáig nem lehetett letérni, ezért úgy döntöttünk, hogy Székesfehérvár felé megyünk. Csak egy kis kerülő, de olyan szép arra az út, csodálatos. Forgalom alig, gyönyörű lankás, ligetes tájak. Csákberény, Lovasberény, végig Csoóri járt az eszemben, ez az ő vidéke. Gyönyörűen írt róla egy pár esszéjében, nem is csodálom. Valami különös békét, nyugalmat áraszt az a táj, amit nem lepnek el autópályák és száguldozó teherautók, kamionok, benzinkutak, autós turisták, örültek. Napraforgók, kukoricatáblák, learatott búzamezők között jöttünk és szép, árnyas fasorok kísérték. Sajnos Székesfehérvár után ismét vissza kellett térni a balatoni útra, ott aztán rögtön lelassult a forgalom, mint sejtettük, egy baleset miatt. Egy szép kis piros autó belefordulva az árokba egyedül, mintha egy nagyra nőtt kislány otthelyezett játéka lenne, az autópályán meg lépésben araszolnak a BMW-k, Mercedesek, Audik, Volkswagének, bennük a lepirult turisták, mint isten jól nevelt és jóllakott báránykái. Majdnem mind német, nem tudom, miért nem mennek máshova. Ráadásul az eső miatt mind az utakon nyüstölt. Jó időben ezek most a Balatonban áznának. Végül is megérkeztünk.

TAMÁS MENYHÉRT (1940) Budapest

TAMÁS MENYHÉRT

Újbóli leltár

71.

Mindenre gondolok, csak arra nem, milyen kísértés vár rám. Védelmemül, benső szertartásomra bíztam magam, volt, amikor tisztulás-keresőn, szerzetesi üzenetekbe kapaszkodtam, az üzenet érzéke, percek alatt érzetté tágultak – máig vezér-mondatom: *Az élet nem sár, hanem finomításra váró arany!**

72.

Fáj, amit elmulasztottam. Miért vagy... nem vagy vakmerő, szakad félbe a baráti szánakozás. Engem a szó küldött, s nem a vakmerőség, hunyorgom vissza. A hunyorgás, érzem, árt a szememnek, távol tart a születő harmattól, a harmatos füvek hódító frissületétől. – Ébredjünk mi is, keltem a reggelt, küldjünk harmatot a világnak.

73.

Lírából lírába költöztem, a fogadtatás szerint is más jegybe léptem: *azokon a partokon költött ki a XXI. század elején, ahol a modernitás egybeolvad a klasszikussal, a hagyományossal*, olvastam a minap. Kitűzött magaslát? Az én magaslatom, bölcső-énekekkel kezdődött, siratódalokkal, szív-forrásul – virágénekekkel folytatódott...

74.

Csupa vers – csupa kísértés, csupa kétely, csupa parancs, csupa tagadás, felfüggesztett haladék, csupa csoda, még helyén van, nem tettük üszöggé, jelentkezzen, aki úgy érzi, csupa tűz, teremtő akarat, megtartjuk tűzfelelősnek, álljon elő, akinek ajkáról nem száradt le az ima, csupa meglepetés, kikkel szenteljük fel az új katedrális?

* Teilhard de Chardin (1881–1955), francia jezsuita szerzetes

75.

Őszi űr. Túl messze esik a fogva tartó földtől, a földet érzem, ráhajthatom a fejem, termő rögeit ujjaim közé foghatom, olvasatok titkaiból, az első tapintásra tudja, ki vagyok, osztott, ritkán beszél, szótlan szereti gondozóját. Az űr közelségéhez külön születni kell, hatalmas ereje riaszt és vonz – a fény szövetségesei vagyunk...

76.

Verzláz visszaidézése. Huszonegy év távlatából: ugyanígy, mint most, leltárba fogtam, nagyobbbrészt sérelmeimbe kapaszkodtam. Érzékeny pontokat érintő szemlélet? Kétpólusos megközelítés? Meglehet. Attól is függ, hogy melyik oldalról nézem. Többségi: Kisebbségi? – Kiszakított gyökér joga, minden esetben a tűrés...

77.

Innen, bármennyire hihetetlen, csak vissza, kisebbségbe fordulhatok. A bármikor pusztává tehető birodalmamba. Lakható hely? Sose volt az. Mit tegyek, ha ez szabotott ránk, rám, ismétlem, mert itt mindent ismételni kell, ahogy a múltamat kihordtam, jövődómet is kihordom – mással nem, felvilágító időnkig hallható kiáltással!

78.

Hiányom van. Semmivel sem kevesebb, mint amennyivel érkeztem, mint amennyit az örvénylés kínált nekem. Azóta is ízlelgetem – arra sem hagyott időt, hogy sajátommá ízleljem, helyet, hajlékot, nyelvközeget cseréltetett velem, amiben osztozhattam volna, magam-őrzésében a budai hegy légritkának bizonyult.

79.

Az én hibám, az én vétkem, ismerem, ismerném be, ha „idefenn” egyszer is megvallhattam volna magam. Szüret-tájt, százéves hallással hallom Jókai szüret-énekű kertjét, ahol idehallhatón, sejlő-mély örök forrást neszel – hazaér szív, hazaér a lélek. Hazaér, ahová, ugyancsak vendég-lakosként, Jókai Mór költözött...

80.

Nyolcvan plusz, kifutottam a tervezett időből. Soha gazdagítóbb többletet! Megköszönhettem Tamásinak, amivel tartoztam neki. Az egyszer volt, igaz volt találkozásunk hálájával. Megbolydította bennem az időt. Ébresztő lélek volt, ébresztésében a fia voltam. Örök terű? Fenyvesek léptét viselem a vállalom.

ZALÁN TIBOR

Régi büntelenek

M. E. emlékezetével

G. költő murteri kertjében Captain Morganhez
 tántorodtak Nem is sejtették hogy máshol kószál
 gondolatban Pokoli nyár tűnődik Egészen
 biztos a rumot ő csempészte a stadionba
 A konkrét költészet esélyeiről vitáztak
 Az első gólt ők rúgták Berúgtak Fialatok
 és szentek voltak Büntelen ragyogtak Vacogtak

Vacogtak a ragyogásban Szentek voltak És mert
 fiatalok berúgtak A sokadik öngóljuk
 rúgták a konkrét költészet kapujába Nem sok
 esélyük volt rumot csempészni a stadionba
 M-nek sikerült Kósza lélek gyönyörű nyárban
 Senki sem sejti mikor tántorodnak meg Captain
 gute Nacht G. költő kertjében bealkonyodott

ZALÁN TIBOR (1954) Budapest

ALEXA KÁROLY (1945) Budapest

ALEXA KÁROLY

Az én két szeptemberi halottam, 2022

...igen, még csak október 3. (4., 5., 6.) van, hétfő (kedd, meg a többi), és én már képtelen vagyok megmondani, hogy melyikük is halt meg előbb, és melyikük utóbb. Egyiküket itt temették el Egyházashetyén a múlt szerdán, a másiknak erre még kell várni egy-két hetet Budapesten. Budapesten? Ki tudja, hogy most éppen hol van. Az azonban biztos, hogy itt nézi a hátam mögül oldalaslag a sorakozó szavakat, meg- és átélve a „nyugger” felvett és képregenyesen a fészbukon megörökített szerepét, hosszú ősz bajszát kétfelé törölve. Bár ez sem biztos – ahogy immár semmi nem az –, én legalábbis ezt tennem fordított helyzetben. Menjen az idő, gondolja, gondoljuk, amíg vagyunk, ácsorogva, de azért hadd lássák, hogy figyelek. Most is, mint mindig és mindenre. Kik? Ugyanazok, akik félszázada keríngenek körülöttünk, suttognak bennünk, közös emlékekre hivatkozva. Mintha volna efféle, hogy „közös emlék”. Az emlék alkalmi meghívó – mindig én vagyok az (vagy a sors, vagy a véletlen, olykor egy kósa képzettársítás), aki-ami meghív valakiket, legyen élő vagy halott, egy alkalmi diskurzusra, akkor lesz ő az ő, legyen – megint. Visszateremtem. Amíg az emlék ereje életben tartja, vagy amíg nem csapok át új emlékező ösvényekre. Vagy amíg ez az én – én. Ennek a két embernek semmi köze nem volt egymáshoz, én voltam a „közük” egymáshoz, meg az, hogy egy évtizeddel fiatalabbak voltak nálam. Meg az – ő, gyarló emlékezet, a vénülő skribler önmutogatása –, hogy mindkettejükről írtam szereteteli mondatokat. Egyikükről előbb, a másikuokról még csak a minap. Mányoki Endre első tanítványaim egyike volt az egyetemen, miként a nyáron eltemetett Szkárosi Endre is, Császár Karcsi meg falusi szembeszomszédom itt, a Béke utcában. Mányokitól ott veszünk majd végbúcsút valami kegyeleti bétében vagy káéftében, bejárat az utcáról, a külső Ferencváros mélyén, az Ernő utcában, melynek neve mindig ott motoszkál bennem, ha a Pál utcai bandaháborúban hősi halált halt közlegényre gondolok, meg azért is, mert itt lakott anyai nagyanyám, egy – ha falu lenne, azt mondanám – hosszú cselédházban, két nyolc-tíz lakásból álló földszintes házban, egymással szemben, zsebkendőnyi kertcskék, eget kereső ecetfák, mindenhol az utcában az udvarok mélyén istállók voltak itt gyerekoromban, fuvarosok tartománya a székesfőváros

és a vidék között, az a csípős húgy- és trágyaszag, szedegetem össze a bikázáshoz való elkopott patkócsavarokat, az udvar mögött (itt bóbiskoltak a vécek meg a tüzelőtárolók) egy lómészárszék a Mihálkovics utcában, az utca elején – van még ilyen szó, hogy „lóveronai”? –, az Üllői úti sarkon mindent elborított egy gyógynövényraktár kamillafelhője. Mit tudtam én, hogy hatvan-hetven éve itt minden ugyanaz, mint volt korábban száz meg ki tudja, mióta. Még Krúdy és a Cholnokyak, sőt, az átellenben, az üllői-szolnoki országút másik oldalán a konyhai asztal alatt évekig lappangó Stancsics Mihál ideje előtt, lófuttatás a poros országúton a Gwindt gyár és a Ludoviceum között, a „Város” felé, ellenirányban meg a kivégzési sokadalom a vámházon túli akasztódomb irányába, hullanak a rózsák a nyalka betyárra, katonabanda trappol a gyakorlatra induló ezredek élén..., ma is hányszor álmodok erről a kis szobakonyháról, trümójával és auszkuszával, a falon két „Prihodával”, az ágy alatt porcelán „serbli”, pereme alatt körbefutó kék virágok, a „kredenc” fiókjában, „na mi ez, Karikám, soha nem jössz rá”, cukorsüvegtörő, a polcon egyetlen könyv, Meyrink *Gólemje*, szorongok a prágai gettó sötétjében, de a gyerekkor ege kékellik, nagyanyám öccsének burukkoló galambjaival. A szomszéd bácsi szabó volt, úgy hívták: Zsupanek. Endre is lakott itt az utcában egy ideig, soha nem tudta meg tőlem, ekkor már nem találkoztunk, hogy mi is volt itt hajdan az újonnan felemelkedő nagy házak mögött és alatt. Bár a Cholnokyakat alighanem olvasta. Az éjszakai „cikázásban” rokon lelkek mindig megtalálják egymást. Hajnóczy is mennyiszor emlegette ezeket a századfordulós köd- és kocsmalovagokat. Én sem jártam soha nála – emeletes ház az Ernő utcában, ugyan... Karcsit most temették el a heteyi temető katolikus fertályán. Hamvasztották, teremtőm, egy száznegyven kilós férfi, ahogy... Nincs rokon vagy barát, akinek most tovább lehetne adni a ruháit. Lélekhajó – jut eszembe a hely neve, ahol majd elbúcsúzzunk Endre urnájától. Micsoda szavakat talál magának, és micsoda szavakkal terhel minket, megkeseredett szívűeket a tudálékoskodó biznisszentimentalizmus. Óhatatlan a kép- és képzettársulás. Innen pár futamatnyira, hogy ezzel a régi bibliai szóval éljek, az „Üllei” és a Viola utca sarkán süppedt a földbe az Arabs Szürke vendéglő, hulla-

szállítók, fuvarosok, bonctani szolgák és a magányból magányba vándorló ismeretlenek – írófélék? – enyhelye. Hűlt helyére éppen ráláttam első munkahelyem ablakából, a volt József Fiúárvaházból, amely előtt döcögött el a lóvasút a hősiesség és a halál felé az irodalom legnagyobb közkatonáját. „Pilulásskatulyában” lappangott az angyalos szerencsekrajcárja – a viteldíjhoz. Kharón a bakon, mit sem tudva magáról. Ma is itt magaslik pár épülettel odébb a „szvetenai” utcai bonctan, ahol Kosztolányi majd felkeresi kocogó jegek között kucorgó Viktor barátját. Nagyanyám is járt itt valami nyugdíjas csoporttal, sokat mesélt az üvegekben ázó preparátumokról. És tovább baktatva itt, a francstadti oldalon, Rákos utca, a még fel nem épült Iparművészeti Múzeum mellett. Kis sárga cselédház-proliház, szobakonyhás udvari lakás. Az udvarban „gyatra fácskák”, az utcán a szél „megríkatja” a rozsdás szélkakasokat. Nemecek szabó könnye potyog az ablak mellett, az ágyon rohamot vezényel a közlegény, mint az előbbi időtlenné vált pillanatban innen másfél saroknyira a grundon. Ó, a grund, mindannyiunk megharcolt hazája és mindannyiunk elveszített ifjúkori otthona... Lehetsz akár „vörösinges” is, akik pár utcával arrébb, a „főreálba” jártak, mint évtizedek múlva jómagam is, miről mit sem tudva... Ó, Üllői úti fák, mindig csak a poros napvilágon látunk benneketek! Milyenek lehettek éjszaka, amikor a szeszek kék lángocskái csábítgatják alattatok magukhoz a magányos kóborlókat. A hetyei temetőhöz a mi közös utcánk visz, át egy csendes bodzás akácson, mögötte és Karcsi kertje mögött is földek, kukoricával, zabbal, árpával. Az utca neve: Béke, talán véletlen, bár itt az ország nyugati-németes peremén mintha titkos üzenet volna, hogy ott van benne-mögötte, a csöndes megtérés végső helye, a Fried(en)hof. Arrébb az erdő, ahonnan egy láthatatlan patak indul, vize, ha nem is látszik, van, tudjuk. A kert végében potyogó alma meg körte, tyúk, egy-egy kacska, üres disznóól, errébb meg a csöndesen szöszögő nyúlház, nyáron ki-be csapódó fecskékkel..., idén szeptemberben nem hallottam a patakon innen és túlról a szarvasbögést, mint évek óta mindig, ha éjjel kiléptem a ház elé, és kész voltam elveszíteni a lelkem a rám boruló csillagboltív alatt. A szarvasok és őzek patával-aganccsal ássák a nádas medret vízért, mint a korábbi években, tudjuk, még ha nem is látjuk, kint üldögélve esti borainkkal és egymással, hallgatva vagy beszélgetve. Nem tudom, hol a határ az időben múlt és jelen között, de azt nem lehet nem tudomásul vennem, hogy egyik halottam a múltam része a mindenkori jelen képviselésében, másikuk meg mind falusiasabb jelene, a múlt szószólójaként. De hiszen Endre is járt

itt. Amikor először jöttem Hetyére Ambrus Lajoshoz egy nyirkos-napfényes kora őszi névnapra, ráfordulva a Kossuth utcából a Béke utcára (a „későbbi énelem” átellenes irányba), egy asztalt láttam elballagni a kocsmá előtt, alatta Mányoki Endrével. Alighanem már a mozgó világos időkben mindez. A kocsmába is szinte kizárólag Karcsival jártam, meg lányommal és unokáimmal, velük a darts „végett”, ahogy erre mondják, ő fröccsöt ivott itt is, én meg sört, olykor a végén kis vodkát. Úgy látszik, az itálnak a férfiéletben sokkal fontosabb a szerepe, mint amit leírhatnánk azzal, hogy „szomjoltás”, „kedélyjavítás”, „időtöltés”, „társasélet”. Utazás a szenvedélyen át a szenvedéshez, a nyomorultságon át a derűhöz, az egyedüllét felől a társaságon keresztül a magányig? Vagy mindez fordítva? Karcsi szőlősgazda volt, mint az apja meg ismeretlen elődei a Kis-somlyón, igazi társasélete ott zajlott, nyúlpörköltökkel, névnapokkal, potyaleső német borturistákkal, oda-vissza kért-kapott kölcsönszerszámokkal, hordómosó és borfejtési alkalmakkal. A bor természetes eleme volt a mindennapi életnek, én is adtam neki kölcsön egy-két évtizede – ahogy fölhagytam borászkodásnak füllesztett amatőrködésemmel – két jó kis szlovén fémhordót, borral „fizetett”. Kérem most vissza őket? És ugyan kitől? Hatalmas, erős ember volt, megromlott lábai ellenére, naponta megivott vagy öt liter bort, szeme se rebtent, talán a hangja lett harsányabb valamivel, apja ennek a dupláját, de a vérképe jobb volt, mint a feleségemé, aki legfeljebb egy kis doboz sört iszik meg másodnapként. A bor a természet része volt számára, mentes minden ünnepélyes alkalmiságtól, ahogy sok városinál. Töményt szinte soha nem ivott. Nem káromkodott, a faluban nem volt haragosa, irigy, nem kapott gyereket a sorstól, de ezt olyan fegyelmезetten vette tudomásul, mint mindent az életben. És olyan emberi közeget tudott maga körül, amit joggal mondhatunk családnak. Nem volt vezető szerepe, soha és sehol, de tekintély volt mindig és mindenben, amihez hozzáfogott. Minden falusi rendezvényen jelen volt – a kulturálisakon csakúgy, mint a „vigalmiakon”: Berzsenyi-nap, éves buszos kirándulás, „Őszikék” délután, erős hangja mindig kihallatszott a zajgásból, ha nem is akart vezérszerpet vinni soha, nem volt közös ügy, amiről ne mondta volna el a véleményét, barátainak minden évben megfőzte a szokásos téli kocsonyát és karácsonyi halászlét, mert ne aprózzuk el magunkat, 30-40 tányérnyit mindegyikből. A konyha falán pirosuló paprikafűzerek várják, hogy a télelőn lekerüljenek a sparthert langyosabbik végére a tepsibe (nagyanyám „tepszinek” mondta), a végső szárításra, onnan egy-egy üvegnyi hozzám, meg csípősség-

mániás kisunokámnak, Leonardónak, aki mily délcegen defilíroz nyaranta a fűnyíró traktoron erre-arra a koldusállás előtt. A portája, mondanám, stílustalanul, agóra is volt. Mint afféle szerény udvarház. Nem tudok nemesi-kisúri elődeiről, jöllehet a Sziták és Vargyaiak mellett akadnak Császárok is e nemben Kemenesalján, ám azok mind lutheránusok tudtak maradni az ellenreformáció alatt is. De hát éppen az a csodája ennek a környéknek, hogy itt a mindennapokban a családias meghittség szinte elmosta a szociális különbségeket. Távolodó alakja mintha illusztrációja volna közös falubélink, Berzsenyi Dániel szavainak: „Egész Répce és Rába mellékét, Kemenesalját és az egész Bakonykebelt oly tiszta és csinos magyar nép lakja, melyhez hasonlíthatót, hasztalan keresnénk hazánkban.” Túlzás? Persze hogy az. És ő volt az, aki megőrizte – legyen csak önös igazán – nekem a Falut. Azért van most itt. Ezekben a mondatokban. Ő, aki kovács szakember, sőt hajóépítő szakmunkás volt. Munkás, paraszt, polgár. Igen, az ital. Mi tagadás, a magam hetvenvalahány évéből az utóbbi félszázadot le tudnám írni az italfélékhez való viszonyom alapján, és ez nemcsak magánemberi történet volna, hanem történelmi traktátus is. Legyen most előttem egy kép a mozgó világos időkől a belpesti éjszakában. Éjjel után járt, de már inkább hajnal felé, nem tudom, kivel, talán egy régi (szintén sajtós és focimániás) gimnáziumi osztálytársammal jártuk a belvárosi kocsmákat, a Váci utca lenti végén átvágtunk a Tolbuhin körúton, a Belvárosból a Ferencvárosba, és itt magához hívott a Pipa utca végének halvány fénye, a csarnoki kocsmá. Valami furcsán tagolt belső térre emlékszem, meg a totális csöndre. Középen ott ült Endre, az asztalán poharak és papírok. Dolgozott. Lakás? Család? Nyugger képeit nézem, és úgy látom – beszámítva a beszámítandókat –, hogy élete végéig az a szép fiú maradt, fekete hajú, csillogó szemű, mint egyetemistaként, gyönyörű lobogó szőkeségű feleségével, Annával, a „Kovács-csal”, ahogy mondta, akivel cefetül tudtak veszekedni..., egyszer ki is ugrott menet közben a Trabantból, vasárnap, télvíz idején egy szál ingben, hogy a Mozgó szerkesztőségének műbőr díványán húzza meg magát, de balszerencséjére az ajtó zárva, belülről a kulcs, (alighanem) egy másik szerkesztő vette időleges használatba a helyet, vagy talán – legyünk még rosszhiszeműbbek – az államvédelem munkatársai szervizeltek... Vagy ahogy jöttünk haza az éjszakában Kaposvárról, mert – ó, milyen idők... – a fővárosban terjengő hírek alapján színházba hoztam ide a tanítványaimat, Sütő Lócsi-szárjára, Endre a klubban az asztalfőről izgágáskodik, dicsér és bírál mindenkit, darabot, színészt,

bort. Lendülettel, hitetően, imponálóan, kamaszos hevülettel, és valahogy mégsem tolakodón, mégsem aránytalanul. Kedvesen. Valahogy betöltötte a teret. Ez a hevület mindig ott munkált benne – legalábbis amíg rendszeresen találkoztunk egymással. Ott, a Mozgóban, aztán a Hitelnél, utóbb már kurta időre és gyászos búcsúval, a Kortárs Kiadónál és a Magyar Hírlapnál. Mi tagadás, volt némi szerepem abban, hogy itt dolgozhatott, meg amott is, és végül abban is, hogy némi svindlivel bekerült a péhádé-várományosok közé, de itt már meg sem jelent. Valahol a régi papírjaim között alighanem dosszié-számra lehetnek feljegyzései, levelei, tervezetei, mert mindig terveket kovácsolt, de soha nem került olyan szerepbe, hogy meg is tudta volna valósítani őket. Amikor Szabados Árpádot a mozgós időkben berántották pár hétre katonának, Endre azonnal kerített egy olyan csőszerű dobozfélét, amibe a grafikusok szokták belegöngyölni munkáikat, megtöltötte pattogatott kukoricával, madárlátta cipóval meg egy pakli cigarettával, mindezt „alcázásként”, hogy belerejthessen egy vasreszelőt, és rögtön postára is adta a HM szigorúan kódolt címére. Árpáddal nagyon jól kijöttek, talán mert baromira jól fociztak, Endre elől, Árpád a védelemben. Azt hiszem, Árpádnak köszönhető, hogy utolsó éveiben jól érezhette magát egy munkahelyen, a képzőművészeti főiskolán – én már csak így hívom –, de hullámvölgyek itt is voltak. Miközben azon morfondírozok, hogy jelen és múlt viszonyát hogyan is fogalmazzam meg az ő esetében és Császár Karcsiéban, újabb képet látok megint csak az ősidőkből és a jelenből. Úgy tudom, Rákos-valahol a főúton abba családi házba költöztek vissza az Ernő utcából, ahol Icus és a mamája lakott (Ica, Icus... – kevés asszonyt ismertem így telítve szigorral és szeretettel), régen volt, de már együtt voltak, amikor itt felbukkantunk egy hétvégi hajnalon orvos sógorommal, hogy a disznóölésen segédkezzünk. Meddig lehetett nagyobb (haszon)állatot tartani Pesten? Vajon? Itt meg most a hűtőben szépen fóliázott darabok maradványában abból a huszonhét kilós sonkából, amit Karcsi pácolt, „hőmbölygetett” a sós-fűszeres lében hetekig, és füstölt a múlt karácsonyra és az idei húsvétra. Jelen és múlt. Mányoki Endrével soha össze nem veszem, okom talán lehetett volna rá, még vagy negyedszázada, amikor az Új Maótól elcsaptak, és ő nem csatlakozott a szolidaritásra hajlók közé, szegény feleségem sírva vont a felelősségre; én már régen elfelejtettem, nagyobb árulásoknak is voltam célszemélye, szóval az utóbbi években mindig én hívtam telefonon, ha egy adatra vagy valamire efféle hirtelenjében szükségem volt. Vagy csak kíváncsiságból. Ő soha. Pedig nem lehetett benne sem

harag. Kulin is ezt dünnyögi, hogy őt is kerülte évtizedek óta, pedig mennyire rajongott érte mint tanárjáért. Mondhatnám, Endre számomra a múlt embere volt, (de) olyan alak és alkat, aki mindig a jelenben élt, de még inkább a ködös álmokkal teli jövőben. Karcsi viszont még a közelmúlt hetekben is vidéki napjaim jelenének volt – állíthatom – a főszereplője, ám beszélgetéseink legemlékezetesebb képei valahogy mindig a régmúltból fejlettek. Ha politizáltunk, akkor is elég volt egy szó, egy kép, egy természeti jel, és máris a falusi idők teljében jártunk. Ő mesélt, én hallgattam. Elég volt, hogy őszelőn átszálljanak rajban a seregélyek a fejünk fölött, majd: miért van az, hogy a Lóvé nevű kutyája csak énram nem vakkant, hogy Ági megkérdezze, szeretem-e sütni a nyulat, hogy milyen is lábujjhegyen toporogni a WC-ben egy alapos hólyagtükrözés után. Lóvé mióta nincs gazdája, kerítést ás és szökik, amit soha nem tett, tapad Ági lábához, ez se volt szokása, belép a lakásba, befekszik a virággyásokba, mintha nem volna önmaga. Kering, alig nyúl a sebtében átcsempésztett pörköltmaradékhoz. Karcsi – utánaszámolok – nagyjából akkor hagyta el a falut, s ment Balatonfüredre a hajógyárba ipari tanulóknak, amikor a téeszésítés befejeződött. Abban a történelmi pillanatban, amikor a szerves magyar élet megkapta a végső csapást egy újfajta globalista szellemtől. De amikor még minden felnőtt falusi férfi és falusi asszony az volt, aki még egy pillanattal korábban is. Meg századok óta. Amikor még földje volt, jószága volt, családi élete volt, a templom is természetes színtere volt az ünnepnek, volt pap, tanító és jegyző és kisbíró, amikor minden alkonyatkor egyszerre vitték a frissen fejt tejet a begyűjtőbe. Amikor még rajban repültek a libák a Kodóba, ahol minden parasztyerek megtanult úszni, és ahol ma a csalánmezős partoldalak csak a nádat meg a szitakötők rajzását látják. Amikor még megismerte a néhai gazda a lovát a közös istállóban. S vitte neki otthonról lopva vagy véve a takarmányt titokban. Hogy' röhögött a jószág félreacsavart fejével... Tudhatta, hogy melyik szomszéd vette és miféle taktikákkal lazábbra a kaszálást, ha sorban láttak neki a búzának, rozsnak. Hogy mi minden történt a szőlőben, melyik évszak mit hozott, és mit mondott erről vagy arról a kihágásról a hegytörvény. És hogy milyen szép volt, ahogy Idesnek nevezte a szemben lévő kis ház öregecske nénijét a férje. Az én házam hajdani lakóját, akit soha nem láthattam, de nincs év, hogy ki ne mennék megrokkant sírjához az evangélikus temetőbe. Egyetlen tehenük volt szegényeknek, örök bánatom, hogy amikor az istállót átépítettük lakószobává, valaki ellopta a jászoltartó rudat, talán a vasalásai miatt, amihez ki volt kötve a

jószág, és fényes barnára volt koptatva, ahogy erre-arra ingatta a fejét kérdőzések közben. Meg hogy miként fogtak patkányt a kocsisok a szomszéd Vargyai-ház hatalmas csűrjében, ahol a téesz szakerei kaptak helyet. És mi történt, amikor egy borz vágott ki az árokból a lovak elé felfelé menet a hegynek. Miért ajánlatos kivéreztetni a tarkón csapott nyulat, a nyúzás és bontás előtt. És hogy mennyit fizetett Tihanyban az a „sajkodi” író bácsi, amikor a cimboráival nagy köveket cipeltek a kerítése mellé, és úgy hívták, hogy Németh László. Hogy mit ittak Brailában a többi hajóssal, és hogy' nézett ki a fagyalt a Duna-deltában a légyfelhőben. Milyen volt a Sión leküzdeni egy új hajót a Dunáig. Majd már később: a celldömölki gyár osztrák tulajdonosa minden évben hogyan vendégelte meg a munkásait. És hogy milyen volt Horn Gyula felesége, aki ugyanúgy dukai lány volt, mint Ági. Hogy merre jártak nászúton Németországban. Mit láttak és ettek Erdélyben. Mert bejárták a Kárpát-medencét. Uri? Nem. Magyar passzióból. Mert ilyen az a paraszt, akiről azt gondolják-szajkózzák a „pestiek”, hogy... Hogy egyáltalán milyen volta az élet – somolygott – a „demokráciában”. A komcsi időket most már én is örökre úgy hívom, ahogy ezek a bitangok anno magukat, csak ők a legcsekélyebb (ön)íronia nélkül: demokrácia... És hát hogy milyen volt egy gyalogút kamaszként a térdig érő hóban Füred és Jánosháza között át hegyen-völgyön. És megérkezve az a fazék forralt bor, a sparhertajtó peremén gőzölgő kötött zoknik szagfelhőjében. Hogy mennyi volt a bor ára Akaliban, meg hogy miként szereztek halat, ha megkívánták, és hát az endékás lányok..., és hogyan ismerkedtek meg Ágival a bobai állomáson, aki a pesti vonatra várt, míg ő a Füred felé menendőre. Mit nézel? – kezdte Ági. De ezt már nem ő meséli, hanem kétnapos özvegy felesége. Akihez lesiettem, amikor a hírt meghallottam, s akivel ott ülök most a konyhában, Karcsi nagy büszkesége, a diófa asztal mellett, amit az a rokon famunkás-faművész faragott, aki majd megszólít a csöndes toron, akitől valamikor Cziffra György rendelte meg franciaországi házának belső lépcsőit és bútorait. És iszom a bort, minden pohár előtt ezzel a lüke mondással élve, talán az egyetlen szólással, amit Karcsi átvett tőlem, hogy „No, az utolsó előtti...” Ezt a bort még ő rendelte a Ságról (idei kissomlyai bora, ki tudja, miért, nem forrt ki, igaz, már nem ő kezelte) a múlt szombati falunapra, de akkor már kórházban volt. Igaz: még a szerdai hazatérés reményében. Nem tudni pontosan, mitől halt meg, egy-két nap alatt omlott össze benne minden. Csak az áll a halotti bizonyítványban, hogy „a légzése tíz perc alatt megszűnt”. A múltnak ezek a pillanatképei ott vannak a

megyelapos gyászjelentés mögött, ami itt hever a másik széken. Mert évtizedek óta ez az újság kezdte nála a napot, mint igazi polgár, enélkül el nem lehetett. Meg a Szabad Föld... Mennyit vicceltem vele ezen. De azért innen vette azt a kérdést is, hogy „no, szerintem melyik az az egyetlen madár, aki visszafelé is tud repülni”. A kolibri az, értesülök. Ám az a valami, ami itt zúg el megemelt poharaink között, nagy riadalmamra, mert már voltam párszor a celli ügyeleten rovarcsípés miatt, az a „magyar kolibri”, a kacsafarkú szender. Az a lepke, aki sajátlagos „farpamacsa” miatt kapta a nevét. Úgy fekszem le este, hogy egy új szót tanultam. S remélem, hogy reggel hallok majd sárgarigót, aki arra fészkel, amerre mutatta este, és ha nem is baktat a kerti járdámon a barázdabillgető, talán el-elrebben egy rozsdafarkú, aki..., és itt jön Császár szomszéd ornitológiai eszmefuttatása, ami majd átvált Lové kutya fülállása alapján a kinológiába, feltéve a kérdést „neked mint magyartanárnak”, hogy Petőfi miféle kutyát szólított fel, hogy hegyezze a fülét. És menetetünk be az alkonyatba, azért még „utolsó elöttiként” olykor előballag az a kajszipálka, ami nem túl erős, de annál gyümölcsösebb. Vagy ezt már az én portámon isszuk, a koldusállásban? Az én körtémmel vagy frissen lepárolt fosóka szilvával? Ahol az alkonyuló délutánban magától éretődően foglalja el a szomszéd a gazda helyét, hátát a falnak dűtve, nem bánom, legalább könnyebben fordulok a poharakért meg a fröccsvízért. Innen a gyümölcsfákat látjuk bal felől, mögötte sejtjük a rég eltűnt temetőt, ahol még Németh László kutakodott – okoskodok mint magyartanár – Berzsenyi morózus atyjának sírja után, jobbra meg a nagy- és kiskaput látjuk, amit neki köszönhetek. Én csak a zártszelvényeket vettem meg, és a deszkázatot. A konstrukció az övé. Mesteri szerkezet, egyedi és szellemes zárok, mindenki megbámulja. Fölötte kitűzve a zászló, lássa mindenki, hogy itthon a gazda, és szívesen látja a vendéget. Meg hát magyarok vagyunk, ha ezt soha ki nem is mondjuk. Legfeljebb ha többen összejövünk, és ki erre, ki meg amott kap bele a nótába. Így éltünk tegnapig. Hallom, hogy a kocsmá bezárni készül a télre a fűtés drágulása miatt. És azt is tudjuk, hogy amivel egyszer fölhagyunk, azt nehéz lesz újrakezdeni. Mindez – mi tagadás – az én történetem, a túlélő baráté, a harmadik urna várományosáé. És ez a történet addig él és mesélhető, amíg a három urna porai valahol össze nem keverednek. Ilyen ez a szeptember, ahogy Karcsi eltűnt, akkor került elő Endre, vagy fordítva, kinek van kedve utána számolni, de már ő is csak néhaiként. Hova tűnt az élő és már akkor is mesebeli Endre, és mikor-valamikor? És tényleg: ki is volt ő, miféle szellem lakozott ben-

ne, mit engedett ebből át a nyilvánosságnak, és mit üres vagy faltól falig teleírt árkusai fölé hajolva, és mi mindent cipelt magával éjszakai alvilági útjain? Ugyanez mondható minden eltávozotról: soha nem fognak válaszolni arra a kérdésre, amit senki fel nem tett nekik, amíg éltek. És amire ember nem tud válaszolni. Még a maga belső némaságában sem. „És hallgatom a híreket, / miket a mélyemből énszavam hoz...”, ki olvas ma még József Attilát? Mégis: Károly és Endre – az emlékező jelen idő szereplőjeként, így kerülhettek olyan közel egymáshoz, ahogy a hajdani valóságban sohasem. Vagy elégedjek meg azokkal a szétszórta és elhalványult képekkel, amelyek peremén mintha Endre alakja látszódnék, a hangokkal, amelyek mintha az övé... Vagy nyomozzunk? Polcomon kis könyvecskéje, a *Szófa*. Mindenféle tárcák. Rövidkék. Dedikációja most mily keveset mond és mily sokat sejtet: „Alexa Károlynak – megkésve bár, de foggya nem –, aki a szövegkörnyezetben mindvégig jelen volt.” Így látta a helyemet önsorsában 1999. február 24-én? Túl egyetemen, Mozgón, Hitelen, közös nappalokon és felidézhetetlen éjszakákon? Látom a firkálásokból, hogy bizony olvastam én ezeket a kis dolgokat. Most meg pontosan negyedszázad múlva azt észlelem, hogy valami ismeretlen szellem ragyog fel lapról lapra, villogó mondatok, ihletett képek, kőbe véshető ítéletek. „A mítosz a közös tudás, a misztika a közös tudatlanság.” Ha én vagyok a szerkesztője, biztos, hogy a „tudatlanság”-ot átíratom vele a megengedőbb „nem tudás”-ra, mert azért úgy igaz az állítás. Ő meg persze vonakodott volna javítani. Mert büszke volt a leleményeire, és dölyfös, mint mindenki, aki állításokat mer megfogalmazni. Vagy – ha közhelygyanús, ha nem –: „Nem minden emberi mű, de minden műalkotás szemközt halad a pusztulással.” Hát szerkesztőként, hát a szerkesztő szerepében, ami egész életét így-úgy végigkísérte, mint valóság, mint lehetőség, mint vágyálom? Egy korán elhalt költőről írja: „Én ültem a nyilvánosság kapujában, és ő át akart menni ezen a kapun.” És örök olvasóként, aki előtt ott van Arany, Weöres, Pilinszky, Berzsenyi meg Mészöly. A láz heve az olvasóé, a mondatok lüktetése az ihletett, hadd mondjam ki, a szómámort vállaló lírikusé: „Hagytam és követeltem: mossanak meg, öblítsék át szennyezett szerveim, tisztítsanak a lassú áramukkal! Lehessek öntudatlan tudója arálynak és mértéknek, apálynak és dagálynak, magasnak és mélynek, ritmusnak és zenének. Lehessek részese a nyelvnek úgy, mintha erdőben járnék, s az erdőnek, ahogy a nyelvben kalandozom. Ők nekem titkok voltak, és titkok maradtak, fensőbbiségek, akiknek könnyed alázattal adom meg magam...” Hol a Mozgó Világ „fény-

képalbuma”? Viháncolva búcsúzunk a szerkesztőség ajtajában, nem magunktól, hanem – honnan is tudhattuk volna ezt akkor – a rendszertől. Ott van Kocsis Zoli és Csoóri, Szabados, Zalán és Esterházy, Ambrus Lajos és Gergely Andris, Endre dzsekiben, én pulóverben, Kulin persze zakóban. A kép, amin tapadós tangót táncolunk egy nagycsaládos szilveszteri éjjel az acsai kastélyban, vagy az, amelyen öt halott üldögél egymás mellett a szerkesztőség műbőr díványán, derűsen merengve, poharak között: Hajnóczy, Petri, Szkárosi, Tárnok, Mányoki. Vagy talán hat? Tar Sándor... Volt ilyen fotó egyáltalán? De hiszen voltunk mi címlapkép is! Itt a könyv: Antológia Kiadó, 2009. Az 1979-es lakiteleki Fiala Írók Találkozásának emlékkönyve. 43 éves kép. Az emeleti sorok látszódnak rajta: Endrével egymás mellé fordulva kedélyesen diskurálunk, én trikóban, ő kockás nyári ingben, lábunk mellett állványos pléh „állami” hamutartó, mellettünk Marosi, Kulin, Papp Márió, mögöttünk – alighanem - megyei tanácsi főemberek zakóban, nyakkendővel. Előttünk az erkély rácsozata. Ezt is üzenetnek vettük az illetékesek. Nem hiszem pedig, hogy Bahget Iskander gondolt erre, amikor elkattintotta a gépét. Vagyis hát... Zalán azóta is hordja az itt kapott nyakba akasztható ősturáni mit is, én meg, ha lehet, idézgetem Gyula bátyánk hozzánk intézett záró szavait, felejtethetetlen, ahogy kizökkenti a pátoszból magát: „A nemzet műhelyébe léptek és – éltess isten a tisztos ipart.” Szegény Csengey soha nem tudom másként látni, mint ahogy Endre „kiparodizálta” őt egy kéziratoss Hítel-lapszámban, a vidornak éppen nem mondható szerkesztőségben. Egy örök kamasztól veszünk búcsút. Aki hol megtalálta a helyét, hol nem talált helyet magának, az életben és a nyilvánosságban. Csikorog a fogam között: „Tejfoggal kőbe mért haraptál...” Amikor volt mit, szétszórta magát párlapos szövegekben, eszelős konceptusokban, tervhalmozásban, barátságokban. Lubikolt mindenben, amibe sorsa vetette: a versrovat-szerkesztésben, a fotóművészetben, a kelet-európai avantgárdban, a művészetpedagógiában. Sokoldalúság és szétszórtság – hol a mezsgye? Sehol a nagy könyv, sehol a pozíció. Na és? Ha helyzetbe került, szárnyalt. Hány esszélevelet írt érdemes és érdemtelen firkászoknak a Mozgó levélpapírján? A Hítelben szűk három év alatt huszonkilenc cikke jelent meg. Előtte és utána – mi előtt? mi után? – évek csöndje. Mi is mindannyiunk közös sorsa? Belépni a „rendszerbe”, és függetlennek maradni? A körön belül szenvedélyesen kívül, ahogy közös Mészölyünk fogalmazott? Kivonulás vagy kiszorulás? Ki mer dönteni? Most a régi Endre az, aki itt van. Nekem a negyedszázad előtti. Mi lett-volt vele

azóta, ezt tartásuk meg maguknak a hírek, amik persze előbb-utóbb – tudom jól – elkezdik majd felülírni az én emlékeimet is. Hiszek a véletlenekben, öregedve mind többször csapnak le rám különös egybeesések, megmagyarázhatatlan kapcsolódások, megszesegeken túli képek összevillanásai. Mint üzenetek? Feleségemmel már csak szó nélkül egymásra nézünk, ha efféle véletlenek útjába akadunk. Utóbbi nagy olvasmányomban – hogy élvezte volna Endre is, hiszen itt egyben az irodalom meg a képzőművészet, a szó meg a rajz –, Orosz István *Páternosztér*-ben tetemes szövegrész beszél erről. Ilyenféleképpen: „Léteznie kell az Univerzumban egy olyan vonzerőnek..., hasonlóan a gravitációhoz, ami térben és időben is közel rántja egymáshoz a hasonló dolgokat...” Augusztus végén a Tokaji Íróklubban voltam, ahol az összejövétel legértékesebb eleme (számomra mint „főelőadó” számára...) egy könyv megjelenése volt, annak az évkönyvnek a kiadása, amelyet betiltottak a maga idejében, még a „demokráciában”. Az 1986-os tanácskozás szövege. Most kezdtem hozzá az alaposabb olvasáshoz, és a legnagyobb megdöbbenésemre a mutató egyik leg-többet idézett neve a Mányoki volt. Hát hogyan? Ő itt, akit nemcsak a politika, hanem sokkal inkább az életkor és az ízlés választott el ettől a társaságtól? Nem tudom, mekkora hányada volt leírva a szövegének, és mekkora tere volt a rögtönzésnek, de itt Endre – beszélt. Nem értekezett, nem elemzett, hanem szabad levegőt érezve, szerephez jutva – beszélt. Nem akart ő botrányt, nem akart bohóckodni. Szabadnak tudta magát, pár percre egy beszédhelyzet birtokosának. Minden szava a személyiség vállalása volt mint megbocsáthatatlan provokáció. „Köszöntöm Önöket, Hölgyeim és Uraim, java részüket az ismeretlenből. Hogy hogyan kerültem erre a pulpitusra, ne is tőlem kérdezzék. De ha már itt vagyok, elmondom...” És mégis: „megvette” őket itt és most, nem bírtak kitérni a beszéd lendülete elől, a beszéd vállalt igazsága elől, amit – mondom én most, sok-sok év után – bizonyára hevített akkortájt közös életünk legnagyobb sokkja, a Mozgó Világ egy-két évvel előbbi megszűntetése, lebilincselte a zömükben népből-nemzetben punnyadó bácsikákat és a szorongó megyei kádereket, de azért nem hiszem, hogy még egyszer meghívták volna Tokajba. „Nem mindig egy nyelven beszélünk” – jegyezte meg Fekete Gyula, aki most avatott szobrával lett véglegesen az „íróklub” panteonjának Zeusza, s akivel Endre két év múlva szerkesztőtárs lesz a Hítelnél, de nem emlékszem, hogy bármiről is szót váltottak volna. Akkor került kezembe ez a könyv véletlenül, amikor Endre ki tudja, már merre járt, és akkor nyílt ki váratlanul, amikor végleg megérke-

zett. Az a fiú, akivel összehozott a sors félszáz éve, és akit most ideképezlek magam mellé. Mielőtt még folytatódna bennünk a vers: „Talán eltűnök hirtelen, akár erdőben a vadnyom...” Most hagyjuk abba, amikor az következik, hogy „Elpazaroltam...” Egyik kezünkben a pohár, a másikban a cigaretta, bámulunk bele a hetyei estébe, hallgatjuk az elpihenő madarak és aludni készülő plánták némaságát. „Figyelj, papa – mondanám –, mit szólnál egy utolsó előtt pohárhoz? De nem itt, a koldusállásban, hanem szépen átlépünk ide szembe a szomszédhoz. Korosztályodbéli parasztember, Császár Karcsinak hívják, itt van szőlője a hegyen, a borgátai oldalon, igazi elegy-belegy parasztbora

van, rizling és furmint, de minden cseppjében ott a génius, ahogy Lajos szomszéd mondaná, diszkréten utalva Hamvas Bélára, látom, még ébren van, biztos a Szabad Földet olvassa, mert abban »minden benne van«, nem viszünk semmit, talán ezt a darab sajtot meg a kis maradék fasírtot. No meg ezt a kis laposüveget, nézel, mi, hétfajta körtét daráltam bele a nyáron. Ha netán valami váratlan előadódna, ugye... Azt ugye nem vetted észre, nekem is ő szólt, hogy a portánk szélessége egyforma, mint az utcában mindenkié, és pontosan tizenhat méter. Na miért? Azért, hogy egy hatökrös szekér tolatás nélkül meg tudjon fordulni benne. Jó, ha tudja ezt az ember...”

WAGNER NÁNDOR, Játsszó fiúk, 1956, kútszobor-terv, agyag makett, Budapest

GÉCZI JÁNOS

Ernő utca

A levegő érkezett először,
és vele a fülledt és gyászsötét
termet az utca autóbűze
és a mocskok szaga töltötte be.
Könnyen sodródott, hajakba kapott,
fodorba, sálba, műtőzöld maszkba,
bármibe, mely az útjába került!
Odaállt a rózsacsokor elé,
a szálak közé nyúlt, örvényeket
csavart a bimbók közepébe,
melyeknek korábban helyük se volt.
Szennyfoltok gyűltek a váza vizében.
A búcsúzó arról beszélt, hogy nincs
ok az elválásra.

A bakkszagú levegőt követve
fénylap vetődött a széksorok
közé, ablaküvegről vagy bringa
tükréről, amelyből a jelen ki-
kimarad, s jöttek, jöttek utána
zörejek, zajok, berregések,
rendőrló nyerített, és míg valaki
hosszan, csendessé nyújtózóan
szidalmazta másvalaki anyját,
melynek véget vetett az ajtónyi-
korgás. Ám akkor már ott termett bent
a ház előtt nőtt bokor, lombtalan,
darabokban a lépcső, aszfaltkelések
a tizenkilencből, a salétromos
lépcsőház pannója, példázva,
milyen szürke és foltos az enyészet.
Fakapuk, ablakok, üregek,
amelyekben egykor galambok
szálltak meg, szögek, melyekbe kisfiúk
léptek, az utca összes erkélye,
lukas, csöpögő bádogeresze,
a koszlott háztömbök egylete,
a tetők mohafolttömege.
S mindazok, akik valaha látták,
hogyan támolygott az Üllői úttól
a Tűzoltó utcáig holtrészegen
vagy csak félrészegen, duzzadt szemmel,
bár tudhatták, belül talpig tanár,
ki kicsit Cholnoky Viktor, Krúdy
és Füst és Móricz, de többnyire Nemecek,
s az utcával mindvégig egyező.
Akik látták őt kelni és feküdni.
S ahogy bajszát a nikotin sárgítja.

GÉCZI JÁNOS (1954) Balatonalmádi

Látták büszkének, elesetten,
Trabanttal, gyereket vonszolva,
húzva a lábát, tömött cekkerrel,
kábán. Mestere azt állítja
szép férfi volt, még ha az sok embert
hidegen hagyott is, mert inkább figyelt
valami szétbeszélt egészre.
Ott állt a szélütött szomszéd elhalt
lábánál a kutyája, s egy lány,
aki a Vödör bárban dolgozott.
S ott sírt, akinek a pináját
páviánvörösnek mondják, akit
dobáltak, mintha lenne babzsák,
s az, ki dobálta, ő is babzsák.
És azok helye is odaállt, akik
nem jöttek el.

Ott, a szobában, a teljes Ernő
utca, ahogyan azt a hatvannyolc
év összehozta, itt rendben, arra
rendetlenül, ebben takarosan,
abban esetlenül, ottan állt
mellette-előtte, ha együtt is,
egyes-egyedül. Arról nem eshet
szó, hogy a képernyő elborult,
se az ágyról, a katéterről,
se az apró méregfiolákról.
Részletekről, melyek nem szívódnak fel.

GÖMÖRI GYÖRGY

Emlékek virágnyelven

Camilla Mondral magyar levele

Gömöri Györgyhez

kívül-belül

GÖMÖRI GYÖRGY (1934) London

Camillát, a magyar irodalom egyik legjobb és legtermékenyebb fordítóját valamikor 1955-ben ismer-tem meg, amikor egy lengyel íróküldöttséggel éppen Magyarországon járt. Ez csak egy futó találkozás volt Budapesten vagy Tihanyban, ahová a Kulturális Kapcsolatok Intézete engem is kiküldött tolmács-nak. Nem magától Camillától, hanem Kerényi Gráciától hallottam a nálam jóval idősebb fordító hölgy, Grácia barátnőjének változatos életéről és karrierjéről: Camilla Párizsban született 1911-ben, apja ott élő lengyel festőművész volt, aki csak az első világháború után költözött át Bydgoszczba. A két hábo-rú között Camilla Varsóban élt, az egyik minisztériumban kapott állást, de a hivatali karrier igazán nem érdekelte, inkább különböző sportoknak szentelte idejét, végül a vívásnál kötött ki, tagja lett a len-gyel kardvívó válogatottnak, így látogatott először Budapestre, és ismerkedett meg először magya-rokkal. A második világháború kezdetén, amikor a lengyel kormány Romániába menekült, ő is Kolozsvárt választotta ideiglenes lakhelyül, de innen hamarosan átköltözött Budapestre, ahol franciát taní-tott Lázár Károly altábornagy, Horthy Miklós testőrprancsnoka gyermekeinek, miközben illegálisan dolgozott az emigráns (londoni) lengyel kormánynak. Camilla Mondralt, aki időközben jól megtanult magyarul, letartóztatta a Gestapo, és rövid börtön után Ausztriába deportálták. Itt jósolta meg neki egy ismeretlen bécsújhelyi osztrák férfi, hogy addig nem lesz nyugalma, amíg nem kezd írással foglalkoz-ni. Camillát ez meglepte, de még pár évig eltartott, amíg magyar könyvek fordítására adta a fejét. Elő-ször főleg klasszikusokat, Jókait, Mikszáthot fordított, de mivel a népi demokráciák közötti kultúrcse-re szorgalmazta a kortárs írók fordítását, fokozatosan beleolvasta magát az újabb kori magyar iroda-lomba, ahonnan hibátlan érzékkel választotta ki magának a legjobb fordítandó szövegeket – legna-gyobb sikere talán Örkény *Macskajáték*-fordításának volt.

Barátságunk tulajdonképpen levelezéssel, illetve egy könyvküldeményel kezdődött. Déry Ti-bor *Niki. Egy kutya története* című kisregénye, az 1953 nyarán kezdődő magyarországi reformkor-szak, illetve a kulturális „olvasás” egyik legjelentősebb műve, ami egy kutya sorsán keresztül mu-tatja be a magyarországi sztálinizmus törvénytelenégeit, 1956 végén eljutott Camilla Mondralhoz, méghozzá Wiktor Woroszylski lengyel költő és újságíró jóvoltából. Ehhez az árucsempészéshez én is hozzájárultam: miután 1956. november 11-én végigkalauzoltam Woroszylskit az utcai harcokban félig szétlőtt Ferencvárosban, nemcsak megadtam neki Déry Tibor titkos telefonszámát, hanem ma-gam is fölhívtam Déryt azzal a kérdéssel, hogy fogadna-e egy lengyel újságíró. ¹ Az igenlő válasz után Wiktor felkereste Déryt, aki szívesen fogadta Wiktor, akivel németül szót értett, és meg is kér-te, vigye magával Varsóba a *Niki* egy példányát. Woroszylskit az összes többi lengyel újságíróval együtt még ugyanazén a napon kiutasították Magyarországról, a lengyelek a szovjet katonák által ellenőrzött jugoszláv határon át távoztak.

Varsóban Wiktor átadta Camilla Mondralnak a *Niki* egy példányát azzal a biztatással, hogy ha Camilla gyorsan lefordítja, talán tudja közölni *Nova Kultura* című lapjában. Erre azonban a lengyel cenzúra 1957. évi fokozatos szigorodása miatt már nem került sor, ezért Camilla, aki már korábban fordított Dérytől, Woroszylski javaslatára ² eldöntötte, hogy egy Franciaországba látogató ismerősé-vel átküldi fordítását Jerzy Giedroycnak, aki a Párizs közelében levő Maisons-Laffitte-ban szerkesz-tette *Kultura* című folyóiratát, és sorra adta ki a legjobb lengyel emigráns írók könyveit. Giedroyc már látta a regény francia kiadását, és (részben az én sürgetésemre) azonnal a lengyel kiadás mel-lett döntött. Ennek köszönhetően 1959 végén már megjelenhetett lengyelül a *Niki* a kitűnő lengyel emigráns író és publicista, Gustaw Herling-Grudziński előszavával – természetesen a fordító nevé-nek feltüntetése nélkül. ³ Ekkor még Déry Tibor börtönben volt, ahonnan csak egy évvel később, az 1960-as tavaszi amnesztiával szabadult.

Erre a kis bevezetőre, úgy érzem, szükség volt Camilla Mondral első, magyarul írott levelének megértéséhez. Mivel a korabeli lengyel cenzorok közül nagyon kevesen tudtak magyarul, amikor

mint oxfordi kutatódiák fölvettem a levelezést Camillával, első két alkalommal ő még virágnyelven, de magyarul írt nekem. Később átváltott anyanyelvére. 1963-ban, amikor aztán „hontalan” útlevéllel, egy polonista tanfolyamra megint ellátogattam Lengyelországba, felújítottuk barátságunkat, ami folytatódott és megmaradt, számos levél, varsói és budapesti találkozások mellett, egészen Camilla haláláig.

Az alábbi Mondral-levél szövegén nem javítottam, csupán szögletes zárójelbe téve kiegészítettem egyes kifejezéseket, illetve „sic” jelzéssel feltüntettem a magyarul kiválóan értő Camilla Mondral kisebb stiláris hibáit.

Varsó, 1959. I. Jan.
Kedves Gyurikám,

Igazán szép, hogy nem felejtette el régi barátait. Már régen akartam magának írni, pláne amikor az „Eszmélet” című kiadványt megkaptam,⁴ de rettenetesen lusta vagyok. Azt hiszem, a magyarázat egyszerű: ha valaki tollal keresi a kenyerét, akkor mindenféle írás – ez már munka. Régebben, amikor nem is gondoltam, hogy valaha közöm lesz az irodalomhoz, nagy és szenvedélyes levélíró voltam. No, de ez nem érdekes. Fő, hogy most írok.

1. Köszönöm az „Eszmélet”, a Karácsonyi lapot és most a verses kötetét.⁵ Mivel alig egy félórával ezelőtt megkaptam, nem volt még időm elolvasni, csak belekukucskáltam. Gratulálok. Természetesen a második példányt továbbítani fogok⁶ (sic), de még nem tudom, mikor. Remélem nem sokára, mert folyton utazgatnak oda az emberek. Én is voltam Pesten szeptemberben, de ez alkalommal „sportoló” szerepében (tudni illik valaha jó vívó voltam, most egyik klubunknak a vezetőségében székelek). Nem is találkoztam jóformán senkivel az írók közül, csak Vidor Micuval.⁷

2. Tibor (D.) bácsi már kikerült a szanatóriumból.⁸ Nem tudom, milyen állapotban, de jó, hogy megvan.

3. Szoktam néha kapni az „Irod.Uj”-ot,⁹ ha lesz alkalma, legyen szives a szerkesztőségnek átadni az üdvözlőmet és megköszönni a lapjuk megküldését. Többen szokták ezt nálam olvasni, nagyon keresett áru. Sajnos, elég ritkán kapom meg, de a „Látóhatárt” még ritkábban, azt hiszem csak 2 példányban van [meg nekem].

4. Lefordítottam Tibor bácsinak a kutyakisregényét, lengyelre. Akarták kiadni, de végeredményben nem lett abból semmi. Mi a véleménye, nem lehetne ezt ott nálatok kiadni? Én nem tudom kit érdekelne ez az ügy. Ha véletlenül, mint fél-lengyel,¹⁰ ismerne valakit ebben a szakmában, legyen szives érdeklődni. Én elküldeném (sic) egy gépelt példányt magának – nyomdakész állapotban. Talán a „Kulturát” érdekelne (sic) ez? Én nem akarok ebben az ügyben levelezni, inkább ugy privát úton.

58-ban csak Gráciával találkoztam¹¹ más író v. fordító nem járt nálunk. A mi szövetségünk következetesen betartja a vonalát: addig nem áll szóba velük, amíg nincs rendes írószövetség.¹² Azért a kulturális egyezményben nincs csere-utazás. Rosszul is áll nálunk a magyar könyvek kiadása. 2 év óta alig jelent meg valami: tavaly „Mégis mozog a föld” az én fordításomban, az idén [a] „Tanár úr kérem” (Sperlingné) és [a] „Szökőár” (Vidor M., ford. E. Mrocsko). Most nyomdában van az „Aranyember” (II-ik kiadás, én fordítottam). A napokban nyomdába kerül [a] „Szent Péter esernyője” – Mikszáth – én fordítok (sic). Sperlingné, nem sietve (sic), fordítja az „Egri Csillagok”-at és utána Mórának (sic) az „Aranykoporsót” szándékozik lengyelre áttenni. Ugy néz ki nagyjából a helyzet. Ha ezek a dolgok érdekelnek, szivesen néha írok róluk. Én is hálás leszek, ha ír valamit.

5. Nálam nincs semmi ujság. Azt hiszem ismeri Deák Karcsit? Ausztráliában van, egyetemre jár, jól megy neki. Szoktunk néha levelezni. Vannak-e ott közös ismerőseik? Mit csinál A. Tamás?¹³ Hogy élnek? Miből?

Drága Gyurikám, még egyszer köszönöm a kedves levelét és szívből üdvözlöm
Camilla M.

A levél első oldalának tetején, tehát utólag, Camilla reagál a *Virág-bizonyosság* néhány versére. Fordított betűkkel ezt írja: „P.s. Nagyon tetszik nekem: 45, 46, 47 és 54 oldal! Most elolvastam.”¹⁴

JEGYZETEK

¹ Lásd még Wiktor WOROSZYLSKI, *A határ átlépése*, Irodalmi Jelen Könyvek (Arad, 2013), 178.

² 2017-ben az Elewator című szcczecini folyóirat egy teljes számot szentelt Déry Tibor munkásságának, ebben Daniel Warmuz és Lagzi Gábor egy-egy tanulmányban részletesen foglalkoznak a lengyel *Niki* történetével. Warmuz közli Camilla Mondral Jerzy Giedroychoz írt levelét, amiből kitűnik, hogy a könyv külföldi kiadásának gondolata az akkor még kommunista párttag Wiktor Woroszylskitől származott. *Elewator*, 2017/4, 9.

³ Warmuz részletesen elmondja, hogyan kapott a szerző és a fordító is honoráriumot. Ez volt az egyetlen külföldi honorárium, ami Déry börtönbüntetése idején sikerült eljuttatni feleségéhez, Bőbéhez, WARMUZ, *i. m.*, 11.

⁴ Oxfordban megjelenő magyar folyóirat 1958–59-ben. Első száma sokszorosított, a második nyomtatott volt, de a lap pénzhiány miatt ezután meg is szűnt.

⁵ Gömöri György *Virág-bizonyág* című kötetéről van szó: Otthon kiadó (London, 1958), a színes borító Ambrus Győző műve.

⁶ Két példányt küldtem Camillának, azzal a kéréssel, hogy a másodikat juttassa el Budapesten élő barátomnak.

⁷ Vidor Miklósnak (1923–2003) több könyvét fordították lengyelre, az egyiket Camilla Mondral.

⁸ Téves értesítés, Déry Tibor csak 1960 tavaszán szabadult a „szanatóriumnak” nevezett börtönből.

⁹ Az Irodalmi ujság 1957 és 1962 között Londonban jelent meg a Congress of Cultural Freedom nevű szervezet támogatásával, felelős szerkesztője Faludy György volt.

¹⁰ Mivel nincsenek lengyel rokonaim, ez a jellemzés Camilla részéről udvarias formula.

¹¹ Kerényi Grácia (1925–1985) költő, műfordító, közös barátunk. Nevét Camilla lengyelesen írja „Gráciá”-nak.

¹² A Magyar Írószövetséget a Kádár-kormány 1957 januárjában felfüggesztette, csak 1959 szeptemberében engedélyezték újjáalakítását.

¹³ Aczél Tamás (1921–1994) magyar író, 1952-ben Sztálin-díjat kapott, de az 1953-as Nagy Imre-program után tevékeny részese lett az ún. „íróházadásnak”. 1956-ban Jugoszlávián át emigrált, Londonban élt 1966-ig, ekkor átköltözött az Egyesült Államokba, ahol az amhersti egyetemen tanított. Angolul is jelentek meg könyvei, közülük a legfontosabb: *Illuminations*, New York, 1980.

¹⁴ A Camilla által kiemelt versek mind az 1956-os forradalomhoz kapcsolódnak.

WAGNER NÁNDOR, *Fiat sírató anyja síremlék* (1954) modellje a mashikói Wagner Nándor Műveinek Emlékházában (Japán)

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

SZIGETHY GÁBOR

Egy korty magyar bor XVIII.

(Borbély Tamás Bács hegy Olaszrizling) Az első este, bontatlan palackok sorakoznak az asztalon. Bölcs bortudósok múltidéző írásait olvasom. Ha például Krúdy Gyula társaságában „Badacsonyi borát kóstolgatja az ember bús, magányos délután egy sötét kis ivóban – nemde eljön hozzá látogatóba a püspök keresztjével megjelölt hegy, a szigligeti öböl és a messzi fehérlő országút, amelyen a kospasz Kisfaludy úr bricskája zörög a házi perpatvarok előtt a pincébe?”

Nagy borok csodás tulajdonsága: visszaröpitenek a múltba. Krúdy Gyulát a zamatos badacsonyi bor *visszasodorja* Kisfaludy Sándor hajdanvolt pincéjébe, hallja a pince felé kocsikázó költő bricskájának kerékcörgését, látja a Ranolder püspök állította hatalmas kőkeresztet, merengve csodálja a Balaton fodrozódó víztükrét...

Nem egy sötét kis ivóban üldögélek, hanem zsúfolt könyvespolcokkal körbeült dolgozószobámban, és elsőként Borbély Tamás tizenkét éves, dűlőszelektált Olaszrizlingjét kortyolgom. Mint Krúdy Gyula hajdan: „nagyon hosszan elüldögéltem a bor csendesen duruzsoló mesélgetései mellett”.

A nagy borok mesélnek. 2022 nyarán ez a 2010-es, aranyfüstként csillogó Olaszrizling arra emlékeztet, hogy 2010-ben Ruttkai Évára és Latinovits Zoltánra emlékeztünk: feleségemmel egymás kezét fogva könyvet írtunk az *Álomszínésszpárról*.

Emlékek egy korty borban: mesél, duruzsol nekünk a tizenkét éves badacsonyi Olaszrizling. Pohártükörben lobog Ruttkai Éva vörösen izzó hajkoronája, ellentmondást nem tűrően von kérdőre Latinovits Zoltán szigorú tekintete, belénk hasít a fájdalmasan szép pillanat emléke, amikor Júlia-Ruttkai Éva és Romeo-Latinovits Zoltán – lécek és festett vászon: 1963-ban díszlet a Vígszínház színpadán – átölelték egymást a veronai Capulet-ház erkélyén.

Magunkra maradunk egy pohár borban, feltamadunk egy pohár borban.

Tapad a szemem a címkén a következő palack bor születésének dátumára: Badacsonyi Olaszrizling, 2011. Borát dicséri a borász: „Tüzes borok, vulkáni ízek! A Bácsi dűlő ajándékát a hagyományokhoz ragaszkodva 4 hónapig új tölgyfa hordóban erjesztettük, érleltük. Az öreg tőkéknek és a bazalt alapú, agyagos talajnak köszönhető nagy

komplexitású, keserűmandulára emlékeztető utóízű kiváló bor...”

Szeretem a keserűmandulát.

Sok éven át feleségem titkos vágya volt, hogy egyszer eljussunk együtt álmai városába, New Yorkba. Eljutottunk, 2011-ben. Abban az évben (is) augusztus végén szüretre készülődtek Badacsonyan, amikor mi Los Angelesből New Yorkba röptünk egy péntek délután. Este még hétköznapi béke volt a városban, a Broadway forgatagában bolyongtunk boldogan, olasz pizzát falatoztunk, kaliforniai bort ittunk... Badacsonyan hajnalodott, mi New Yorkban délelőtt a főpályaudvar hatalmas épületében sétáltunk, ahonnan váratlanul nagyon határozottan rendőrök tereltek mindenkit kifelé: délben a vasútállomást bezárták, nem érkeztek, nem indultak vonatok. Gyorsan megtanultuk: a hirtelen záróra oka az Irén nevű, New York felé közeledő hurrikán.

Pillanatok alatt alakult át a város: alkalmi esernyőárusok lepték el az utcákat, mindenki rohant, a boltajtók elé homokzsákokat pakoltak, az emberek ész nélkül vásároltak, mi is... már csak néhány félliteres palack ásványvíz árválkodott a polcokon, egymás után zártak be az éttermek, boltok, áruházak...

Hajnalig dermedten néztük a televíziót: minden csatornán a hurrikán közeledéséről, romboló erejéről, látványos pusztításáról tájékoztattak. Figyelmeztettek: ne aludjunk az ablak mellett, ne menjünk ki az utcára, engedjük le teljesen ablakainkon a redőnyöket... *A kék angyal*, Marlene Dietrich elbűvölő, régi filmje sem csillapította nyugtalanságunkat. Órákon keresztül özönvízszerűen szakadt az eső, gyökerestől fordította ki a földből a fákat a szél, a tengerparton sorban omlottak össze a házak. Azon az éjszakán Badacsonyan senki nem gondolt az Irén nevű, Amerikában tomboló hurrikánra, New Yorkban nem gondoltunk az őszi napsütésben közelgő, hangulatos badacsonyi szüretre.

Reggel tíz órakor a városban tengeremély a csend. A hatósági szigorú tiltás, családi kérésem ellenére kezembem kamerával kimerészkedtem az utcára. A Harmadik sugárút, a Negyedik, az Ötödik – üres minden utca. Fal mellett lapulva kutyát sétáltató férfi. Út közepén sivitva száguldó mentőautó. Rögzítem a képet: ritka csoda New Yorkban, amikor az utcák autómentesek, néptelenek, kihaltak. Rendőrautó közeledik, lassít, hangosbeszélőn, nagyon

határozott hangon felszólítanak: *Azonnal menjen haza!* Hazasétálok, közben lelkesen filmezem a riasztóan üres New York-i utcákat.

Tizenkét órákor egyik percről a másikra vége a riadalomnak: elvonult, már messze jár az Irén hurrikán. Délután sűrű tömeg tolong az utcákon, hosszú sorok állnak a néhány, már újra nyitva tartó étterem, kifőzde, pizzeria előtt: a turisták éhesek.

Keserűmandula ízű, tizenegy éves badacsonyi Olaszrizlinget iszom: néhány percre, órára emlékeimben *visszasodródok* az Irén hurrikántól megtépázott – egymillió polgár lakása sötétedett el több tucat órára –, ország méretű városba, New Yorkba.

Lehet, hogy emlékeimben New Yorknak most már örökre badacsonyi keserűmandula-illata lesz?

•

A második este Borbély Tamás badacsonyi fehérborainak társaságában. A 2013-as Bács hegy Olaszrizling idősebb társaival ellentétben hat hónapot töltött fahordóban. Talán ezért, talán mert fiatalabb: tüzeesebb, izgalmasabb, ízlelőbimbókat csiklandozóbb ital, mint a két tegnap este kóstolt bor.

Borbély Tamás vallomása: „A kéknyelű és az olaszrizling áll legközelebb a szívemhez. Karos olaszrizlingünk félhektáros területéről összesen 600 palack bort válogatunk le, nagyon komoly terméskorlátozással. Ezt csak itt, a pincénél lehet megvenni. A Bács-hegyi rizlingválogatást 2007-től hozzuk ki önállóan, dűlőválogatott rizlingként, és az egyik legkedvesebb borunk lett.”

Kilencéves fehérbor csillog poharamban. 2013 decemberében került hat hónapra hordófogásba, akkor feleségemmel, fogadott fiammal és asszonyával Párizsban múltattuk az időt. A Montmartre régi házakkal övezett egyik lejtős, kockakövel borított terén – igaz: télikabátban –, a kávéház szellőjárta teraszán csodáltuk a téli naplementét. Akkor, ott – *Egyszer élünk!* – egy palack Taittinger pezsgőt rendeltem, és akkor, ott mind a négyen nagyon boldogok voltunk.

Hat nap alatt Párizsban, 2013-ban sok francia bort ittunk, lehet, hogy most ezért érzem úgy, hogy ez a 2013-as badacsonyi dűlőszelektált Olaszrizling nagyon „Párizs-ízű”? Vagy csak az évszámról az évszám jutott eszembe, és ezért érzem úgy: nekem, itt és most csak nekem *duruzsol* Párizsról izgalmas mesét ez a bor? Számomra *Párizsban naplemente* ez az Olaszrizling... és *Bohémélet* a Bastille operában, giccsparádé a Champs-Élysées törökméz illatú, karácsonyi vásári forgatagában, várakozás, riadt hallgatás késő este az alvó haj-

léktalanokkal zsúfolt metróállomáson, gyertyafényes vacsora feleségemmel kettesben a kedvesen csiricsaré kiszendéglőben, méregdrága macaron a világhíres cukrászdában... Egy pohár borban sok múltidő elfér...

Nyitom a következő palackot: Bács hegy Olaszrizling, 2015. Egy korty bor, fejbe ver a felismerés: a borok nem időrendben öregednek. Ez a hétéves bor keserűen múltidejű, nem hasonlít kilencéves bátyjára. Az összhangba rendezte lelkemben múltidejű emlékeimet, ez felidézi múltam egymásnak feleselő, rendezetlen történéseit.

A borral van baj, vagy velem? A bornak van keserű mellékíze, vagy nekem jutnak eszembe a megbillent egyensúlyú bort kortyolva keserű múltidejű emlékek? Amikor ez a bor született, 2015-ben jelent meg *Időtörés* című esszékötetem; irodalmi emlékek: találkozások, beszélgetések, viták Galsai Pongráccal, Fejes Endrével, Tűz Tamással, Balázs Józseffel, Utassy Józseffel...

Egy korty ziláltan keserű badacsonyi bor: lehetséges utólag rendet teremteni a túlélte múltidőben?

Galsai Pongrácnak soha nem meséltem arról, hogy mennyire élveztem szellemes színkritikáit, kíméletlenül őszinte és pontos arcképvázlatait, színészportréit. (Újságban később megírtam, talán olvasta.) Fejes Endrével a múlt század hetvenes éveiben estéről estére egyre indulatosabban, szenvedélyesebben vitatkoztunk az író, az értelmiségi, a szellem embere feladatairól, kötelességéről, hivatásáról: távolodtunk egymástól, negyven éve örökre megszakadt apa-fiú barátságunk. (Harminc éve nem olvastam fiók mélyén rejtőző, kézzel írott „emlékiratomat”.) Tűz Tamásnak, a Kanadában élő katolikus papköltőnek nem válaszoltam utolsó levelére: úttalan utakra sodort 1989-ben az idő. (2015-ben a halott költőtől írásban kértem bocsánatot: „Pap volt, magyar volt, verseket írt. Talán egyszer hazatalál.”) Nem írtam meg *Koportos* című remekművéről Balázs József barátomnak a megígért kritikát. (*Időtörés* 2015-ben: „Balázs József számára *írni* azt jelentette: felelősséget vállalni a közösség sorsáért, őrizni a múltat, álmodni a jövőről.”) Utassy Józsefnek, egyetemi csoporttársamnak elfelejtettem bevallani: nagy költőnek tartom. (Halála után írásban pótoltam: „Mi bölcsészhallgatók voltunk, Utassy József már akkor költő: tudta, hazánkban miért nevezik a rend csendjének az alattvalók némaságát.”)

Egy pohár borban a szomorú felismerés: amit *akkor* nem tettünk meg, ma már nem pótolható. Amit elfelejtettünk megtenni, annak emlékével halálunkig együtt élünk.

Keserű ez a 2015-ös Olaszrizling: keserű emlékeket, elmulasztott tetteket idéz emlékezetembe. Keserűen szembesít a túlélt múltidővel.

•

Vidámabb emlékeket megidéző borra vágyom a harmadik este, nyitom a soron következő palackot: Bács hegy Olaszrizling, 2016.

Félúton megállok: ha tudom, hogy vidámabb emlékeket megidéző itókára vágyom, akkor – bár még ki sem nyitottam a 2016-os palackot – már fejben eldöntöttem, hogy milyen lesz ez a hatéves bor?

Régi történet: nagy társasággal rangos pincészetben borkóstoló; az első palack dugós, nincs szerencsénk, a második is az. *De ez már jó lesz!* – nyitotta lelkesen a borász a harmadikat. Mindenki boldogan sóhajtott: nagyon érdektelen bort ittunk, de nem volt dugós! Ennek annyira örültünk, hogy örömlapunkban jól ihatónak ítéltük az éppen csak iható bort.

Előttem két pohár bor az asztalon: Bács hegy Olaszrizling, 2013 és 2016. A kilencéves bor mint tegnap, lelkemben ma is rendet teremtően muzsikál. A hatéves Olaszrizlingnek már az illata is könnyedebb, színe sötétebb arany, pohár falán a cseppek lassabban csorognak alá, de az íze kilencéves rokonánál „vékonyabb” – igazi *esti* bor. Ultiparthoz túlsúlyos, füstködben tarokkózók számára boldogító ital. Feleségem vacsoravendégeinknek tonhal steakhez kínálná. Vacsora utáni társalgáshoz csak akkor javaslom, ha komoly dolgokról esik szó: Istenről, hazáról, családról...

Zenét hallgatok: Beethoven 2. szimfóniája, a Berliini Szimfonikusokat Herbert von Karajan vezényli... Mi is történt velem 2016-ban?

Véget ért másfél éves boldog irodalmi bortúrám: megjelent *Balatonfüred–Csopak, Borospincékben józanul* című könyvem. Összehasonlító bortudomány alapfokon; egy korty 2016-os Bács hegy Olaszrizling: jó emlékezni barangolásomra a Balaton-felvidék borospincéiben; egy korty 2013-as Bács hegy Olaszrizling: jó érzés összhangot teremteni önmagunkban önmagunkkal.

Bontom a sorban utolsó palackot: Bács hegy Olaszrizling, 2017. Hetvenöt éves voltam abban az évben. Nem meglepő: 2022-ben minden öt éves borról mindig ez jut eszembe. Ez az öt éves badacsonyi bor csak nekem, csak ma *Velence-illatú* nektár.

Feleségemmel, fogadott fiammal üldögéltünk 2017 tavaszán *kedvenc* velencei kávéházam, a Caffè Florian teraszán, a több száz éves árkádsor alatt. Először 1965 szeptemberében, lapos erszényű ösztöndíjasként teáztam itt – akkor egyedül. Akkor – *Un bicchiere di vino rosso* – pohárka vörösbora ára Velence külvárosában, bármelyik bárban, a pultnál fogyasztva harminc líra volt, a belvárosban ötven. Akadt olyan nap, hogy két pohár vörösbort is engedélyeztem magamnak. 2017-ben a Caffè Florianban vágyakozva nézegettem a csodás, színes képekkel díszített menükártyát, és teát kértem – mint mindig, ha az elmúlt fél évszázadban néhányszor módomban volt itt ücsörögni, és olaszul rendeltem: *Per favore, una tazza di té*. Minden pincér okkal hitte azt: üres zsebű, egynapos angol turista vagyok.

Ma már – az utolsó korty öt éves badacsonyi Olaszrizling! – sajnálom, hogy 2017-ben nem ittam (kilenc és fél euró!) egy pohárka 2011-es Barolót. Elfelejtettem – mert a Caffè Florianban mindig teát szoktam inni – az arany szabályt: amit ma megihatsz, ne szalaszd el örökre... Ki tudja, lesz-e még módomban valaha Velencében a háromszáz éves Caffè Florianban hatéves, csodás olasz vörösbort, Barolót inni?

Kortyoltam a teát, Artur fiam fogta a gyönyörű, színes képekkel tarkított, negyvenöt oldalas menükártyát, és elvonult tárgyalni a főpincérrel. Erdélyi születésű, őseitől örökölt tudással addig magyarázott a hallgatag, elegáns főúrnak, hogy ma hetvenöt éves apja már 1965-ben is a Caffè Florianban „szokott” teázni, míg végül a főúr megtört, megadta magát, és fiam kezébe nyomta a drága menükártyát: *Tessék! Vigye!* Ezért tudom ma, hogy 2017-ben, ha ittam volna, kilenc és fél euróért ittam volna egy pohár hatéves Barolót.

Üresek a badacsonyi borospalackok. Három éjszakába hulló este múltidőmben múltidőztem.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális számát az **Írók Boltjában**, valamint az alábbi helyeken biztosan megtalálja:

Budapest: Árkád (Relay és Inmedio), Blaha Lujza tér (Relay), Boráros tér (Relay), MOM Park (Inmedio), Nyugati téri aluljáró (Relay), Széll Kálmán tér (Relay)

Debrecen: Árkád Fórum (Inmedio), **Eger:** Széchenyi út (Inmedio), **Győr:** MÁV váróterem (Relay), **Miskolc:** Szinvapark (Inmedio), **Solymár:** Auchan (Inmedio), **Sopron:** Széchenyi tér (Inmedio), **Szeged:** Dugonics tér (Inmedio)

JENEI GYULA

Haladék

ha meghalok, még továbblétezhetek a gépben, a képernyő mögötti virtualításban, ahol a közösségi oldalak vannak, meg a hírportálok. ha meghalok, az ismerősök megosztják a fényképemet: jaj, micsoda veszteség! szegény, pedig milyen jó ember volt, igazán kár érte! élehetett volna még. és a szomorúságjelre, a könnyező kis sárga ikonra kattintanak olyanok is, akiket sosem szerettem, s akik engem is utálnak az idők kezdetétől, vagy legalábbis valamilyen konfliktusunk óta. lesznek, akik szenilis elégedettséggel veszik tudomásul a halálomat, mert a hétköznapiakat maratoni gyaloglásként fogják föl (öregurak kedvenc száma!), ahogy egyre izzadtabban, merevebb izmokkal, üresebb tekintettel vánszorognak a cél felé nemcsak önmagukkal és az idővel versenyezve, hanem a társakkal is, akikkel együtt indultak a kilométereknek, a felnőttkornak. és borzalommal vegyes derűvel tapasztalják, valaki megint kihullt a mezőnyből: elmaradt, összeesett, meghalt, nem kell már velem számolni, mert nem bírta, sérülékenyebb volt, gyengébb. vagyis ők a jobbak, erősebbek. kitartóbban tudják vonszolni magukkal az ürességet. ha meghalok, a gép még sokáig kijelzi a születésnapomat, s lesznek, akik nem tudják, hogy már nem vagyok, mert ha hallották is, elfelejtik a halálhírem. elvégre ki tud annyi mindent, ki tudja észben tartani, hogy kik haltak meg, mikor már annyian, és egyre többen a kortársak, a fiatalabbak közül is?! meg aztán lassan elővatoskodik az Alzheimer, és az emlékezet egyre lukacsosabbá válik. lesznek, akik elfelejtik a halálomat, vagy nem is tudják, nem hallanak róla. elkerüli őket a hír, külföldön nyaralnak éppen, vagy nem olyan fontos nekik, hogy megjegyezzék. szóval lesznek, akik nem tanulják meg a halálom, ahogy annak idején én sem tanultam meg, mondjuk, a kovalenskötést kémiaiából. nem veszik tudomásul, hogy elmaradok a hétköznapiokból, de a társadalmi konvenciók, a Pavlovi reflexek szerint reggelente, amikor éhgyomorral bekapcsolják a számítógépet, köszöntik azokat, akiket aznap dob fel a közösségi oldal, hogy születésnapjuk van. és küldenek nekik pár szót, egy képet, gifet. de én már nem olvasom, nem látom azokat, mert valójában nem élem túl a halálomat, csak lesznek, akik nem értesülnek róla, vagy elfelejtik, hogy már meghaltam, s lelkesen, rutinból vagy számításból köszöntgetnek tovább egészen addig, amíg el nem viszi őket is az agyhalál vagy az ördög, amíg be nem temeti múltjukat az emlékezetkiesés. ám addig az ő tudatukban még továbbélhetnek. de ha már a közösségi oldalon sem kapok egyetlen születésnapi köszöntőt, rám gondolat, az azt jelenti, véget ért a maraton, amire a szüleim beneveztek. azt jelenti, már minden versenytársam kifulladt, kiüresedett, összeesett, meghalt.

JENEI GYULA (1962) Szolnok

ZSIRAI LÁSZLÓ (1956) Budapest

ZSIRAI LÁSZLÓ

Versek vonzásában

Kerek ötven éve lesz 2023 márciusában, hogy hűséges kísérőimmé szegődtek a versek. Ragaszkodásom a lírához s rajta keresztül az Isten által teremtett világ embert igazító szépségéhez, jóságához azóta töretlen bennem. Irodalmárként, szerkesztőként, olvasóként versek vonzásában éltem, élek, és remélem, élni fogok.

RÜGYBONTÓ REMÉNY *Olvasás* című versében Erdélyi József írja: „Ráncos arca felderül / az öregembernek, / néz a Napra s úgy örül, / gajdol, mint a gyermek.” Ennyi elég a boldogsághoz, amikor az első tavaszt ígérő reggelen – fákon, bokrokon és emberen – kibomlanak a remény rügyei. Lakozik abban valamiféle bizsergető biztatás, ahogy a hajnali napsugarak összetéveszthetetlen modora jelzi a téli álmából ébredő életet. Valami más lesz attól a naptól, mégpedig az ember hangulata vált borúról derűre. A tél nyomasztó fogságából szabadulva nyitja meg lehetőségeit a természet. A csend érzékelése sem ugyanaz, mondjuk, a jeges Duna partján, mint a serkenően zöldülő ártéri réteken. Március a tél rideg sorompóit felemelve, a napsugár mosolyával int, s könnyű szellőcskével súgja: „Szabad az út, már nem csúszik, haladjatok a kedvetek szerint.”

Nem véletlen, hogy nemzeti ünnepünk ké vált március idusa. Petőfi Sándor egyetlen nap történéseit zsúfolta *15-dik március, 1848* című költeményébe. A néplelket elszántan felemelő napról tudósít. Íme, egy mozzanat, Táncsics kiszabadítása néhány szakaszban elbeszélve: „Nem elég... most föl Budára, / Ott egy író fogva van, / Mert nemzetének javára / Célozott munkáiban. [...] A rab író t oly örömmel / S diadallal hoztuk el, / Aminőt ez az öreg hely / Mátyás alatt ünnepelt!” A hazaszeretet (és olykor kegyetlen „jutalma”) Petőfi soraiból-életéből szüntelen érzékelhető.

Költőink természetbarát gondolatokkal örökítették meg a vidámabb-tágasabb létlehetőség kezdetének otthonát, e tavaszindító hónapot. Mint *Kalendárium* című ciklusában, *Böjt más-hava* címmel Csanádi Imre hozta felszínre mély érzéseit: „Barkát bontogat és havat oszlat Március; erdőt / lány fiúval bujkál, ágy terül ott, ibolyás. / Gólya keres kéményt; csecsemőfejek, édeni bim-bók / törnek a napra elő; krumpli fogy; itt a ta-

vasz.” A tanár Áprily Lajosnak szintén az ifjúság adott ihletet, amikor *Március* című versét fogalmazta: „A Nap tüze, látod, / a fúrge diákot / a hegyre kicsalta: a csúcsra kiállt. / Csengve, nevetve / kibuggyan a kedve / s egy ós evoét a fénybe kiált...” Heltai Jenő szintén a *Március* címet adta a kibontakozást szimbolizáló lírai miniatűrjének, abból idézem: „A Rózsadombon már tavasz van, / Dőlnek az édes jó szagok, / Az új madár a régi ágon / Nem énekel még, csak dadog. // Próbálja szárnyát, csiripelget, / Kinéz a fészek peremén, / Köröskörül hány friss rügyecske, / Hány új kukac, hány új remény!”

Radnóti Miklós *Száll a tavasz...* című verse idilli állapotot rögzít: „Száll a tavasz kibomolt hajjal, heverő hegyek ormán, / tárnák mélyein és vakondok túrta lyukakban, / fák gyökerén fut, a rügy gyöngéd hónalja tövében, / s csiklandós levelek szárán pihen és tovaszáguld. / S szerte a réten, a domb fodrán, fodros tavakon kék / lánggal lobban az ég.”

Erőt kölcsönöz a biztató tavasz, táplálja lelki erőnket. Hogy miért? Erre Sík Sándor felel *Isten láncá* című versében: „És tépd el mind a féligfátylakat. / Akarom: láss és megszeresd magad. // Hogy lásd magad: ifjúnak és igaznak, / Erősségnek és mosolygó vigasznak. // Lásd, hogy világot a boldog titok: / A zengő porta, mit Isten nyitott. // Akarom: keljen új életre benned / Alvó dala az építő igennek. // És mosolyogd rám, édes jó barát, / Az erős Isten élő mosolyát.”

A költő tanácsa más évszakokban is gyakorolható.

MIT AD A NYÁR? Bár a szabadság tulajdonképpen az év bármely részében kivehető, mégis változatlanul az üdülés legjellemzőbb idénye a nyár. A bőrt barnító, szellemet nyugtató, kellemes napsütésben a legforgalmasabbak a kiránduló- és pihenőhelyek. Álomból előkerült valóság a hegy mögül felbukkanó, hajnali Nap arca. Szikrázóan szép, ahogyan a napsugarak a vízbe mártóznak. A természet tétova merevségét legmeggyőzőbben oldozza fel a nyüzsgő, fecsegő nyár. „Amit a nyár ad nekünk, / reményünkénél több: a bőség. / Dönti kalászát a szár, / s adja a fa dús gyümölcsét. // Megszépülnek kertjeink, / a szí-

nekben habzsol a Nap. / Csillag jöttéig zengik / éneküket a madarak.” Így vall *Amit a nyár ad* című, remek versében a költő: Fazekas Lajos.

A költészet a természet leggyönyörűbb tükre!

Mit ad a nyár? Milyen lehetőségeket az erőgyűjtésre, a pihenésre, a hasznos kikapcsolódásra? Milyen is a hasznos pihenés, az okos pihenés? Nos, ezekre a kérdésekre változatos, embertípustól függő válaszok lehetségesek. A legnyilvánvalóbb, hogy mindenki a saját kedvtelésének megfelelő pihenési, kikapcsolódási módot választ magának. Ebben a rohanó világban, amelyben élünk, pénzzel nem mérhető érték a nyugalom. Az egészség érdekében érdemes lehetőség szerinti anyagiakat áldozni, időt fordítani a természetben tartózkodásra. Ez az élmény valójában minden pénzt megér, ám gyakorta különösebb ráfordítás nélkül is könnyen elérhető. A pihenés nem egyszerűen semmittevés... A legalkalmasabb helyszíne a felfrissülésnek, az autogén tréning gyakorlásának a zöld növényzet nyugalmat árasztó környezetében óvatosan kitarulkozó parkerdő. Szinte minden pillanatban szolgálhat valamilyen újdonsággal, amelyek felfedezése a pihenés apró boldogságai közé tartozik, és megsokszorozottan színesíti tartózkodásunkat.

A nyárban, a nyári szabadságban az a leggyönyörűbb, a legnagyobb, hogy más napokat, heteket, élményeket hoz, mint a megszokottak. Összetereli a családokat a közös nyaralás, kirándulás, megvalósulhat egy-egy régóta dédelgetett látogatás, túra terve. S az ilyen alkalom origója lehet annak a szándéknak, hogy a természetszeretet rendszeres gyakorlatunkká váljon. A természet vonzó mágnesként hívja az embert. Valahogy úgy, ahogy a költő már említett versében olvasható: „Várnak vad-csöndű erdők, / hívnak hús-hullámú vizek; / zöld utak és kék utak / villantják szépségeiket.” Ezek a felvillanó szépségek örök élményeink, bármikor előhívhatjuk őket gondolatainkban, akár egy-egy emlékezetes fényképet.

Persze az nem célszerű, ha kellemetlenül fárasztó, hosszú túrákat tervezünk be és hajtunk végre nap mint nap. Semmi és minden végletei között kell megtalálnunk az alkatunknak, személyiségünknek legmegfelelőbb pihenési formát, s beosztani az erre szánt időt. A környezetváltozás, a frissítő levegőn történő pihenés előnyöségét később is tapasztalhatjuk a munkahelyen és otthon, egyszerűen: életünkben. Ugyanis egyre többekben tudatosul, hogy az aktív pihenés az ember életének lényeges része. A természet képletesen óvó karjaiban, szerető ölelésében kikapcsolódni olyan öngondoskodás, ami az em-

ber egészségének társadalombiztosítási igazolványától független tartozéka. Érdemes erre is gondolni a nyári napsütésben!... Hiszen a természet szerepe meghatározó a megelőzésben és a rehabilitációban, ami az ember egészségét illeti.

JÖVŐNKBE HAJLÓ EMLÉKEZÉS Az ember mósolya is siratás, ha visszatekint gyerekkora tájaira, s felidéz magában szélhajtott eső mosdatta szomorú erdőt, napfénytől vidám fűvű rétet, madarak terjesztette éneket s a némaságában is beszédes, bádóg Krisztus arcát a faluszélen. Amikor már a menéstől feszül a láb, és gondokba tompul a gondolat, akkor mi marad? Az emlékezés merengése régmúlt korszakok cserepeinek árnyékában, melyek felszínére ugyan ráncokat repesztett az elszaladt idő. Mégis ősi nemes vonalaikat őrzi számunkra valaki, egy költő, aki képes túlelmedni a fájós lábak és zsibbadó agysejtek határain, és nem is az olvasók eszére apellál, hanem szívükre számít, a befogadásra kész érzelmeket ébreszti fel bennük.

Nincs is talán nemesebb feladata a krónikásnak, minthogy észlelje, feljegyezze és megőrizze mindazt a jót, amit teremtményeinek szánt az Isten. Tönköl József verssorai ma is úgy mozognak az évtizedekkel ezelőtt elhunyt nagyszülők-déd-szülők lakta Nyőgérben, mintha idegenvezetők iránytűjének szegődnének, s nézetben mutatják a már csak emléknymokban létező múlt égtájit, szellemi és erkölcsi jó ízeit. Az emlékezés skanzenjét hozza létre míves szavakból: „minden évben megyek súlyos temetődbe, imádkozom, / hogy legyenek madártojásaid, zizegő füveid, bokraid, / mintha egy könyörgés szavaival / a halottakra báméskodnék tehetetlenül, / ha bújsz is, rád lelek, milyen gyönyörű neved van, Nyőgér, / ki fogja össze angyalaidat? milyen maszatos arcú gyerek? / dohánytól sárga ujjait ki lengeti át a hótalan délutánon?” (*Nyőgér*)

„Istenem, adj egy hazát, udvart, ahol galambok fészkelnek, / érett szőlőszemeket, melyeken átsüt a nap, árokpartot, / ahol az először kihajtott tehenek homlokát elönti a vér. // Add meg nekünk a lámpaszagú konyhafalat, / mert már nem imbolg egyetlen árnyék, / tovasurran később a szél is, kócszakállunk kőben merül el” – fohászodik *Adj hazát!* című versében, noha tudva tudjuk, hogy a létező hazából mi módon alakíthatjuk ki a nekünk tetszőt, ha képtelenek vagyunk elviselni a globalizáció által ránk erőltetett környezetet. „Elárulják a világot a nyomunkban járó madarak, / nincs egyebünk, csak a sublót szentje, / ha az arcunkba tekint, elhervad a szemünk, mint a muskátli. // Iste-

nem, adj egy vastagcombú sásbogarat, hogy érezzük, / kezünk csak úszó vízililiom a lassú délutánban, / csak égropogás a tenger jelvényét viselő hajózáslók fölött.” És ropognak jelképes lelki fogaink alatt a tartalmas mondatokba rendezett, sajátosan szimbolikus szórendjei, amikkel a falusi élet hangulatait menti át tornácról, mezőről, bájos virágokkal és élvezetes gyümölcsökkel gazdagon mosolygó kertről, libalegelőről, lehajtott fejfákkal búsongó temetőkről. Hozzájárulva ezzel lelki nyugalmunk életető levegőjéhez.

Szalonképes létmodorért fohászcodik *Pázmány utolsó imája* című prózaversében: „Mit mondasz, áldott Anyánk, széles járomcsontú büntelen Szűz? Szentséges lajtorja, melyen az Istenfia szállott hozzánk. Óh, hetvenhét bűn lángjától nem perzseltetett kert legszebbik virága, nyíló rózsafa, arcomba csöndet fújó fehér rózsza Mária! Előtted földre borulok, irgalmat kérek, boldogságos, fényként csöppenő, szoknyás kerek napkorong, Élet-Asszony, kérjed az angyalok királyát, Jézus Krisztusodat, nehogy tévútra lépjünk, gyomlálja ki belőlünk az eretnekségeket, zabolázza a káromlókat, világosítsa a bűnbe merülteket, fussunk össze egy szakadó kiáltásra, egy ölelésre, a gonosztól megoltalmaztassunk, mert zuhan a mi hideg szívünk, bevérzik, mint a kő! Ámen.”

A *Ráolvasás feje* című versét így zendíti meg: „Anyám, anyám, édesanyám, tele van ez a nyár indulattal, / idegen föld idegen porával a szám, rózsával és bársonnyal, / szagpatásokkal, riadalmakkal, félelmekkel a fejem, / ha eljöttetek, el is menjetek, napok közé, holdak közé, / sziklák háta mellé, az asszonyok körömnymos kebléig, / meszes pincefalakhoz, hol megvénült a tegnapi fű, / hol csak mi tanyáztunk, dobáltunk fonnyadt tökszárakat / hegyeknek, völgyeknek, / misekor meg ne találjatok, ne hasítsatok, / menjetek el déli harangszókor, esti harangszókor, / vettem tizenkét szál szentelt gyertyát, megfoglak bennetek, / vágtam le tizenkét szál vesszőt, rátok csapok, / kőként zuhanjatok! / keresztet vetek elenetek Mária megvirágzott méhével, / a csengettyűs Jézus erejével, kegyelmes Atyánk hatalmával.” Jaj! Milyen értelmű ez a csökönyös ráolvasó? A visszakiáltott ifjúkori környezet behasonlítása a jelen félelmeivel. Az egykor földdel bajmóldó, állatokkal vesződő szeretettek védelmének mindig időszerű vélelme, balladisztikus árnyalatú megidézése. Mert hiszen hova, milyen irányba tart a modernizálódó világtól elmaradó vagy ahhoz éppen felzárkózni igyekvő falusi lét?

Hol elhalkul a zajtól vagy éppen erőteljes fegyellemmel megmarad a reménnyel hamvas reg-

gelek és az alkony ernyedte bíborába forduló este harangszavának harmonikus hangulata. Mert bizony őseinktől továbbkapott örökségként bízta ránk mindezt az Isten.

ARANYMÁLINKÓ Életem tartósítottá vált örömteli pillanatainak egyike volt, amikor Gáspár János irodalomtörténészről megkaptam Fekete István hátrahagyott verseit. A *Bagoly*, a *Hó* és az *Egyedül* címűeket 1994-ben a vadászverseket tartalmazó, *Hallali* című antológiába sorolva közöltem. Az elsősorban állatregényeiről ismert, ma már klasszikusnak számító író irodalmi hagyatékának gondozója az ajkai Fekete István Irodalmi Társaság. Azért lettem szívesen tagja a szerveződésnek, mert célja nem az önmutogatás, hanem az egyik legnemesebb lelkű magyar természetkedvelő szerző emlékének szolgálata, elsősorban műveinek és katolikus hitű életelményének terjesztése által. Megismertet a hátterekkel. Naplói, levelezései, forgatókönyvei, a munkásságáról fogalmazott tanulmányok publikálásával, főként a diákság körében végzett ismeretterjesztéssel ápolja a Fekete-féle kimagasló szépirodalom hagyományait.

Páratlanul szépen szólnak a versei is. Kiegyensúlyozottak. „Hajnal van s derengő arcával / Benéz az ablakon a holnap” (*Szabadján...*). Különböző madarak lírai portréit rajzolja meg, a természet titkainak hivatásos értőjeként fellebbenti az erdő rejtelmeinek fátylát. Egyszerű szavakkal, mondatokkal képes az olvasó szívéig hatolni, s lelket-értelmet eligazítóan oltja belénk mindazt a nyugalmat, amit csak a teremtett környezet biztosíthat a hétköznapi küzdelmekben megfáradt ember számára.

A fuvalázó aranymadárról nevezett, *Aranymálinkó* című, karcsú kötetében olvasható *Deszka* című versében a fakakas játék készítésének menetét írja le, végkicsengésként hangsúlyozva, hogy „...a Mester jó szerszámmal / és nem csak úgy ímmel-ámmal / belénk tette a szívét”. Ugyanúgy, mint ahogy a szépirodalmi művek születése szintén a szívre alapozott mozzanatok sora. Szív és lélek domináns a Fekete-versek valamennyi témájában. Itt igazolódik be pontosan, hogy a művészeti produktumok létrehozójuk jellemét tükrözik. Kísérőjük a megfigyelés alaposságával érlelt tapasztalat. Verssé formált leírásai többek a puszta ábrázolásnál, mert megtudható belőlük, hogy mi mire jó. Miként hasznosítható az akác-, a tölgy- vagy a nyárfa, a nádas, s az asztag mélyén az élet érik. „Búzából búza, életből élet.” *Asztag* című versében „keresztet vetnek a kévék”. A *Haj-*

nal a nádban záró versszaka: „Egy villanással eszmél a fény, / Dobban a szív s a gondolat. / A napból drága vér hull a tájra / Hajlongó harmat minden fűszálra: / Úrnapja van az ég alatt.”

A természet pompáját tárja fel szinte az összes versében. Szeretni kell a földet, melyből fakadtunk, s majdan visszatérünk bele: „Aranykalászkodnak áldott, puha ágya, / eke nyomán omló, barna földhasáb, / zengő csalitoknak puha televénye, / szemem simogatva tekint le terád” (*A föld*). Jó élet és álom otthona a föld Feketénél. Születés és elmúlás kísérté lét helyszíne, ahol „Az alkony ha jön, a nád alig zendül, / barna szántásba dől már a határ, / kökénybokorban üres a fészek, / és a bokrok alatt alszik a Nyár” (*Nyár végén*). Személy szerint az *Egy* című verse közelít meg humán mával, logikájával, tömörített kifejezéseivel: „Egy nagy kutya is, komoly házőrző, / bár nincs mit őriznie soha, / egy macska is, hogy doromboljon, / s ne unatkozzék a nagy kutya. // Egy árva szomszéd is lehet, / csak annyit tudjon, hogy ott vagyok, / és megtaláljon, álmomban, békén, / megtaláljon majd, ha meghalok.”

Ritmikájával, nyíltszívűségével leginkább Arany örökségéhez hasonlítható tónusúak, néhol balladisztikus hangulatúak Fekete István versei, mégis folyton ott húzódik soraiban a pozitív kicsengés fonala, mint a *Búcsú* címűben: „Elmegy lassan a berek, az erdő, / el a nádas, a tél, a nyár, / a hegy, a völgy, a nappal s az éjjel, / a szemem látta egész határ... // Elmegy? De talán mégsem egészen, / meglátom tán az örök vizen, / hiszen a szépség maga az Isten! / Lelkemben ott lesz, hiszem, hiszem!”

NAPOS CITÁTUMOK A mosoly az öröm napsütéses kifejeződése az arcon. A lehangolóan ködös őszi időben és a legridegebb-legsötétebb téli napokon is. Olykor az ember képes arra gondolni, hogy a fehér lepel borította térre vetülő fényben a hó szintén mosolyog. A meghitt pillanatok a művészek képesek szépen és hűen kifejezni. A költők legkivált a lírai érzelmek megfogalmazói. Sík Sándor például a háborús február fenyegettségében is meg tudta idézni a remény napsütését: „Az ablak sarkán nézd ezt a tenyérrny / Csiklandozó napsugarat. / Hogy fészkelődik: hol tudna beférni / A fekete papír alatt. // Oly félénken próbálkozik szegényke, / Olyan szemérmes, oly riadt / És bűntudatos: bocsánatot kérne / A hosszú, hosszú tél miatt.” Az 1943-ban született *Februári napsugár* című verséből sugárzik az aggodalmas külső körülmények mögött követelően rejtőző belső biztatás: „Jöjj, kicsikém, nézd, két sarkig kitárom / Öle-

lésedre ablakom. / Ezen a dermedt városi kopáron / Melegecskédet szomjazom. // Jöjj, testvérem, te nem vagy bűnös benne, / És én is ártatlan vagyok! / Jaj, ez a rossz föld paradicsom lenne... / Engedjétek be a napot!”

Néhai Szabó Géza, a budapesti Bazilika egykori plébánosa, a Szent Jobb őre a következőképpen zárja *Évszakok útján* című versét: „Új évszak int felém is, rendeződjem: / nyaram izgalma már-már elvonul... / s hiszem, az egyazon Nap fölkelőben / naponta tűz rám fogyhatatlanul...” Szöllősi Zoltán *Február van* című verse a barlangjából februárban kilépő medvét idézi: „Süt a Nap, talpam fázik, / lelkek nyoma a hóban, / zúzmara ágak között / fémmadar pendül: jól van, // jól van, jól van.” S Fecske Csaba *Mint a nap* című versének kezdősorában rejtőző gyönyörű minta: „kisüt a szívem mint a nap”. Ami a vers végére így fejlődik ki: „ó jaj az élet mint rövid / gyertya gyorsan leég tövig / de én ragyogok mint a nap / mielőtt éj lesz mert te vagy”. A *Napfordulóban*, Halmai Tamás négy sorosában ugyancsak buzdító megoldás: „Még árnyékot vet valami, / de kisüt a nap legbelül.” A *fény egy furcsa kozmikus titok* címmel Mécs László versben filozofál a Nap-jelkép illetőségéről: „A fény egy furcsa kozmikus titok, / a Napnak vére. / Más törvényű világból érkezik / s brutálisan hull az ember szemére. // S a virágpalánták elnyelik, beisszák, / belőle minden ártó fényt kimosnak / és láthatod a fényt szelídke kéknek, / lilának, bársony-barnának, pirosnak. [...] A Szeretet nagy kozmikus titok. / Az Isten vére. / Más törvényű világból érkezik, / sok szív remeg meg mártíros hírére. // S a tiszta-szívű költők és a szentek / átszűrrik, szenvedik, könnyel fogadják, / s jóság-, szelídség-, békeességalakban / ízelheted, milyen az Isten-ország!”

Csoóri Sándor, amikor koponyája helyett a csodálkozás boldogságát készült örökölni hagyni, így formálta *Nekem most elég, hogy süt a Nap* című versét: „Nekem most elég, hogy süt a Nap. / A nyár agyagedényéről lepattognak a virágok. / Nekem most elég, hogy a fák mozdulatain túl / a mozdulatlan hegyekig látok. [...] Nekem most elég, hogy süt a Nap. / Látom az elhagyott folyókat; keresik egymást, / látom az arcod a délutáni álom tenyerében / s a babafejű rózsák körmenetét körülöttem. [...] Nekem most elég, hogy süt a Nap, / hogy érezhetem az érzéketlen kövek melegét is – / Érlelem magamban a csodálkozást számotokra, / hogy annak örömét hagyjam rátok a koponyám helyett.”

A Nap végigkíséri életünket. Ziegler Sándor gépész fia, Gárdonyi Géza édesapja síremlékére fogalmazta és vésette: „Ki mondhatná meg: mi-

vel tartozunk / Istennek, hogy napja süt reánk? / És mivel tartozunk az édes-apának, / akinek szíve második napunk volt! // A sírba nézünk s könnyes szemmel kérjük: / porrá válik-e a szeretet is? / S égre nézünk, a fénytel telt égre / S könnyeinket bízza letöröljük.”

Mindig a józan-boldog életre serkentőek a napos citátumok, mintha csak ezért teremtette volna a világosság és a hőség hűségeseen szolgáló égitestét az Isten.

A FELEJTÉS ELLEN Közel ötven éve őrzök egy A/4-es méretű, tizenhat oldalas füzetet. Petőfi Sándor születésének 150. évfordulója tiszteletére jelent meg. *A zöldhajtokás sárgapitykés közlegény története* címmel írta és összeállította: Nagy Alpár, aki a soproni Széchenyi István Gimnázium ének-zene szakos tanára volt akkoriban, s a mai napig megbecsülés övezi a nyugat-dunántúli város művészeti életében. A kiadót nem jelző, egyszerű nyomdai kivitelezésű kiadvány Kerék Imre József Attila-díjas költő *Petőfi Sopronban* című szonettjével kezdődik, oktáváit idézem: „Szuronykarikán sápadt gyertyaláng. / Horatius: tenyérynél Európa. – / Faköppönyegben, behúzza nyakát / vézna baka merül a verssorokba. // S amíg lapoz, felejt a gombra / Ordnungot, a káplár szitok-szavát. / Gémberegett ujjába fúj vacogva. / Örül, hogy most nem bántják legalább.” Ez a tanulmány gazdagon tartalmazza az akkoriban még Petrovics Sándor életének a városhoz és a megye településeihez kötődő mozzanatait. Az alapos kutatómunkára valló írást, 1973 januárjában keltezte, a következő mondatok zárják: „Soha ne felejtsük! Emlékezzünk rá tisztelettel, szeretettel!” Az emlékezés egyik mai formája, hogy soproni diákok készítik annak az órbódnak a mását, amelyiknél a nemzet klasszikus költője katonaként silbakolt.

Egy régi határidőnapló is relikviáim sorába tartozik. Sárguló lapjain a különféle újságokból kiollózott versek sora jelzi, hogy volt idő, amikor a napi- és hetilapok még sűrűn közöltek lírai alkotásokat. Miért ragasztottam be ezeket a verseket? A felejtés ellen, hogy bármikor könnyen megtaláljam a számomra rokonszenes sorokat. Mindjárt az első oldalon olvasható a ma már kevésbé ismert Orsovai Emil versében: „Nem hordok többé gondokat / csak szép napot csak szép ügyet / kihavazom az életem / megérett szürke fellegét // Fehér lesz tőlem majd a táj / ahol több baj már nem bolyong / csak boldogok csak kedvesek / lesznek a fázós füstök is”. (A vers címét a kezdő sor tartalmazza.) E gyűjteményemben sorakozik Ölbey Irén *Ave Maria* című négysorosa: „Az este

bársonyos tűzzel ragyog, / illatot szór a rózsza és a széna... / Imádkoznak a fák s a csillagok: / ó, ave Maria, gratia plena.” Mint minden megérintő mű esetében, elgondolkodtatóak Gál Éva Emese *Nyár* című versének záró sorai: „Ha lelket süketít az ég zúgása, / nyájakat uszít egymásra a szél, / mond, hallatsz-e a fények áriája, // ha a kézfogás rímekről regél, / s történelmek komor freskói ellen / világít-e a nyár az akvarellben?”

Kevésbé pártolom a búslakodó írásokat. Ösztönző legyen számomra a vers, mint a pszichológusok józan életre bátorító mosolya. Ahogyan Bárdosi Németh János *Nézni és mosolyogni* című versének szíves modorából töltekezhetünk: „Megadatott a szabadulás / most nem érted sírnod / nem görbít meg a fájdalom / felhőket látsz és napot. // A lombok zugaiban / madarak énekelnek, / nem kell mérlegre tenni / se szenvedést, se könnyet. // Teheted szíved szerint / a dolgot a földön, / szétszórni mind a szépet, / nézni és mosolyogni.” A *Két völgy között* címet adta versének a győri Keszei L. András, aki szinte kizárólag a jót, a szépet veszi észre és sugallja szépirodalmi munkáiban: „Boldog mezőkön halk dalt dúdol a nap, / tücskök hordják szét a kócos kazlakat, / fekete árnyakat bontanak a lombok, / vakond túr magának hazányi dombot, / csermelycsobogásban szikrázik az égbolt, / mint bús arcú asszony szemében a régvolt.” Itt van Zsille Gábor vigyázó verse is, a *Kopt szerzetes imája*: „szemem sarkában homok / kámzsámban bujkál a nap / kutam nem szűnő forrás / cellámban hús a fekhely / éjjelemben a csillagok / kápolnámban egy örökmécs / kifosztasz gazdaggá teszel / ha lemegy a nap tenyerem / a világ szívére teszem”. Hogy a bakonyszombat-helyi tanítónő, Pálos Rozita szelídre hangolt írásos hagyatéka megőrzendő lelki kincs, azt *Üveggolyók* című verse is bizonyítja: „nem nevezhet ki senki sem / ha kék üveggolyóimat / fény-asztalodra fölteszem / kezemből mind feléd szalad // s te játszol velük Istenem”. Böröndi Lajos a tájjal együtt lélegzik *Föltépett boríték a tavasz* című versében: „Kint esik, az üvegen túli táj / ízeit érzem ajkamon. / Föltépett boríték a tavasz, csupa / eső és napsütés. És csupa izgalom.”

A költők, akikre érdemes figyelni, érzik és gyakorolják Vasadi Péter *Belső világosság* című versébe foglalt intelmét: „egy sort se írhat szél anélkül / hogy ne akarná szellemed – / előbb a szívnek kell nevetni / a száj csak azután nevet”.

Ebből a gyűjteményemből akár egy antológia kiadható volna – *A felejtés ellen* címmel. Remélem, mások szívében is virágzik egy-egy hasonlóan tanulságos verscsokor!

ACSAI ROLAND

Rókalyuk

A róka odva mély volt,
előtte álltunk, gyerekek.
Gyufával gyújtottunk tüzet,
hogy kifüstöljük, és szólt

a rigó, hangja szétfolyt.
Néztük, hogy a homok pereg –
az odú üres volt, üres.
Pókhálós és sötét folt.

Hol vannak azok a fiúk?
Felnőttek már. Ki így, ki úgy
éli-halja életét,

miként a róka vagy hiúz.
Tudják, hogy a sok kevés,
és hinnék még, hogy van kiút.

A sikló

Az a sikló, hogy sziszegett
abban a műanyag zacskóban!
Láttam, hogy fején két félhold van,
akárha mintázna eget

a szabad gyerekkor felett,
de még nem tudna róla, rólam.
Az a kor azóta szétrobbant,
és millió csillaga lett.

A tél langyos szelekbe fullad,
a dísztóban díszponty köröz,
a tó fenekén, lent: a múlt az.

Látom, ahogy visszajövök.
Egy buborék felszáll s kipukkad.
Jövönk vajon hová szökött?

ACSAI ROLAND (1975) Budapest

WEHNER TIBOR (1948) Budapest

WEHNER TIBOR

Wagner-napló 2000–2022

Egy szobrász hazatérése

2000. október 10., kedd • Este Supka Manna művészettörténész félórás telefonja: a fehérvári Aba-Novák Vilmos-pannó ügyéről, a Kohán György festőművész és a Wagner Nándor szobrászművész hagyatéka körüli bonyodalmakról és tennivalókról mesél. Japánba kellene utazni, feldolgozni a szobrász negyedszázados japán alkotószakaszának termését.

2000. november 28., kedd • Gulyás János filmrendezőnél nézem meg a Japánban forgatott Wagner Nándor szobrászművész-filmanyagot: talán egy könyv lesz majd az életműről.

2002. június 19., szerda • ...megbeszélés a Wagner Nándor szobrászművész emlékét ápoló alapítvány elnökével, Kiss Sándorral a szobrászról tervezett könyv ügyében: húzódik a művész feljegyzéseinek fordítása, és tolódik a japán út is, most úgy néz ki, hogy októberben megyünk. Wagner Nándor özvegye, Chiyo Wagner fotók helyett meglehetősen nagyvonalúan küldött Japánból egy digitális Sony-kamerát, hogy tudjam dokumentálni a dolgokat.

2002. október 17., csütörtöktől – 2002. október 29., keddig • Fantasztikus utazás Japánban. Kiss Sándorral, az Academia Humana Alapítvány elnökével és feleségével Frankfurton keresztül Tokióba repülünk, hogy közel két hét alatt feltérképezzük Wagner Nándor szobrászművész csaknem három évtizedes Japánban kifejtett munkásságát, illetve hogy megismerjük az itt született legfontosabb műveit. Kiss Sándorék hosszú-hosszú évekig Japánban éltek-dolgoztak, beszélnek a japán nyelvet, és csaknem mindent tudnak az országról, múltjáról és jelenéről, és személyesen is ismerték Wagner Nándort, akivel az 1997-ben bekövetkezett halála előtti években szoros barátságot kötöttek. A repülőtéren Chiyo Wagner vár, akivel az 1960-as években Svédországban találkoztak, és itt is kötöttek házasságot, majd a hatvanas évek végén költöztek Japánba. Chiyo Wagner hallatlan igyekezettel ápolja művész férje emlékét, gondozza hagyatékát, és megvalósítja azokat az elképzeléseket, amelyek még Wagner Nándor szeretett volna végbevenni. A művész Magyarországtól oly távoli tevékenységének egyik fontos tanúja a Tokió-Narita repülőtér melletti modern, toronyépületekből álló szállodaegyüttes parkjában, az autópálya mellett álló *Az utazók védőszentje* című nagyméretű króm-acél kompozíció, amelyhez egy ún. *Szivárvány-szökőkút* is csatlakozik. Ezt az együttest közvetlenül a Japánba település utáni években, pályázatnyertes terv alapján készítette el Wagner Nándor, amely anyaga és technikája révén erőteljesen kapcsolódik még a svédországi törekvéseihez. Miután az időbeli átállás nehézségei miatt kissé elcsigázottan, de mégis alaposan körüljárjuk a művet, a Chiyo Wagner–Wagner Nándor házaspár által kialakított-felépített telepre, Mashikóba autózunk: ez egy kis település, amely az évszázadok óta itt készülő tradicionális kerámiáról híres. A település fölötti dombon, egy bambuszerdő mellett több épületből fűződik fel a Wagner Nándor által tervezett és feleségével felépített telep, amely egy ún. ötszögletes házból, egy nagyobb stúdió-vendégházból, a Wagner Nándor halála óta érintetlenül hagyott műteremből, a művész családi lakóegységéből és a művész halála után kialakított kétszintes, ún. múzeum-pavilonból áll. Az épületeket gyönyörű, sétatakkal szabdaltságot övezi, a parkban teaház áll, és a sétatak mentén mindenütt a művész szobrai fogadják a látogatót. Egy szobor alatt, az egyik domb lábánál van a művész sírja. És kissé távolabb, a szabadtéri műhely mellett állnak a három példányban kivitelezett, a művész munkásságának főműveként, hosszú évek alatt megalkotott *Filozófiai kert* kompozíció alakjai, amelynek egyik együttesét Budapestnek, egy másikat pedig New Yorknak szánt a művész. Két-három napon át a teleppel és persze elsősorban a szobraival ismerkedek, az esős délutánokon és az estéken a múzeumban összegyűjtött dokumentációs anyagot nézem át, jegyzetelek. Étkezések közben Chiyo Wagner mesél a mindennapokról, a művésszel kapcsolatos történetekről, a szobrok keletkezéstörténetéről. Számos dokumentumot lemásolunk, rendszerezzük a fordításra váró riportokat és kritikákat. Kedden Utsunomiya-ba autózunk, ahol a helyi múzeumban megnézzük Wagner Nándor *Anyja gyermekével* című, jellegzetes japán alakokat megjelenítő szobrát, amely 1972-től eredetileg a vá-

rosi múzeum épülete előtt állt, de annak átépítése, bővítése miatt végül a múzeum raktárába került. Az épület mellett, egy kis vízmedence ékeként (csaknem minden Wagner-szobor kompozíciójában fontos szerepe van a víznek!) viszont ma is ott áll a gránitba faragott *Földanya* című gömb-kompozíció, amely térplasztika és dombormű leleményes szintézise, s amelynek bronz változatát később Tokióban is felállították. Hazafelé megállunk Hagamachiban, ahol a Wagner Nándor által készített, Aoki Shigeru festőművész emlékéét őrző domborműves emléktáblát nézzük meg egy sziklakertben, amelynek kerttervezője is a szobrász volt. Egyre inkább körvonalazódik: egy magyar környezetben felnőtt, szobrásszá vált művész az 1956 utáni tíz esztendőben Svédországban milyen impulzusokat kapott, és aztán az 1970-es évektől egy Európától távoli, keleti környezetben szemlélete, szellemisége hogyan gazdagodott a helyi, igen erős tradíciók által. A Japánban készült Wagner-szobrok az európai és a távol-keleti szellem különös szintézisének tanúi. Két nap elmúltával Nikko felé indulunk, autóval, vonattal, busszal, majd az utolsó szakaszon taxival egy 1400 méter magas hegy felé, amely csodás természeti környezetet tár elénk. Út közben ősi japán szentélyeket, szentélykerteket csodálunk meg. A hegytetőn van a szállásunk, ahonnan másnap egy félelmetes szerpentinon, autóbusszal ereszkedünk le, és egy expresszvonattal repülünk Tokió felé. Tokióban Chiyo Wagner lakásában van szállásunk, ahonnan napközben kirándulásokra indulunk: megnézzük a Kendzō Tange által épített fantasztikus Városháza épületét, Tokió építészeti nevezetességeit, a föld feletti és föld alatti városrészeket. Egyik este egy bankár vacsoravendégei vagyunk a Ginza egyik előkelő éttermében: több órán keresztül hozzák elénk szertartásosan a fogásokat. Pénteken a Minoto-ku városrészbe zárándokolunk el – Tokióban fantasztikusak a távolságok, a város hatalmas és az idegen számára átláthatatlan, és mint Kiss Sándor mondja, a fejlesztések és változások miatt rendszeresen, félévente új várostérképet kell kiadni –, ahol a fővárosi *Földanya* szobrot nézzük meg és fotózzuk le: a mű fantasztikusan szép, a szobor és az épület tökéletes összhangját megteremtő környezetben áll. Délután beugrunk a tokiói magyar kereskedelmi kirendeltség irodájába, ahol Kiss Sándort régi kollégái fogadják szeretettel. Amíg megbeszéljük az aktuális ügyeket, én interneten átnézem az otthoni újságok híreit. És itt ér egy fantasztikus élmény: a falakon kisméretű, nagyon finoman megfestett, erőteljes hatású olajképek függnek. És amikor megkérdezem, hogy ki a festő, Kiss Sándor barátja, Erdős György meglepetésemre azt válaszolja, hogy a festő magyar, a képeket Magyarországról hozta. Az alkotó az a Császár Attila festőművész, aki a közelmúltban váratlan betegségben halt meg. Az élménytől és a hírtől ledöbbenek: Császár Attilát gyermekkorom óta ismertem, ugyanabban a budai bérházban laktunk évtizedeken át, sokszor találkoztam akkor is vele, amikor képzőművészeti főiskolásként a bölcsészkar művészettörténeti előadásaira is bejárt. A főiskolai tanulmányokat lezárva, családot alapítva – és valószínűleg a budapesti életmód áldásait nehezen viselve – néhány évvel ezelőtt az Őrségbe költözött, ahonnan már kevesebb hírt kaptam róla, bár több kiállításon találkoztam képeivel. És most itt, Tokióban, halálhírért véve látom újra a munkáit – megdöbbenő. Szombaton délután egy ebédmeghívásnak teszünk eleget egy Tokiótól néhány kilométerre fekvő kis település vendégházának éttermében: hosszú órákon át kell guggolnunk-térdepelnünk az alacsony asztalok mellett, miközben különböző növényeket és állatokat, halakat tálalnak fel kimonós hölgyek, és folyamatosan töltögetik a szakét is. Amikor a hárfaszerű hangszeren játszó zenészek pihenni indulnak, köszöntők hangzanak el, és nekem is kell mondanom néhány szót. Elég nagy érdeklődést kelt a vendéglátók körében, amikor elmondom, hogy 1980-ban, amikor Magyarországon *A japán tűzoltók* címmel könyvet jelentettem meg, nem nagyon gondoltam, hogy két évtizeddel később el is jutok majd a könyvben leírt hőseim földjére. Persze azt nem említettem meg, hogy a könyvcímadó *A japán tűzoltók* című írásom mindössze két rövid mondat. Másnap ismét Tokióban kalandozunk: gyorsvasúttal kimegyünk a festői szépségű Tokiói-öbölbe, majd kora délután felmegyünk a Nomura-torony körülbelül ötvenedik emeletére, ahol az étteremben kis lelkiismeret-furdalással elfogyasztjuk bálnahússal fűszerezett vacsoránkat, és közben elmerenghetünk, ahogy fokozatosan gyulladnak fel Tokió fényei, míg a távolban ott ragyog a Fudzsi hegyének vulkanikus tömbje. Másnap a készülődéssel és a koordinációs megbeszélésekkel múlik az idő: ütemezzük a további, a Wagner-hagyaték feldolgozását illető teendőket, a magyarországi kiállítási és szoborállítási terveket, hogy mikor, kivel, miről kell beszélni. Azután elröpül az utolsó tokiói este és éjszaka, és indulunk (néhány közlekedési dugót sikeresen legyűrve) a naritai reptérre. Megint egy hosszú repülőút vár ránk Frankfurtig, illetve Budapestig: a felszállás utáni órákban, Szibéria ember nem lakta, holdbéli tája fölött, mint

idefelé, most is csodálkozva szemlélem a tájban futó, hosszú-hosszú, nem tudni, honnan és hova vezető, és nem tudni, miért és hogyan létező, az alattam elterülő tájat szétszabdalo egyenes Nazca-vonalakat.

2003. június 17., keddtől – 2003. június 22., vasárnapig • Chiyo Wagnerrel, Kiss Sándorral és feleségével, valamint Makk István építésszel, a filmrendező Gulyás Jánossal és feleségével Stockholmba repülünk Wagner Nándor svédországi műveinek feltérképezése, dokumentálása, az itteni működésének megismerése, a szobrászról készülő könyvvel kapcsolatos anyaggyűjtés munkálatai miatt. A repülőtéren Pajor Kornél építész, hajdani gyorskorcsolya-világbajnok és autóversenyző vár, aki több munka kapcsán együtt dolgozott a hatvanas években az 1956-os forradalom leverése után családjával Svédországba menekült Wagner Nándorral. Utazásunk során számos városban megfordulunk, és mindenütt Wagner-szobrok állnak: az általa itt kikísérletezett öntött krómaccél-plasztikák, amelyek negyven év elmúltával is régi fényükben pompáznak. Lundban megnézzük a házat, ahol Wagner Nándor műterme volt, majd a temetőben felkeressük az első nagyszabású munkáját, az *Angyalt*, amely a II. világháború lengyel áldozatainak emlékműve. Gävle város egykori bevásárlóközpontjának átriumában már csak a helyét találjuk a *Táncoló gyerekek* című szökőkútszobornak, amelyet időközben lebontottak, és most Eskön szigetéig kell autóznunk, ahol egy magángyűjtő kertjében áll: itt nézhetjük meg és fotózhatjuk le. (Ez az a szobor, amely a budapesti, a Jászai Mari térre tervezett szökőkútszobor egyik kései változataként született meg.) Tranåsban egy 1965-ben felállított *Madár*-szobrot regisztrálunk, amely egy kis vízfátékkal gazdagított sziklakert ormán áll, és a háttérben, az egyik ház homlokzatát a Chiyo Wagner által tervezett és kivitelezett falkép díszíti. Oskarshamn városában, a Hortay Géza által tervezett Forum előtt álló *Zsonglőr*-szobornak is kalandos volt a sorsa: kezdetben az épület belső udvarában állt, majd egy váratlan ötlettől vezérelve felhelyezték az épület tetejére, és ma szerencsére már az épület előtti teret díszíti. Ugyancsak Oskarshamn városában, a kórház épülete előtti parkban helyezték el az *Árnyék és fény* című, 160 cm magas, nyolc méter hosszúságú betonkompozíciót, amely Wagner Nándor svédországi monumentális műveinek körében az egyetlen nonfiguratív alkotás. Eslöv kisvárosának főterén egy *Vadlúd* kútszobor áll, és ezzel csak számunkra ért véget a svédországi Wagner-szobrokat követő kalandozás: a feljegyzések, a dokumentumok szerint még több dombormű, kútszobor is megvalósult (Filipstadban, Skalában, Alingsasban, Malmöben) a művész itt zajlott alkotóperiódusában, miközben megszakadt kapcsolata családjával, súlyos családi tragédia átélője volt (egyik fia motorbalesetben meghalt), majd megismerkedve Chiyóval, új házasságot kötött. Itt kellett átélnie az idegen művész hátrányos megkülönböztetésének nehezen feldolgozható élményét, illetve jelenségét is, amelynek hatására a hatvanas évek végén úgy döntött: Japánban kezdi újra életét és művészi munkásságát. Hazafelé a művész svédországi működésének dokumentumaival kapcsolatban tervezgetünk: nélkülözhetetlen a svédországi kritikák fordításának elkészítése.

2004. október 6., szerda • Kiss Sándor hív, hogy az éjszaka meghalt Makk István építész, aki nagy tisztelője volt Wagner Nándor szobrászművésznek, és akivel sokat voltunk együtt Kiss Sándor társaságában, és akivel együtt utaztunk Svédországba, a Wagner-szobrokat végiglátogatni. Ez bizony lehangoló hír. Kiss Sándor jelzi azt is, hogy baj van a jövő heti nagyváradi Wagner Nándor-kiállítás megnyitójával: egy nappal korábban tették át a rendezvény időpontját, amikor nekem Kovács Péter festőművész kiállításának megnyitóján kellene lennem itt, Budapesten. Mondom Kiss Sándornak a tatabányai József Attila-szoborállítási lehetőséget is: érdekli a dolog, majd tárgyal az elképzelésről a művész özvegyével.

2004. november 30., kedd • Öt órára Kiss Sándorhoz megyek, ahol Chiyo Wagnerrel átbeszéljük a Wagner-könyv ügyeit, és tisztázunk néhány életrajz- és irodalomjegyzék-problémát. A könyvet január végén kell leadni, és ehhez képest elég jól állok, már csak a japán fejezet van hátra, de hát ez a legnehezebb. Megbeszéljük a pénteken sorra kerülő búcsú-összejövetelt is.

2005. február 24., csütörtök • Kiss Sándor Wagner Nándor szobrászművész *József Attila*-szobrának ügyében arról tájékoztat, hogy Nagyváradon minden rendben, az elhelyezési tervet, illetve a helyszínt elfogadták, május 1-jén lesz a szoboravató, illetve előtte itt, Budapesten, a Petőfi Irodalmi Múzeumban is lesz egy bemutatója, ahol kell majd tartanom egy kis előadást.

2005. december 7., szerda • Kiss Sándor hív, hogy ma érkezik Japánból Chiyo Wagner, és jövő hét végén megyünk Nagyváradra, Wagner Nándor szobrászművész emléktáblájának avatására. Nagy gond van: a Wagner Nándor szobrászművész-könyv még sehogy sem áll.

2006. május 9., kedd • Molnár Icsu grafikusművész hív Wagner Nándor szobrászművész könyve ügyében, hogy elkészült a kiadvány végleges terve, este menjek hozzá egy kontrollra. Hívom Kiss Sándort, hogy kiküldhető az anyag Chiyo Wagnernek Japánba, jóváhagyásra. Már pedzegetem, hogy ne siessünk, ne csapjuk össze, mert a kiadó erőlteti a könyvheti megjelenést, de addig már ügyis képtelenség rendesen megcsinálni. Most kezdem a második korrektúrát. Még nincs képjegyzék, lehetnek változtatások, hiányoznak a képcímek fordításai.

2006. június 6., kedd • Egyhetes betegség után menni kell: a Kiss Sándor és Chiyo Wagner által tegnap teljesen jóváhagyott – és egy-két fotó, néhány hiányzó képfelirat miatt még nem teljes – Wagner Nándor szobrászművész-könyvet reggel elviszem Gulyás János filmrendezőhöz a Ráday utcába, ő is átnézi, jóváhagyja, rendben vannak a fotók is. Innen a meglehetősen összekaszabolt, piros javításoktól hemzsegő anyagot Molnár Icsu grafikusművésznek viszem, aki csinálhatja a korrekciót. Már nagyon várják a könyv jóváhagyott, végleges tervét a Holnap Kiadóban. De elég lesz az őszi megjelenés, nem kapkodunk.

2006. június 14., szerda • A Wagner Nándor-könyv harmadik korrektúráját csinálom, szerencsére tegnap nagy részével már végeztem a vonaton Pécs felé és vissza. Még mindig sok a hiba, de csak-csak helyére kerülnek a dolgok. Délelőtt jelentkezik Kiss Sándor is, hogy átküldte e-mailen a hiányzó képfelirat-adatokat, így azokat is be tudom írni. Délután be is jelentkezem a Holnap Kiadóhoz, Nagy Borbála Réka szerkesztőhöz, hogy másnap délután viszem az anyagot, és akkor majd ők is megcsinálhatják a korrektúrát. Még várunk nyolc-tíz képet (képismétlést), és akkor, ha visszakapjuk az anyagot, véglegesre formálhatja Molnár Icsu grafikusművész.

2006. július 25., kedd • Délután indulás Tatabányára, a Lois Viktor szobrászművész által vezetett művésztelepre. [...] A művésztelepen megnézzük a legújabb munkákat: a *Turul-szoborcsaládot*, aztán beszélgetés. Lois Viktor viszi a szót, mindenkit kioszt, elsősorban a kevés pénz miatt. Aztán csak-csak rávesszük, hogy rendbe kell tenni jogilag, illetve tulajdonjogilag az anyagot, meg el kell készíteni egy katalógust, mert jelenleg ez az egész együttes a magyar művészet számára nem létezik. Bencsik János polgármester is jelen van: jelzi, hogy nem adták fel Wagner Nándor *József Attila*-szobrának Tatabányán való felállításának tervét, megpróbálják az ígéretet kicsikarni Tókécs László püspökből, hogy engedjen másodpéldányt csinálni a nagyváradi műről. Meg válaszolja egy nagy ipari-technikatörténeti skanzen elképzelésének tervét.

2006. október 2., hétfő • Estefelé bemegyek a városba: a Millennium Center könyvesboltjában Wagner Nándor-könyvbemutató. Mindenki teljesen boldog: a Holnap Kiadó, hogy jó üzlet gyanánt kiadhatott egy szép könyvet, Chiyo Wagner, hogy végre megszületett, és szép is meg jó is, Kiss Sándor, hogy évek hosszú munkája után megvan a könyv, és Molnár Icsu grafikusművész, mert diadalmasodott az elképzelése, és végül szép a végeredmény. Gulyás János filmrendező Wagner Nándor munkásságáról forgatott filmeket vetít, és minden barát, érdeklődő kap egy kötetet. Dedikálás. Kapok tizenkét tiszteletpéldányt, épp elég hazacipekedni. Még lesz egy hivatalos bemutató is az újságoknak-tévéknek, és megyünk a művész szülővárosába, Nagyváradra is, természetesen.

2006. november 28., kedd • Késő délután Wagner Nándor-könyvbemutatóra kerül sor a Petőfi Irodalmi Múzeumban: viszonylag szép közönség előtt Gulyás János filmrendező filmjeinek vetítése, Milkovich Eszter, a Holnap Kiadó vezetőjének rövid bevezetője után felolvasom a szöveget, amit erre az alkalomra írtam. Aztán fogadás.

2007. április 20., péntek • Délelőtt szobrászlexikon-címszavakat irkállok be a gépbe, délután Bényi Eszter kárpitművészhez megyek: Kiss Sándor és Vertel Beatrix grafikusművésszel beszélgetünk a Supka Magdolna művészettörténész által írt, az Aba-Novák Vilmos által festett székesfehérvári pannót tárgyaló könyv megjelenéséről. Kitalálom a címet, a könyv felépítését, és hogy a Helikon Kiadóhoz kell vinni az anyagot. A nagy probléma a fotókkal kapcsolatban van: kiderül, hogy nem léteznek használható fotók, illetve ha léteznek, azt a székesfehérvári múzeumtól kellene megszerezni, amely nem nagyon ad lehetőséget újabb fotózásra: egyetlen napot jelöltek meg május elejére, amikor leszedik a függönyöket, persze komoly költségek felszámítása fejében. Kiss Sándor ekkor árulja el, hogy Wagner Nándor szobrászművésztől milliós összegeket kértek műveinek „raktározásáért” – amelyek '56-os emigrációja után a budapesti műterméből kerültek Székesfehérvárra, és váltak beleltározott múzeumi műtárgyakká –, ami miatt az akkor már külföldön dolgozó művész eléggé meggorrolt a fehérvári múzeumi társaságra. Kiss Sándor jelzi, hogy erről birtokában van egy, a történeteket dokumentáló levélváltás. Érdekes történet.

2007. május 9., szerda • Kiss Sándor hív telefonon: Wagner Nándor gellérthegyi szobra, a *Filozófiai kert* című kompozíció megcsonkításának fejleményeit meséli – három figurát a fémgyűjtők az egyik éjszaka eltüntettek –, meg hogy mindennek ellenére elkezdtek a *Földanya* című alkotás elhelyezésével kapcsolatos tárgyalásokat: az I. kerületi önkormányzat a Lánchíd melletti, a Clark Ádám téri térséget ajánlja, de én ezt azonnal elutasítom. Jobb lenne fönt valahol, a Várban.

2008. szeptember 3., szerda • Reggel felkészülök az Aba-Novák Vilmos festőművész által festett pannó székesfehérvári könyvbemutatójára... Délután indulok Székesfehérvárra, ahol Supka Magdolna Aba-Novák Vilmos-könyvének bemutatójára kerül sor, meglepő, nagy érdeklődés mellett és nagyon jó légkörben. Itt van Kiss Sándor Chiyo Wagner asszonnyal, és persze megjelentek Supka Magdolna egykori hívei, baráti körének tagjai is. Nagyon felemelő a „kicsomagolt” pannó falai között beszélni a könyvről. A Holnap Kiadó megint csak nem képviselteti magát, úgy látszik, nincs szükségük erre az ingyenreklám-lehetőségre sem. Utána Supka Magdolna egyik régi barátnőjénél, Kisteleki Ibolya könyvtáros-műgyűjtőnél kellemes beszélgetésekkel és enni- és innivalókkal fűszerezett összejövetel vendégei vagyunk. Bényi Eszter kárpitművészt győzködöm, hogy össze kellene állítani édesanyja írásaiból egy Supka Magdolna-tanulmánygyűjteményt. Megígérem, hogy segítek, ha a megvalósítás lehetősége megnyílik. Chiyo Wagner asszony és Kiss Sándor meséli el a legújabb, Wagner Nándor szobrászatával kapcsolatos híreket, a budapesti, a gellérthegyi szoborlopás-szoborlopás körüli eseményeket, és a *Filozófiai kert* kompozíció tokiói felállításának előrehaladott állapotát. És jelzik, hogy elkészült a Wagner Nándor-könyv szövegének japán fordítása, és előreláthatóan jövőre megjelenik a magyar–japán kiadás.

2009. szeptember 25., péntek • Kiss Sándor a Wagner Nándor szobrászművész alkotásaival kapcsolatos hírekről tájékoztat telefonon: a feltehetően fémgyűjtők által elloptott gellérthegyi szobrok új ötvényei elkészültek, október elején indul velük a hajó Japánból, jóllehet a Budapest Galéria még mindig nem fizetett, és ez hátráltatja a dolgokat. További jó hír, hogy decemberben felállítják a *Filozófiai kert* című kompozíciót Tokióban, de a környezethez, az egyetem kertjéhez alkalmazkodva a gellérthegyi nyolccal szemben a tizenegy alakos változatot. Már most jó a fogadtatása, illetve a visszhangja. És Wagner Nándor szülőhelye, Nagyváradi városa képviselői kérésére indul egy Wagner Nándortól független *Ady*-szobor akció is: egy lebontott, a budapesti Ady Endre Gimnáziumban állt egészalakos portré kerülne a költő eszmélésének városába. Azért ezt az eredeti helyéről lebontott szobrot én még szívesen megnézném: ki az alkotó, mikor állították, milyen a minősége, hová kerül stb., stb.

2010. június 17., csütörtök • Kora délután indulok a Gellérthegyre, Wagner Nándor *Filozófiai kert* című alkotása elloptott szoboralakjainak újraállítására, illetve újraavatására: szerencsére szép időben zajlik a szoborátadás, amelyet most már kamera és riasztóberendezés felügyel majd, így talán többet nem bánthatják az együttest. Nagy Gábor polgármester mond avatóbeszédet, majd fuvolaszólót hallgatunk. Itt van Chiyo Wagner is. Az avató után díszebéd a Somlói úton egy hangulatos kerthelyiségben: azzal a nagyon kedves japán hölgygel beszélgetek, aki az ELTE japán tanszékén tanít, és aki a Wagner Nándorról írt szövegemet japánra fordította. Kiss Sándor megkér, hogy majd tartsak egy kis előadást a *Filozófiai kert* műegyüttes Petőfi Irodalmi Múzeumban sorra kerülő vetítésén.

2010. június 22., kedd • ...egy érdekes telefonhívást kapok: Miskolcra egy idős hölgy, Beszédesné Majoros Dóra keres, és arról érdeklődik, hogy tudok-e arról, hogy a Rákoskeresztúri köztemetőben van egy Wagner Nándor szobrászművész által készített síremlék. A *Filozófiai kert* újraavatásával kapcsolatban közölt hír ébresztette fel érdeklődését, és mivel személyesen is jól ismerte Wagner Nándort, kinyomozta a telefonszámomat, hogy hírt adhasson a síremlékről. És ezt nagyon jól tette, mert magáról a műről maradtak fenn ugyan műtermi felvételek, de mindeddig szakmai körökben senki sem tudta, hogy az agyagmodell után a végleges mű is elkészült-e, és ha igen, hová került. Egy lekuporodó nőalak, mészkőbe faragva. Megköszönöm a segítségét, és megígérem, hogy referálok a történésekről: holnap elmegyek, megnézem, lefényképezem, és csütörtökön, amikor a japán televíziósokkal Wagner-portréfilmet forgatunk, elújságolom a hírt Kiss Sándornak és Chiyo Wagnernek is. Lesz nagy öröm és meglepetés. (Érdekes, hogy – nagy-nagy hála és elismerés Tóth Vilmos történésznek gigantikus és hallatlan precíz munkájáért – a Kerepesi [ma Fiumei] úti és a Farkasréti temetők kataszterei megvannak, a Rákoskeresztúri azonban még nem készült el, és ha egyszer meglesz, még sok meglepetéssel szolgálhat.)

2010. június 23., szerda • A Hungária körútról a Rákoskeresztúri temetőbe megyek, ahol elég nehezen, de megtalálom a Beszédesné Majoros Dóra által telefonon jelzett, Wagner Nándor szobrász-

művész által készített síremléket: teljesen benőtte a borostyán, úgy kell kibányászni az indák és levelek közül a szobrot. Amikor kibontom, megbizonyosodhatok arról, hogy ez bizony a *Fiát sirató anya* végleges, mészkőbe faragott műve, amely kompozíció agyagváltozatának fotója benne is van a 2006-os *A filozófus szobrász* című Wagner Nándor-könyvben, egy műtermi felvétel reprodukciójaként. Körbejárom, lefotózom [...] Hazaérve máris küldöm e-mailben a Wagner-szoborról készített fotókat Kiss Sándornak, aki telefonon rögtön visszahív: nagyon örül az eddig ismeretlen helyen lapangó mű megkerülésének, és jelzi, hogy holnap kettőkor a japán televíziósokkal forgatást tervez a helyszínen.

2010. június 24., csütörtök • ...indulok Kiss Sándor házába, a Brassó utcába, ahol a japán televíziósok a Wagner Nándor szobrászművészről készülő portréfilmet forgatják. Kettőtől négy óráig veszik fel velem az interjút, szépen bejárjuk a Wagner-életmű fejezeteit. Aztán – mivel őket is felizgatja a napokban felbukkant, korábban ismeretlen síremlék – kimegyünk a Rákoskeresztúri köztemetőbe, és megnézzük, lefilmezzük a *Fiát sirató anya* szobrot. Persze közben a temetői biztonsági szolgálat megjelenik, forgatási engedélyt követel, de aztán Kiss Réka, Kiss Sándor leánya finoman leszereli őket, és némi akadékoskodás után elvonulnak, s így befejezhetjük a felvételeket. Utána visszamegyünk a Brassó utcába, ahol a stáb még felvesz néhány snittet. Kiss Sándoréktól kérek egy könyvet, hogy holnap elküldhessem viszonzásként Beszédesné Majoros Dórának, aki a síremléket felfedezte velünk, és kapok egy japán nyelvű fordítást is a Wagner Nándor-könyv szövegéről.

2010. november 29., hétfő • Kiss Sándor jelentkezik telefonon, és arról tudósít, hogy megérkezett Japánból, ahol december 14-én lesz a Wagner Nándor szobrászművész-film bemutatója, amelyet a nyáron forgattak-forgattunk. És elmondja Kiss Sándor azt is, hogy alakul a *Földanya* című Wagner Nándor-szobor újabb változatának sorsa: a Reneszánsz Rt. fogja kifaragni, és valószínűleg a naphegyi új fitness-centrum előcsarnokában helyezik majd el. Szót váltunk a nyáron előkerült rákoskeresztúri síremlék jövőbeni sorsáról is: az alapítvány vállalja a sír gondozását.

2011. február 23., szerda • Délután a Petőfi Irodalmi Múzeumban Wagner Nándor szobrászművész emlékestje zajlik, komoly érdeklődés mellett. Levetítik a múlt nyáron a japán televíziósok által forgatott filmet, amelybe a velem felvett mintegy kétórás beszélgetésből mintegy nyolcvan másodperc került be. Főként Chiyo Wagnerrel készült riportok, budapesti, svédországi felvételek szerepelnek, és feltűnik a filmben a Rákoskeresztúri köztemetőben újonnan felfedezett *Fiát sirató anya* síremlék is. Én erről a műről tartok egy rövid előadást, mialatt Kiss Sándor vetít róla képeket.

2011. október 5., szerda • ...indulok a Petőfi Irodalmi Múzeumba, ahol a Wagner Nándorra emlékező est programja zajlik, nagy japán felvonulással, a japán nagykövettel az élen. Én egy kiselőadást tartok a fehérvári Wagner-szoborletről, a Kiss Sándor által átküldött leltárkönyvtételek, illetve fotók alapján. Elképesztő, hogy a múzeum miért rejtegette mindeddig ezeket a munkákat: ott sorakoznak valamelyik raktárban az ötvenes évek vége óta, de korábban a művészt arról tájékoztatták, hogy egy raktárbeázás következtében megsemmisültek, így évtizedek óta senki sem kereste ezt a kollekciót. Most majd talán sikerül előbányászni, és így kibővíülhetnek ismereteink Wagner Nándor korai, magyarországi alkotóperiódusáról.

2011. október 26., szerda • Az Academia Humana Alapítvány munkatársaival, Kiss Sándorral és Szundy Lászlóval, valamint Gulyás János filmrendezővel Székesfehérvárra megyünk, ahol a Szent István Király Múzeumban várnak ránk. Teljesen véletlenül derült fény arra, hogy Wagner Nándor szobrászművész 1956-os budapesti szoborhagyatéka, amelyet 1958-ban hoztak Székesfehérvárra, mégsem semmisült meg, mint ahogy arról a művészt az 1970-es években informálták, hanem szinte kivétel nélkül fennmaradtak a szobrok. Egy raktárfelszabadítási roham után, a közelmúltban kerültek elő a ládák, és most több mint negyven gipsz és terrakotta plasztikát nézünk meg és dokumentálunk. Ezek pályázati, köztéri tervek, kisplasztika-tanulmányok és portrék. Különösen a portrék között van néhány nagyon szép munka. Egyenként lefotózunk minden művet, és így kezd teljessé válni Wagner Nándor 1950-es évekbeli magyarországi munkássága (jóllehet azért így is maradnak fehér foltok bőven). A múzeum művészettörténésze, Gärtner Petra jelzi, hogy a leltárkönyv szerint még nyolc plasztikának valahol lennie kell, ezek fellelésére majd később lesz lehetőség. Nagy boldogan megyünk vissza Budapestre. Persze majd gondolkozni kell azon, hogyan tudom ezt a történetet megírni és publikálni valahol. Kiss Sándor két hét múlva utazik Japánba, akkor majd Wagner Chiyóval egyeztet a további lépések ügyében. Jó lenne azért ezt a szoborleletet kiállításra is bemutatni.

2012. március 21., szerda • Tíz órára a tabáni Oxygén-objektumhoz megyek, ahol Wagner Nándor *Földanya*-szobrát próbáljuk pozicionálni. Elég nehéz, körülményes a társaság és az eljárás: a kerületi önkormányzat főépítésze, Aczél Péter képtelenebbnél képtelenebb ötletekkel jön elő, míg a Reneszánsz Rt. képviselője egy szikla-posztamens tervét próbálja elfogadtatni. Szerencsére befut az épület tervezője, Szerdahelyi László, aki értelmes és józan ember, és rögtön kitaláljuk az épület előtti rézsűben a mű végleges és optimális helyét. Kicsit nehéz csata volt, közben többször összeszólalkoztam Aczél Péterrel. Számon is kérte, hogy kit képviselek, de kissé meglepődött, amikor azt mondtam, hogy a művészetet. Végül abban maradunk, hogy Szerdahelyi László irodája megtervezi a szobor posztamensét és beépítését.

2012. május 21., hétfő • Kiss Sándor hív, hogy elkészült a Wagner Nándor *Földanya*-szobrának kivitelezése a Reneszánsz Rt.-nél, mehetünk Ürömpre a mű megnézése, illetve átvétele ügyében. Jellem, hogy miután elvetették az Oxygén tabáni épületének környezetét, találtam egy-két újabb, I. kerületi elhelyezési lehetőséget: a Bugát lépcső egyik teraszát és a Bécsi kapu előtti térséget, majd ezeket is be kell járnunk, ha megyünk szobornézőbe.

2012. május 24., csütörtök • Reggel Szundy László kurátorral és Kiss Sándor, valamint Gulyás János filmrendezővel Ürömpre megyünk, ahol a Reneszánsz Rt. telepén megnézzük Wagner Nándor teljesen elkészült *Földanya*-szobrát: gyönyörű lett a sűrke kőbe faragott alkotás. Több hónapos munka zárult le ezzel. A szemle után Balogh Miklós Reneszánsz Rt.-elnök fogadja csapatunkat, és nagyon nagy formában van: másfél órán át elemzi a magyar gazdaság lehetetlen rendszerét, rossz felépítését, abszurd működését, reformra való képtelenségét. Elég kilátástalan a helyzet. Visszatérve a városba felmegyünk a budai Várba, és megnézzük a lehetséges szoborhelyszíneket: a Bécsi-kapu alatti, illetve a Várfoke utcai új szálloda melletti parkban két hely is alkalmas lehet, és aztán megnézzük a Bugát lépcső teraszait is. Úgy döntünk, hogy Kiss Sándor jelentkezik a konkrét, Bécsi-kapu alatti elhelyezési javaslattal és a kész szobor hírével most már az önkormányzatnál, és megsürgeti a dolgot, hogy minél előbb döntsenek. Chiyo Wagner június 20. körül érkezik Japánból, ezért jó lenne júliusban felavatni valahol a szobrot.

2012. június 28., csütörtök • Délután Kiss Sándorhoz vagyok hivatalos: itt van Japánból Chiyo Wagner, akivel átbeszéljük a Wagner Nándor ügyeivel kapcsolatos tennivalókat: jövő szerdán modellpróbát csinálunk a *Földanya* szoborral kapcsolatban az Lovas út–Ostrom utca találkozásánál. De alapvetően a dolog rendben van: a kifaragott szobor is, és a kiválasztott helyszín is tökéletesen megfelel Chiyo Wagnernek, aki nagyon érdeklődik a *Tapló* könyvvel kapcsolatos ügyekről is. Elmondom, hogy várunk a pályázati eredményre, de a kézirat-előkészítési munkálatok már a befejező fázisban vannak.

2012. október 4., csütörtök • ...rendbe teszem a másnapi, a Wagner Nándor korai műveit elemző előadásom fotóanyagát: a fehérvári múzeumban tavaly meglelt kisplasztikaanyagról fogok beszélni holnap a Petőfi Irodalmi Múzeum Wagner-estjén. És amikor a másnapi egyetemi előadásom illusztrációs anyagát nézegetem, befut Kiss Sándor telefonja: arról ad hírt, hogy az előre jelzett holnapi munka helyett ma állítják fel Wagner Nándor *Földanya*-szobrát a Bécsi kapunál, és kérdezi, nem tudnék-e odaugrani. Máris indulok: a Bécsi-kapu melletti parkban a betontalapat burkolása zajlik, de gond van, a szobor feliratában helyesírási hibát vétettek, így azt a táblát újra kell írni. De ettől függetlenül magát a szobrot ráültethetik a talapzatra: egy nagy fémtüskét állítanak be, és arra emelik daruval a kőbe faragott gömb-szobrot. Gyönyörűen illeszkedik a mű a helyére és a környezetébe. A javított feliratos tábla megérkezését már nem várom meg, hazaindulok, majd a vasárnapi szoboravatón úgyszólván megnézhetem.

2012. október 5., péntek • ...megyek is a Petőfi Irodalmi Múzeumba, ahol Wagner Nándor estjére kerül sor: Chiyo Wagner unokaöccse, a Wagner emlékéét ápoló alapítvány japán elnöke számol be Kiss Sándorné, Ilu tolmácsolásában az alapítvány munkájáról, majd én tartok vetített képes előadást a fehérvári szoborleletről: a Szent István Király Múzeumban őrzött, elveszettnek vélt gipsz kisplasztikákról, amelyek a Várbazár műteremből kerültek 1956-ot követően Székesfehérvárra. Még Kiss Sándor ismerttet újonnan fellelt Wagner Nándor-dokumentumokat, illetve visszaemlékezéseket, utána bőkezű fogadás várja a megjelenteket.

2012. október 7., vasárnap • Délután a budai Vár lábánál, a Bécsi kapu előtt Wagner Nándor *Földanya*-szobrának avatója zajlik: ezzel lezárul egy hosszú-hosszú fejezet. Gyönyörű és igencsak forgalmas, ugyanakkor mégis bensőséges környezetbe került, és kitűnően adaptált a nagyon összefo-

gott, tömör formaképzésű kő gömbszobor. A japán nagykövet beszéde, az alapítvány japán elnökének beszéde, Nagy Gábor Tamás I. kerületi polgármester hosszú-hosszú szónoklata és egy fuvolaszólo keretében kerül sor a szobor leleplezésére. És mikor a műsor befejeződik, csepegni kezd az eső, majd mikor a szomszédos szállodához érünk, leszakad az ég. Ezzel bizony nagy szerencsénk volt. A hirtelen eső kicsit megtizedelte a társaságot, a fogadáson már viszonylag kevesen vagyunk, de mindenki nagyon boldog, hogy egy méltatlanul elfeledésre ítélt magyar szobrász Japánban megszületett művének újonnan kivitelezett változata Budapest egyik frekventált helyszínén köszönheti a járókelőket.

2012. november 13–14–15., kedd–szerda–csütörtök • Kiss Sándorral, Szundy László kurátorral, Gulyás János filmrendezővel és feleségével, Szokolczay Lajos irodalomtörténésszel és Faragó Laura énekművésszel Nagyváradra autózunk a Wagner Nándor születésének 90., halálának 20. évfordulója alkalmából megrendezésre kerülő programokra. Kedden este a partiumi katolikus egyetemen Kisteleki Ibolya zenei témájú ex libris-gyűjteményének kiállítását nyitja meg Szokolczay Lajos és Faragó Laura, majd másnap megkoszorúzzuk a Wagner Nándor szülőházán elhelyezett emléktáblát és a 2006-ban felavatott *József Attila*-szobrot is. Szerda este kis konferenciára kerül sor az egyetemen: Kiss Sándor emlékezését követően én a fehérvári múzeumban megőrzött, majd hosszú lappangás után előkerült szoborleletről tartok előadást, és levetítjük Gulyás Jánosnak a budapesti *Földanya* szobor avatásáról készült dokumentumfilmjét is. Napközben kis séta a városban: megnézzük az Ady-emlékmúzeumot és Deák Árpád szobrászművész új, négyalakos, a Holnap Irodalmi Társaság alapítóit megjelenítő szobrát is. A fennmaradó időben nagy beszélgetések (az irodalmi ügyekről Szokolczay Lajossal) és lakomák a Góbé csárdában. Csütörtökön reggel indulunk vissza Budapestre.

2013. július 23., kedd • Délben Kiss Sándorral Székesfehérvárra megyünk, ahol a Szent István Király Múzeumban Gärtner Petra művészettörténésszel és a múzeum grafikusával Wagner Nándor emlékkiállítását készítjük elő: a katalógus és a rendezés ügyeit beszéljük át. Elég furcsa: a Wagner-szobrok restaurálását még most sem kezdték meg, pedig két hét múlva már fotózni kell a katalógushoz a műveket. A katalógus szövegei kezdenek összeállni, de azért még vannak homályos pontok. Mindenesetre elfogadjuk a kiállítás végleges címét, amely javaslatomra *A székesfehérvári Wagner-szoborlelet* lesz. Elég bizonytalanul érezzük magunkat a megbeszélés lezárásakor: kíváncsi leszek a következő hetek eseményeire és fejleményeire.

2013. augusztus 28., szerda • Reggel nyolckor nekiállok és délután kettőkor fejezem be Wagner Nándor *A székesfehérvári Wagner-szoborlelet* című emlékkiállításának katalógus-korrektúráját. Sokat kínlódom a képcímek egységesítésével, valamint a hosszú életrajz adatainak javítgatásaival. Ahogy elkészülök, küldöm is e-mailben Kiss Sándornak a javítási jegyzéket, aki rögtön vissza is jelez: most kapta a hírt, hogy Wagner Nándor megkapja a Magyar Örökség-díjat, és hogy pénteken megyünk Székesfehérvárra a kiállítás előkészítésének ügyében.

2013. augusztus 29., csütörtök • Kiss Sándor hív, hogy a Magyar Örökség-díj ügyvezetése nem fogadta el javaslatukat, hogy én mondjak laudációt Wagner Nándor elismerése alkalmából, és úgy határoztak, hogy a laudátor Feledy Balázs művészeti író legyen. Ez azért némiképp furcsa. Kiss Sándor is értetlenségének ad hangot, hogy Feledy Balásznak valószínűleg fogalmas sincs arról, hogy ki is az a Wagner Nándor, és ezért javaslatomat kéri. Erre én Pál Mihály szobrászművészt ajánlom, aki még fiatalemberként találkozott Wagnerrel a Várbazárban, és régóta ismeri és nagyra becsüli műveit. Reméljük, elfogadja ezt a javaslatot a nagyhatalmú díj-ügyvezetés.

2013. szeptember 16., hétfő • Délután Wagner Nándorra emlékező rendezvényre kerül sor az Academia Humana Alapítvány szervezésében a Petőfi Irodalmi Múzeumban Chiyo Wagner részvételével. Ő köszönti a megjelenteket, majd Kiss Sándor tart előadást Wagner székesfehérvári kiállításrendezői munkásságáról. Ezután én mutatom be a székesfehérvári Wagner-szoborleletet, az évtizedek múltán egy raktárban fellelt szoboregyüttest, majd Gulyás János filmrendező a Wagner Nándor *Játszó fiúk* című kútszobráról készített filmetűdjét vetíti le: mindez a vasárnap megnyíló kiállítás felvezetője is egyben. Előtte még szombaton lesz a Magyar Örökség-díj átadása a szobrász munkásságára emlékezve, így hát valóban elmondható, hogy ünnepi Wagner Nándor-hét van. Az előadások és a filmvetítés után a szokásos „könnyű büfé”, fenséges falatokkal és italokkal. Bényi Eszter textilművésszel beszélgetek a Supka Magdolna művészettörténész írásait közreadó könyv szerkesztési munkálatainak állásáról, és megkapom és átlapozom a vasárnapi Wagner-kiállítás el-

készült katalógusát: gyönyörű, Varga Gábor Farkas grafikusművész által tervezett, igényes kiadvány. Kiss Sándorral még egyeztetjük a másnapi programot: délelőtt megyünk Székesfehérvárra, a Wagner Nándor-emlékkiállítás rendezési munkálatainak elindítására.

2013. szeptember 23., hétfő • Reggel elküldöm Arató Antal székesfehérvári nyugalmazott könyvtárigazgatónak és Kiss Sándornak a tegnapi, sikeresen lezajlott fehérvári Wagner Nándor szobrászművész-emlékkiállítás megnyitásán elhangzott szövegemet. A megnyitó a múzeum-rendház belső udvarán zajlott, a japán nagykövet üdvözlő beszédével, a fehérvári alpolgármester köszöntőjével és a Primavera Kórus gyönyörű kórusmuzsikájával, a produkciók sorában egy japán kórusmű is megszólalt. A megnyitón Kovács Péter és Kovalovszky Márta művészettörténész is megjelent, Kovács Péter megjegyezte, hogy szerinte erről az „ismeretlen” Wagner-anyagról mindenki tudott, nem is érti, miért interpretáljuk most a kollektívot elfeledettként és ismeretlenként. A tények viszont mást bizonyítanak: Wagner Nándort magyarországi látogatásai során arról tájékoztatták Székesfehérváron, hogy a nagy modelleken kívül minden műve elpusztult egy raktári csőrepedés következtében, és ezt a művész özvegye, Chiyo Wagner is tanúsítja. És mindezeket túl Wagner nevét több mint öt évtizeden át nem írták le Székesfehérváron, erről az anyagról egyetlen sor sem jelent meg sehol, kiállításra egyetlen darabja sem került soha. Így minden bizonnyal jogos az „ismeretlen” jelző és a „lelet” kifejezés.

2013. október 7., hétfő • Délután az Academia Humana Alapítvány születésnapjára a Várban, a Bécsi kapu melletti szállodában: Wagner Nándor *Földanya* című szobra felállításának egy éves évfordulóját köszöntjük. Itt van mások mellett Chiyo Wagner asszony, Kiss Sándor, Szundy László kurátor, Gulyás János filmrendező és felesége, Gärtner Petra művészettörténész, Bényi Eszter textilművész és Pál Mihály szobrászművész. Chiyo Wagner már a következő tervének megvalósításán dolgozik: a fehérvári múzeumban őrzött, életnagyságú *Anya gyermekével* című, gipszben lévő szobor kőbe faragtatása foglalkoztatja.

2013. november 2., szombat • Kiss Sándor értesít: a székesfehérvári Wagner Nándor-emlékkiállítás utóöngéjeként felbukkant a művész *Anya gyermekével (Szoptató anya)* című, mészkőben kivitelezett szobra, amely egy albertyfalvai óvoda kertjében áll, az eddigi nyilvántartások szerint Mikus Sándor alkotásaként, de egyértelmű, hogy a Székesfehérváron gipszben őrzött Wagner-mű végleges változatáról van szó. Hát ezért kerestük hiába: ez senkinek sem jutott volna eszébe, hogy a Mikus-életművet kell átvizsgálni egy Wagner-szobor megtalálásáért. Majd el kell ugranom a Vegyész utcába, közelebből is meg kell nézni a művet.

2014. szeptember 22., hétfő • Este a várbéli Hotel Risóban nagy társasággal Chiyo Wagner asszony vendégei vagyunk egy nagyszabású, ünnepi vacsorán: a hotel mellett elhelyezett, Wagner Nándor által megformált szobor, a *Földanya* felállításának második évfordulójára emlékezünk, és Chiyo asszonyt köszöntjük nyolcvanegyedik születésnapján, aki körülbelül hatvanévesnek néz ki, és ugyanolyan aktív, mint tizenöt éve, amikor megismertem. Kiss Sándorral megbeszéljük a közeljövő terveit: azt, hogy jövő tavasszal terveznek egy új, Wagner Nándor művészetével kapcsolatos kiadványt megjelentetni, amelyhez nekem is kell egy tanulmányt írnom, és azt, hogy ha a svédországi, a művész fiánál lévő hagyatékkal kapcsolatos tárgyalások eredményesek lesznek, akkor annak feldolgozásánál is számíthatok közreműködésemre. Kiss Sándor egy gyönyörű, Jálics Ernő szobrászművész által az 1950-es években készített Wagner Nándor-portréval, egy leheletfinom ceruzarajzzal lepi meg Chiyo asszonyt. (A mű a két művészt összefűző barátság jegyében készült, így feltételezhető, hogy további Wagner-vonatkozású művek lelhetők meg a Jálics-hagyatékban, amelyet majd be kellene cserkésznünk.)

2015. február 10., kedd • Délben Kiss Sándorral és Szundy László kurátorral Ürörmre autózunk, ahol a Reneszánsz Rt. telepén megnézzük a süttői bányából kitermelt hatalmas, 160×90×90 cm-es mészkőtömböt: ez lesz az *Anya gyermekével* című szobor alapanyaga, amelyet a művész az 1950-es években készített, és amelynek gipszmodellje is fennmaradt, és amelynek kőbe faragott példánya egy óvoda kertjében áll. A Reneszánsz Rt. kőfaragói egy nagy kalapáccsal szólatatják meg a kőtömböt: a tiszta, éles hang azt jelzi, hogy nincs benne törés, repedés. Valószínűleg május végére készülnek el a faragással, és majd Miskolcon, egy Bodonyi Csaba építész által tervezett gyermekintézmény épülete előtt fogják felállítani a Wagner Nándor szobrászművész emlékét ápoló alapítvány ajándékaiként. A köszemle után egy kellemes munkaebéd fogásai közepette hosszan elbeszélgetünk Kiss Sándorral a Wagner Nándor-hagyaték ügyeiről: arról, hogy a művész Svédországban élő

fia, Wagner Zoltán által az alapítványnak megvételre felajánlott művek csupán rajzvázlatok, és nem tudható, hogy vannak-e még más munkák, esetleg szobrok is, és így jelenleg holtpontra jutottak a tárgyalások. És beszélünk arról is, hogy a nyári hónapokban állítják össze azt a kiadványt, amely az alapítvánnyal, illetve a Wagner-művekkel kapcsolatos történetek dokumentációjaként fog megjelenni, és amelyhez nekem is meg kell írnom majd két dolgozatot. Kiss Sándor örömmel számol be arról, hogy meglepően nagy publicitása van az internetes fórumokon a művész *Filozófiai kert* című, gellérthegyi alkotásának: a legváratlanabb helyeken, angliai és oroszországi internetes fórumokon bukkan fel a mű fotója.

2015. április 15., szerda • ...fél tizenegykor indulnom kell Ürömrre, ahol a Reneszánsz Rt. telepén Wagner Nándor szobrászművész *Anya gyermekével* című, Miskolcon felállításra kerülő szobrának faragási munkálatait szemlézzük Kiss Sándorral, Szundy László kurátorral és Gulyás János filmrendezővel. Nagyon szépen alakul a szoptató anyát megjelenítő kompozíció, amelynek már a posztamensét is kifaragták az Rt. rendkívül precízen dolgozó, profi munkatársai, élükön Darányi István kőfaragóval, aki már Wagner Nándor *Földanya*-szobrának megvalósítása során is kitűnően dolgozott. Megbeszéljük, hogy hová kerüljön a felirat, tisztázzuk a pontos szöveget, és Szántó Tibor könyvéből kiválasztjuk a betűtípust is. Június első napjaiban lesz a miskolci szoboravató, addig még egyszer el kell jönnünk Ürömrre egy újabb ellenőrzésre.

2015. május 22., péntek • Reggel Kiss Sándorral, Szundy Lászlóval és Gulyás Jánossal ismét Ürömrre megyünk, ahol a Reneszánsz Rt. telepén elkészült Wagner Nándor szobrászművész *Anya gyermekével* című szobrának kőbe faragása: Darányi István kőfaragó és munkatársa nagyszerű munkát végzett, az ülő, gyermekét szoptató nőalak szobra gyönyörű. Megbeszéljük a miskolci szoborállítással, daruzással kapcsolatos problémákat is: az elhelyezésre valószínűleg jövő szerdán kerül sor, ahol majd nekem is ott kell lennem.

2015. május 27., szerda • Reggel óriási dugó van Budapesten, Kiss Sándorral, Gulyás Jánossal és Szundy Lászlóval másfél órát araszolunk, mire kijutunk a városból, így jócskán elkésünk Miskolcra, ahol már talapzatára helyezték Wagner Nándor *Anya gyermekével* című szobrát a Ferenczi Sándor Egészségügyi Szakközépiskola épülete előtt, amikor megérkezünk. Megdöbbenve látjuk, hogy a talapzatra került felirat nagyméretű fekete betűi szinte elvonják a figyelmet magáról a szoborról: így ezzel sürgősen kell kezdeni valamit, még az avató előtt. Megbeszéljük, hogy a felirat betűinek sötét, fekete festését szürkére kell átfesteni, és erre majd a Reneszánsz Rt. szakembereit kérjük meg. Lefotózzuk a szobrot, Bodonyi Csaba építésszel – aki a szakközépiskola épületének tervezője, és aki a szobor elhelyezési tervét is készítette – megbeszéljük a parkosítás, illetve a fűvesítés kérdését, és aztán az iskola igazgatójával egyeztetjük a jövő heti avatóünnepség részleteit, majd egy gyors ebéd után indulunk is vissza Budapestre.

2015. június 5., péntek • Az Academia Humana Alapítvány jóvoltából egy kellemes miskolctapolcai wellness-szállóban ebredünk, és tíz órakor már a miskolci Ferenczi Sándor Egészségügyi Szakközépiskolánál szállunk ki a buszból, ahol kezdetét veszi egy hosszú-hosszú szoboravató ünnepség az összes protokolláris üresjáráttal. Itt van Chiyo Wagner asszony, akivel a művész *Anya gyermekével* szobrát avatjuk a Bodonyi Csaba által tervezett épület előtt. A hosszúra nyúló köszöntők után a japán nagykövet mond beszédet, majd én mondom a szoboravatót. Arról beszélek, hogy milyen különös a szobrok sorsa. Amikor a most felavatásra kerülő *Anya gyermekével* című kompozíció első változatát kőbe faragták, az alkotó már messze járt: az emigránsok keserű kenyerét ette a messzi Svédországban. A mű keletkezéstörténetét alaposan összekuszálta a történelem. Az alkotó, a nagyváradi születésű, a második világháború lezárulása után Budapesten megtelepedő Wagner Nándor szobrászművész 1955-ben kapott megbízást egy maradandó anyagba foglalt anya-gyermek-szobor megvalósítására, amelynek agyag-, majd gipszváltozatát el is készítette a budai Várbazárban lévő műtermében. Ám miután a modell átkerült a kivitelezők kőfaragómű helyébe, kitört az 1956-os forradalom és szabadságharc, és miután a művész tevékenyen részt vállalt a forradalom eseményeiben, a bukás után minden kész és félbehagyott művét hátrahagyva menekülésre kényszerült. A mű kivitelezése félbemaradt, és csak a közelmúltban derült fény arra, hogy végül csak-csak befejeződött, s aztán mindenfajta hírverés nélkül egy albertfalvai gyermekintézmény belső kertjében helyezték el az alkotást – de erről az 1960-as években a Svédországban dolgozó Wagner Nándor sem értesült. Az *Anya gyermekével* szobor gipszmodellje a Wagner-hagyaték őrzési helyére, a székesfehérvári István Király Múzeum raktárába vándorolt, ahonnan csak két évvel ezelőtt, 2013-ban szaba-

dult ki, amikor a Wagner-szobrokból kiállítást rendezett a művész életművét gondozó alapítvány. Ekkor fogalmazódott meg a terv, hogy újra kőbe faragva, egy nagyobb közösséget szolgálva valahol ismét köztérre kellene állítani. A Miskolc városának eme egészségügyi szakközépiskoláját tervező Bodonyi Csaba építésszel és az iskola vezetésével együttműködve az Academia Humana Alapítvány gondozásában és támogatásával most egy hatvan esztendővel ezelőtt megszületett, évtizedekig rejtőzködő, remekbe szabott, régi-új műalkotással gazdagodhatunk. Ez a mű Wagner Nándor 1951 és 1956 között kifejtett, lázas munkában eltelt magyarországi alkotószakaszáról ad híradást: amikor pályázatokon vett részt, megrendeléseket teljesített, és az autonóm szobrászi programja szellemében komponált olyan rendkívül fontos alkotásokat készített, mint a *Corpus Hungaricum*. Az *Anya gyermekével* című kompozíciót vizsgálva is megállapítható, hogy a múlt század ötvenes éveiben a később az elvont plasztika világában is kalandozó szobrász még főként a klasszikus szobrászati szemlélet, az emberi alak realista szemléletű megformálásának ígézetében dolgozott. Témái: az anyaság, az anya-gyermek kapcsolat, a család, a gyász, az áldozatvállalás már ekkor meghatározzák művészi érdeklődését, szobrászatának tartalmi vonzatait. E tartalmi körök kiérlelésére, plasztikai kiteljesítésére már csak Magyarországtól távol, az 1997-ben lezárult pálya későbbi szakaszaiban, Svédországban és Japánban vállalkozhatott. Ezért is rendkívüli jelentőségű ennek a műnek új életre keltése: segítségével közelíthetjük meg az oeuvre számos fontos alkotásának eredőit, indíttatásait, és mindezeken túlmenően, az életmű dimenzióin túllépve fontos adalékokat kaphatunk a múlt század ötvenes évtizede magyar valóságának és művészetének feltérképezéséhez, újabb tanulságokat fogalmazhatunk meg az ezen időszak szobrászatát, monumentális művészetét jellemző vonások megrajzolásához. Wagner Nándor *Anya gyermekével* című szobrának értelmezéséhez a művész alkotói vallomását idézzük: „Túl vagyok a drámának – mint szenvedésnek – az ábrázolásán. Ezen az úton a művésznek magának kell átvergődnie magát, s minden ilyen irányú tapasztalatának, eredményének készen, kivilágosodottan kell benne foglaltatnia azokban a művekben, amelyek a Rendet (a harmóniát, a tisztát, a jót, a felemelőt) kell hogy nyújtsák. A csorbíthatatlan derűt csak olyan mű áraszthatja, amely előzményeiben viseli a dráma, a szenvedés, a tragikum kifejezésének sorozatát, s ez a fajta derű olyan mély és tiszta, mint egy nagy sírásra következő csend.” Napjainkban már csak ritkán megszólaló, költői szépségű és erejű szavak ezek, amelyek érvényesek az *Anya gyermekével*, e miskolci *Anya gyermekével* című kompozíciójára is: a szobor maga a harmónia, a béke, a szépség és a szeretet, a szobor maga a mély és tiszta derű megidézése, amely olyan, mint egy nagy sírást követő csend. Az anyaság nagyszerű és gyönyörű létállapotát, az élet átörökítésének felemelő pillanatait érezhetjük át e Wagner Nándor alkotta szobor által teremtett nagy, jelképes csendben. A beszédek után a diákok műsora, Gulyás János Wagner-szobrokat bemutató filmetüdjének vetítése következik, majd a köszönetnyilvánításokkal és a végén a fogadással, az elmaradhatatlan pohárköszöntőkkel zárul a program. Fél három is van, amikor – bár eredetileg egy autóbuzos városnézést terveztünk, de amikor Bodonyi Csaba építésztlől útvonaljavaslatot kértünk, ő azt mondta, hogy erre a legjobb a várost elkerülő út – elindulunk egy avasi pince, majd Budapest felé.

2015. június 23., kedd • Chiyo Wagnerrel, Kiss Sándorral és Gulyás Jánossal Szegedre autózunk – útközben Chiyo részletesen elmeséli a naritai *Utazók védőszentje* szobor keletkezéstörténetét, amit Gulyás János dokumentál –, ahol műtermes házában Tóth Sándor szobrászművész vár, akivel a Wagner Nándorral kapcsolatos emlékeiről beszélgetünk. A legfontosabb lelet az az állambiztonsági levéltártól Tóth Sándor által beszerzett névsor, amely végre tisztázza Wagner Nándor '56-os szerepét: a dokumentum azt igazolja, hogy a művész a Magyar Szobrászművészek Forradalmi Bizottsága tagja volt, amely az október végi vagy november eleji napokban alakult meg, és olyan tekintélyes alkotók voltak tagjai, mint (mások mellett) Somogyi József, Borsos Miklós, Kerényi Jenő, Vilt Tibor, Vígh Tamás, Megyeri Barna és Makrisz Agamemnon. A bizottság tényleges működéséről nem tud érdemben semmit sem mondani Tóth Sándor, de az viszont biztos, hogy a testület tagjai 1956 után ugyanúgy (vagy még aktívabban) működtek, mintha mi sem történt volna – vagyis a Wagner-emigráció háttérben még valamilyen más ok továbbra is lappang. Megköszönjük az információkat, kapunk ajándékba két vaskos, az életművet összefoglaló katalógust (az egyik a volt lektorátusi kollégám, Matits Ferenc művészettörténész munkája), majd egy remek szegedi ebéd után visszatérünk Budapestre.

2016. szeptember 3., szombat • A Bécsi kapu mellett, Wagner Nándor *Földanya* című szobránál van a találkozó, és aztán a néhány lépésre fekvő Hotel Riso teraszán ebédelünk, köszöntjük fel Chiyo

Wagnert, aki nyolcvanhat esztendő, de hetvennek sem tűnik. Roppant fiatalos, frissen és vidáman utazgat a nagyvilágban. Kiss Sándor és felesége, Szundy György, Kisteleki Ibolya műgyűjtő-könyvtáros, Gulyás János és felesége, Bényi Eszter textilművész társaságában kellemesen telik az idő, és csak mintegy futólag érintjük a jövő évi teendőket, amelyeket Wagner Nándor halálának huszadik évfordulója alkalmából tervez a kuratórium. Nekem a napokban egy Wagner-életrajzot kell összeállítanom, illetve megírnom a szobrász életművét összefoglaló-bemutató internetes honlap számára. A beszélgetés olyannyira a késő délutánba nyúlik, hogy már sem időm, sem energiám nincs egy szentendrei úthoz.

2017. április 26., szerda • Megírom Gádor Magda és Nagy Sándor szobrászművész Ibrányban nyíló kiállításának megnyitó szövegét, és 11-kor felszaladok Kiss Sándorhoz Farkasrétre, aki elmondja a Wagner Nándor halálának 20. évfordulója alkalmából tervezett őszi programterveket, amelyek középpontjában egy emlékkönyv összeállítása áll, s amelyhez majd egy tanulmányt kell írnom a művész munkásságáról, a 2006-ban kiadott monográfia megjelenése óta történt fejleményekről: szoboravatásokról, kiállításokról. A háttérben egyébként érdekes események zajlanak: Chiyo Wagnert Maschikóban meglátogatta Wagner Bálint, a művész Svédországban élő legkisebb fia, és élénken érdeklődött a hagyaték körüli ügyekről. A kapcsolatfelvétel révén talán újabb adatokra, művekre, dokumentumokra számíthatunk Wagner Nándor életművével kapcsolatban.

2017. július 10., hétfő • Mintha nem is nyár lenne, mintha nem is a legforróbb kánikulai napokat élénk. Bőszen nekilátok a Wagner Nándor életművével kapcsolatos, 2007 és 2017 közötti tíz esztendő történéseit összefoglaló tanulmánynak. Összeszedem a feljegyzéseket, a forrásokat, és megcsinálom a kronológiát: mikor mi történt. Ennek alapján kell a következő napokban megírnom a dolgozatot.

2017. szeptember 4., hétfő • Este befut Kiss Sándortól a Wagner Nándor munkásságát felidéző, a művészre emlékező októberi rendezvénysorozat programja: október 5-én egy kis előadást is kell majd tartanom az egyik összejövetelem a Wagner-könyv megjelenése óta eltelt, a művész életművével kapcsolatos újabb eseményekről és az azóta előkerült művekről.

2018. augusztus 2., csütörtök • Kiss Sándor arról értesít e-mailben, hogy egy számunkra ismeretlen, Wagner Nándor által készített domborművet fedezett fel a svédországi Skara városában, egy áruház homlokzatán: a dombormű-kompozíció 1965-ben készült, és stilizált alakokat jelenít meg. A fotók alapján igen különös műnek ítélnél, amely formailag nem köthető egyetlen korábbi vagy későbbi Wagner-műhöz sem, így igencsak érdekes lesz majd keletkezéstörténetének felkutatása, illetve a kutatás által hozott következtetések levonása.

2018. szeptember 5., szerda • ...átmegyek a Petőfi Irodalmi Múzeumba, ahol a *Tapló* második kötetének könyvbemutatójára kerül sor. A könyvbemutató – amelyet megtisztelt Pröhle Gergely, a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója is – a csaknem teljesen megtelt első emeleti nagyteremben Kiss Sándor bevezetőjével indul, aki természetesen köszönti Chiyo Wagner asszonyt, a Wagner Nándor szobrászművész emlékét ápoló alapítvány egyik megalapítóját, aki közel a kilencvenedik életéhez is hallatlanul frissen és nagy érdeklődéssel vesz részt az eseményen. Kiss Sándor elmondja az alapítvány működésének főbb jellemzőit, és a könyvkiadási tevékenységük sorában a *Tapló 2* kiadását az alapítvány „zászlóskönyvének” minősíti. [...] A rendezvény lezárulása után az alapítvány vendégei vagyunk egy remek vacsorára a Károlyi Étteremben, ahol Chiyo Wagner felveti, hogy nem vállalkoznék-e egy hosszabb, három hónapos vagy akár egyesztendő japán ösztöndíjas időszakra, a Wagner-hagyaték teljesebb feldolgozása érdekében. Megköszönöm a lehetőséget, és azt ajánlom, hogy inkább egy fiatal, a keleti művészet iránt érdeklődő művészettörténészt kellene keresni a feladat megoldására. Umemura Yukótól, az Eötvös Loránd Tudományegyetem japán tanszékének vezetőjétől megkapom a *Távol-keleti Tanulmányok* című folyóirat azon számát, amelyben a japán-magyar kulturális kapcsolatok kezdeteiről írt tanulmánya jelent meg azzal a hivatkozással, amelyet Tornai Gyula (1861–1928) festőművész egy japán miniszterelnökről festett portréjáról írtam a felkérésére szakvélemény gyanánt még évekkel ezelőtt.

2019. május 14., kedd • Kiss Sándor arról értesít e-mailben, átküldve a válaszlevelet is, hogy megérkezett a Szépművészeti Múzeum, illetve a Magyar Nemzeti Galéria válasza arra az ajándékozási felajánlásra, amelyet Chiyo Wagner asszony tett egykori férje, Wagner Nándor szobrászművész egyik művének a múzeum részére történő adományozásáról. Az ajándékozási szándék azért volt kissé szokatlan, mert a felajánlott mű Wagner Nándor *Mózes* című, életnagyságúnál nagyobb bronzszobra. Chiyo Wagner, illetve az alapítvány az ajándékozással kapcsolatos minden költséget (a Ja-

pánból való szállítás finanszírozását is) vállalt. A múzeum Petrányi Zsolt művészettörténész által aláírt elutasító válaszát a nagy méretre, a raktározási nehézségekre hivatkozva fogalmazta meg. Mindez a mai világban megítélésem szerint meglehetősen furcsa: ma már csaknem minden műalkotás nagyméretű. Tegnap avatták fel nagy-nagy ünnepség keretében a Szépművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria új műtárgy-raktározási bázisát a Liget-projekt keretében, nem igaz, hogy egy ilyen volumenű intézmény számára problémát okozhatna a méret. Ha meg mégis, akkor tulajdonképpen mit is építettek? Kiss Sándorral ebben az új helyzetben majd meg kell fontolnunk, hogy mi legyen a következő lépés.

2019. május 23., csütörtök • Miután Wagner Nándor szobrászművész *Mózes*-szobrának ajándékozási kísérlete kudarcba fulladt, Kiss Sándor arról tájékoztat, hogy az adományozók úgy döntöttek, a művet a Pázmány Péter Katolikus Egyetemnek, illetve piliscsabai campusának ajánlják fel. Ez ügyben kell közreműködnöm, így levelet írok e-mailben Bazsányi Sándornak, az Esztétika Tanszék vezetőjének, és elküldöm Chiyo Wagner ajándékozási nyilatkozatát, a mű dokumentációját, fotóit, valamint Wagner Nándor munkásságának ismertetőjét. Bazsányi Sándor kisvártatva válaszol: örömmel fogadná a szobrot, csak az a probléma, hogy most zajlik az egyetem visszavonulása Piliscsabáról Budapestre, illetve meglehetősen bizonytalan a helyzet, hogy maradnak-e, így még tájékozódnia kell, és természetesen az egyetem vezetésével is egyeztetni szeretne. Így hát várakozásra kényszerülünk.

2019. július 22., hétfő • Kiss Sándorral váltok szót e-mailben Wagner Nándor *Mózes* című szobrának elhelyezéséről. Miután a piliscsabai katolikus egyetemnek szóló ajándékozási akció meghiúsulni tűnik, a művet Chiyo Wagner döntése, ajándékozási szándéka értelmében Székesfehérváron szeretnék köztérre helyezni, abban a városban, ahol a művész *Corpus Hungaricum* című kompozíciója 1999 óta áll. Kiss Sándor küld egy fotót, amely azt tanúsítja, hogy a fehérvári Zichy ligetben, a már ott elhelyezett *Ybl Miklós*-szobortól néhány lépésre szeretnék felállítani a *Mózes*-szobrot. Azonnal reflektálok: a Zichy liget már meglehetősen túlterhelt szobrokkal és emlékművekkel, és egy már meglévő mű hatóterébe helyezni egy újabbat nagyon súlyos problémákat élesztő ötlet: mindkét alkotás kifejezése sérül ezáltal. Felajánlom, hogy szívesen részt veszek egy fehérvári szoborhelyszín-kereső sétában, amelynek során megkereshetnénk az optimális közeget. Kiss Sándor hamarosan jelzi, hogy augusztusban várhatóan járunk majd egy kört Székesfehérváron.

2019. augusztus 14., szerda • Kiss Sándorral váltok szót a Chiyo Wagner által felajánlott Wagner-mű, a *Mózes* című szobor elhelyezése ügyében. Miután meglehetősen problematikusnak látom, hogy Székesfehérváron megfelelő helyszínt, környezetet találunk a szobornak – meggyőződésem szerint valamilyen szakrális jellegű épület mellett vagy közelében kell ennek az alkotásnak állnia –, azt javaslom, hogy a Dunaújvárosban emelt modern Krisztus Király-plébániatemplom parkjában lenne ideális helye, amely a városközpontba vezető út mentén, lejtős terepen helyezkedik el. (Ebben a templomban jártam a közelmúltban Bráda Tibor festőművész hatalmas üvegablakainak felszentelésén.) A dunaújvárosi elhelyezés egyik mellékindoka lehet az is, hogy Wagner Nándornak 1955 óta itt áll az első köztéren elhelyezett monumentális szobra, a *Vízholdó lány*. Kiss Sándorral abban állapodunk meg, hogy augusztus 20. után személyesen is találkozunk a végleges koncepció átgon-dolása és kidolgozása miatt, és terepszemlére utazunk.

2019. augusztus 28., szerda • Kiss Sándorral Székesfehérvárra autózunk, ahol Wagner Nándor szobrászművész *Mózes* című, a városnak ajándékozott szobrának felállítási helyét kell megkeresnünk. Gärtner Petra művészettörténész, a főépítési iroda egyik munkatársa, valamint a város alpolgármesterének társaságában indulunk az első helyszínre, a Zichy ligetbe, amelyet azonnal elvetésre javaslak: a *Mózes* nem helyezhető el parkszoborként, és főként nem egy olyan parkban, ahol már több valós személyiség portréemlékműve és portréja áll. A délelőtt folyamán ugyanígy elvetjük a zsidó temető bejárata előtti városrészt és a Donát-kápolna előtt megnyíló teret – mindkettő helyszín nehezen megközelíthető, meglehetősen gondozatlan, és távol van a város központjától. Az általam is preferált, tegnap felfedezett, a Székesegyház homlokzatával szemben fekvő, az Arany János utca és a Megyeháza utca között elterülő kis park azonban eszményi, minden szempontból kitűnő szoborhelyszínnek ígérkezik, ezért úgy döntünk, hogy az általam megírásra kerülő szakvéleményben ezt a környezetet jelöljük meg mint Wagner Nándor művének javasolt, leendő szoborhelyszínét. És ha nem kapunk pozitív választ, akkor az ajándékozási nyilatkozattal Dunaújvárost, illetve új, modern plébániatemplomát kell majd megkeresnünk. Kora délután már ismét Budapesten vagyok, és fogalmazgatom a *Mózes*-szobor szakvéleményét. Este továbbítom is Kiss Sándornak.

2019. október 2., szerda • Este Wagner Nándor-émlékest a Petőfi Irodalmi Múzeumban, az Academia Humana Alapítvány rendezésében. A programot Kiss Sándor vezeti népes érdeklődő közönség előtt, amelynek részeként japán zeneművészek közreműködését követően Koji Akiyama, a Japánban működő Wagner Nándor Alapítvány elnökének beszámolója, Nagy Sándor Tamás I. kerületi polgármester a *Filozófiai kert* című alkotásról szóló előadása hangzik el, és Kiss Sándor beszámol az Academia Humana Alapítvány húsz esztendejéről – a roppant gazdag eseménytörténetéről –, valamint a *Japán vonzásában* címmel megjelent könyvének keletkezéstörténetéről, illetve egyik izgalmas fejezetéről. Jómagam a magyarországi köztéri Wagner-szobrok áttekintésével, *Egy XX. századi szobrász műveinek XXI. századi utóélete* címmel tartok előadást. A program lezárultával Milkovich Eszter, a Holnap Kiadó vezetője jelzi, hogy arra gondolt, időszerű lenne kiadni egy zsebkönyv-szerű monográfiát a Wagner-munkásságról. Erről beszélgetünk Kiss Sándorral a múzeum éttermében elköltött pazar vacsora fogásai közben is, de persze sok más is szóba kerül a művészek, a művészet-rajongók, a szobrász tisztelői által körülült hosszú asztal mellett.

2020. április 1., szerda • Este még egy fontos e-mail érkezik: Kiss Sándor legújabb kutatásainak eredményeit küldi át: az Arcanum időlegesen nyilvánossá tett adatbázisából összegyűjtötte a Wagner Nándor magyarországi működésével kapcsolatos szemelvényeket, illetve kiegészítette az újonnan fellelt magyarországi és japán irodalmi hivatkozásokkal a korábban összeállított bibliográfiámat. Ezek nagyon fontos, újabb adatok, adalékok és hivatkozások a Wagner Nándor-életművel kapcsolatban. Így hát holnap ezeknek a nyilvántartásoknak a feldolgozásával, adattárbamba való beillesztésével kell kezdenem a napot.

2020. május 11., hétfő • ...az egyetlen fontosabb mozzanat Lombos Antal szociológus akciója, aki fotókkal és levélmásolatokkal felvértezett e-mailekkel jelzi, hogy nem adja fel az immár évek óta zajló küzdelmét, amelyet Wagner Nándor gellérthegyi *Filozófiai kert* című alkotásának otromba padokkal és szemetes kosarakkal való tájépítészeti elcsúfítása, illetve az eredeti, tiszta mű-állapot visszaállítása szorgalmazása ügyében vív. Miután az I. kerületi polgármestereket, a még a választások előtti régít és most a frissen hivatalba lépett újat sem sikerült cselekvésre, illetve hathatós beavatkozásra készíteni – két, „piros deszkás” padot és két fém szemetes kosarat kellene eltávolítani a mű hatóteréből –, most a budapesti főtájépítészt, Bardóczi Sándort próbálta meggyőzni a helyzet tarthatatlanságáról, aki elképesztő indokokkal kísért kitérő, halogató választ adott a teljesen nyilvánvaló és jogos felvetésre. Korábban Kiss Sándorral magam is csatlakoztam a helyreállítást szorgalmazó kezdeményezéshez, de most már csak annyit fűzhetek a dolgok állásához, hogy egy olyan város, mint Budapest, amelynek ilyen várospolitikusai és hivatalnokai vannak, már önmagában is csoda, hogy egyáltalán még létezik.

2020. június 6., szombat • Bráda Tibor festőművész jó hírrel jelentkezik: a járvány előtti napokban tárgyaltunk vele Wagner Nándor Mózes-szobrának esetleges dunaújvárosi elhelyezéséről, és most jelzi, hogy a Krisztus Király plébániatemplom – ahol nagyszabású üvegablak-kompozícióinak folyamatos megvalósítása zajlik –, illetve plébánosa, Baltási Nándor nagy örömmel befogadná az alkotást. Azonnal jelzem e-mailben Kiss Sándornak, hogy jó lenne a közeli napokban Dunaújvárosba utaznunk, hogy alaposan szemügyre vehessünk a helyszínt, a hatalmas, modern templomot övező környezetet, és tárgyalhassunk a plébánossal, hogy végre előrelendítsük a hosszú ideje húzódozó szoborállítási terv megvalósításának ügyét. Kiss Sándor hamarosan válaszol: megkezdte a dunaújvárosi utazás, illetve tárgyalás szervezését.

2020. június 10., szerda • Kiss Sándorral Dunaújvárosba autózunk, ahol a Krisztus Király plébániatemplomban Baltási Nándor plébános vár, akivel a Wagner Nándor Mózes-szobrának adományozásával kapcsolatos ügyeket beszéljük meg. Nagyon kedvező tárgyalási feltételeket teremt, hogy a plébános úr el van ragadtatva a műtől, és hallatlan nagy örömmel fogadná a templom környezetében történő felállítását. Meghatározzuk a mű lehetséges helyét: felmerül az általam is inkább preferált lejtős parkrészen való helyfoglalás, de aztán mégis inkább a templom homlokzata, illetve főbejárati kapuzata előtti, térkövel burkolt központi térség középpontját fogadjuk el: itt valóban hangsúlyos, hallatlanul hatásos, dinamikusan térbe állított kompozícióként állhatna. Kiss Sándor részletesen elmeséli a mű történetét és az adományozással kapcsolatos feltételeket – még Székesfehérvár városával le kell zárni az ajándékozási ajánlatot elodázó kapcsolatfelvételt –, és abban állapodunk meg, hogy ha minden az elképzelésünk szerint alakul, akkor még ez év őszén megtarthatjuk a szoboravatót: addig a Japánból való szállítást és a norvégiai kőtalapzat kivitelezését is

le kell bonyolítani. A templomban Bráda Tibor festőművésszel még megtekintjük a hatalmas üvegablak-program újabb, a közelmúlt napjaiban elkészült tábláját, majd elbúcsúzunk, és a városközpontban megnézzük Wagner Nándor egyik legkorábbi köztéri alkotását, a szépen karbantartott, működő vízjátékkal és tiszta vízmedencével övezett „békás” *Vízholdó lány* szobrot. Hazafelé a Wagner Nándor-életmű feldolgozásával kapcsolatos teendőket tervezgetjük Kiss Sándorral, remélve, hogy a dunaújvárosi terv megvalósulása akadálytalan lesz.

2020. október 22., csütörtök • Reggel felveszem Kiss Sándort, és Dunaújvárosba autózunk, ahol az ipari negyedben, a Dunagép telephelyén várjuk Wagner Nándor szobrászművész *Mózes* című szobrának megérkezését. A tengeri hajóút, a szingapúri átrakodás után a szállítmány Koperba érkezett, ahonnan vonaton tette meg az út utolsó szakaszát Budapestig. Ma reggel Budapestről egy kamion hozta el Dunaújvárosba, ahová pontban tíz órakor érkezett. A Dunagép munkatársai és gépei a földre eresztett konténert felnyitva csaknem egy órán át küzdöttek a gyönyörűen faládba csomagolt szobormű kiemelésével: több mint ezer kilónyi súllyal és hatalmas mérettel kellett megbirkózniuk. Miután egy hatalmas raktárban biztonságba került a küldemény, Baltási Nándor plébános úrral még elmentünk a Krisztus Király-plébániatemplomhoz is, ahol egy munkás épp a szobor majdani talapzatának alapozásához ásta ki a csaknem kétméteres mélységű gödröt a templom főbejárata előtt. Mint megtudtuk, délután már a betont is leszállítják a szoborállítás tervének mielőbbi realizálásához. Megbeszéljük, hogy a fekete márvány posztamens ügyében a jövő héten tárgyalunk a Reneránsz Rt.-vel Ürömon, és akkor november végén, december elején sor kerülhet a szoboravatóra. Hazafelé Kiss Sándorral egy újabb program megvalósításának lehetőségéről beszélgetünk: az alapítvány bronzba öntette annak a domborműnek a gipszmodelljét, amelyet az egri vár domborműpályázatára készített Wagner Nándor. A pályázaton az 1950-es évek első felében Tar István nyerte el a megvalósítás lehetőségét – kompozíciója ma is ott látható Eger várának bejárata mellett, a várfalon –, de a Wagner-domborművet, egy lovas jelenetet megjelenítő alkotást, hogy ne kallódjon el, az alapítvány szívesen a városnak adományozná. Ha erre van fogadókészség, és sikerül valamilyen közösségi belső teret találni a műnek, akkor egy újabb Wagner-alkotással gazdagodhatnánk. Megígérem Kiss Sándornak, hogy megpróbálom megtenni az első lépéseket a terv megvalósítása érdekében az egri kapcsolataimon keresztül.

2021. január 20., szerda • Kiss Sándortól érkezik egy e-mail, amelyben a Wagner Nándor születésének 2022-es, századik évfordulójával kapcsolatos terveket körvonalazza. Telefonon konzultálunk az elképzelésekről. A program fő eseménye egy kiállítás megrendezése lenne a Vigadóban, és az évfordulóra időzítenénk a művész *József Attila*-szobrának tatabányai megvalósítását – de ehhez bizony a tatabányaiak aktív közreműködésére is szükség lenne, miután eddig csak hitegettek az elképzelésről, de érdemben nem történt semmi. Megállapodunk abban, hogy ebben az ügyben egy határozott választ kérő levelet küld az alapítvány a tatabányai városatyáknak.

2021. január 27., csütörtök • Kiss Sándor megküldi azt a levélmásolatot, amelynek eredeti változatát Tatabánya főépítésének küldte, megtudakolandó, hogy mi a város végleges álláspontja Wagner Nándor szobrászművész *József Attila*-szobrának régóta tervezett felállításáról, amelyet az alapítvány most már a művész születésének 100. évfordulója alkalmából 2022-ben megrendezésre kerülő programok (kiállítás, előadás-sorozat, publikációk) keretében avatna fel. Nagyon kíváncsi vagyok, mit és hogyan reagálnak a tatabányai városatyák a felvetésre.

2021. március 3., szerda • Kiss Sándorral Ürömonre autózunk, ahol a Reneránsz Rt. telepén megnézzük Wagner Nándor *Mózes*-szobrának elkészültnek minősített, Dunaújvárosba kerülő márvány posztamensét. A fekete márványtömb rendben is lenne, de a feliratot elszúrták: az első oldalon, ahová kizárólag a Mózes feliratot terveztük, a mű megnevezése alá nagy betűkkel bevésték, hogy Wagner Nándor alkotása, amelyet eredetileg kis betűkkel a hátoldalra terveztünk. Pontosán leadtuk a felvésendő szöveget és elhelyezésének tervét, nem is tudjuk mire vélni, miért változtatták meg a koncepciót. Így a munkát nem vehetjük át, le kell csiszolni az egészet, és újra megcsinálni az eredeti terv szerint. Vagyis megint várakoznunk kell, és kb. egy hét múlva újra Ürömonre kell jönnünk. Pedig most már valóban nincs sok idő, április első napjaira ki van tűzve a dunaújvárosi szoboravató.

2021. március 5., péntek • Kiss Sándor átküldi a Wagner Nándor 100. születésnapja alkalmából 2022-re tervezett kiállítás igénybejelentésére érkezett, a Magyar Művészeti Akadémiától kapott válaszlevél másolatát: az akadémia vezetősége elutasította a kérelmet, a Vigadóban nem rendezhetjük meg az emlékkiállítást. Valamilyen más megoldást kell keresnünk.

2021. március 29., hétfő • Kiss Sándorral ismét Ürömrre autózunk, ahol a Reneszánsz Rt. telepén átvesszük Wagner Nándor Dunaújvárosban felállításra váró *Mózes*-szobrának márvány posztamentjét, illetve a posztament javított feliratait. Megbeszéljük, hogy húsvét után sor kerülhet a posztament helyszíni elhelyezésére, illetve a bronz szoboralak felállítására. Útközben Kiss Sándor azt a tervét körvonalazza, hogy a japán Wagner Alapítvány jelentős összeggel támogatná egy olyan összefoglalás megszületését és kiadását, amely a Várbazár műtermeinek, illetve alkotóinak történetét összegezné. Elmondom, hogy ez egy nagyon nagy és nehéz munka, és valószínűleg egy team szervezésére és tevékenységének koordinálására lenne szükség, de majd átgondolom, hogyan lehetne kidolgozni valamiféle munkatervet.

2021. április 16., péntek • Korán reggel indulunk Kiss Sándorral Dunaújvárosba: ez a *Mózes*-szobor felállításának napja. A Krisztus Király-plébániatemplom előtt találkozunk a Reneszánsz Rt. szobor-elhelyező csapatával, Baltási Nándor plébános úrral, Bráda Tibor festőművésszel, a templom hatalmas üvegablakainak mesterével és feleségével, Deák Ilona festőművésszel, valamint a Wagner-művek eseménytörténetét kamerájával követő Gulyás János filmrendezővel és feleségével. [...] A templom főbejárata előtt először a posztament gránittömbjét rögzítik a szakemberek, és ezután elautózunk a Dunagép Rt. telephelyére, ahol a japánok által fantasztikus gondossággal becsomagolt szobor faládáját bontják szét, majd a csaknem hétszáz kilós művet daruval tehergépkocsira emelik. Visszatérve a templomhoz kezdődhet a szobor talpra állítása, majd beemelése és a posztamentre való rögzítése. A mi feladatunk a mű pontos helyének, illetve helyzetének kontrollálása, de nincs sok probléma, mindenki érti a dolgát. A hűvös, időnként fagyos szélben álldogálva három óráig kísérjük nyomon az eseményeket: ekkor már minden a helyén van, és már csak a szobor patinázását kell majd elvégezni egy későbbi időpontban. A templom főbejárata előtt megnyíló, egy lefelé ereszkedő lépcsőn megközelíthető, a templomot övező domboldal parkjába ágyazódó tér közép-pontjába helyezett, viszonylag alacsony fekete gránit posztamenten álló, lendületes kompozíció hangsúlyos, az épülettel tökéletes összhangot teremtő műként jelenik meg. (A közelében korábban meglehetősen esetlegesen kiválasztott helyre felállított *Szent II. János Pál*-mellszobrot majd az épület oldalbejárata mellé kell költöztetni, hogy a két alkotás ne zavarja egymást.) Megköszönjük mindenkinek a fáradozást, aztán elbúcsúzunk Baltási Nándor atyától, akivel majd a későbbi időpontra halasztott szoboravatón találkozunk újra, és indulunk hazafelé.

2021. május 28., péntek • H. Szilasi Ágota művészettörténész jelentkezik Egerből: a múzeumi helyzet járvány utáni rendeződésével megnyílt a lehetőség Wagner Nándor egri témájú domborműve ajándékozási akciójának lebonyolítása előtt. Riasztom az ügyben Kiss Sándort, intézkedését kérve.

2021. június 8., kedd • Kiss Sándorral Egerbe autózunk, ahol H. Szilasi Ágota művészettörténész vár, akivel Wagner Nándor szobrászművész egy pályázati keretek között 1951-ben készült, később, a 2000-es években bronzba öntött egri témájú – egy lovas csatajelenetet megjelenítő – domborművének ajándékozásával kapcsolatosan tárgyalunk. Miután megnézzük a vár gótikus palotájában a dombormű leendő, állandó helyét, Ringert Csabával, a múzeum igazgatójával aláírjuk az ajándékozási szerződést, és megbeszéljük, hogy másfél hét múlva kerülhet sor az ünnepélyes, nyilvános átadási ünnepségre, illetve a mű felavatására. Minden rendben van, Wagner Nándor újabb műve lel így otthonra egy rangos múzeumi gyűjteményben, amelynek évente százezres látogatottsága van.

2021. augusztus 18., szerda • Délelőtt elugrom Kiss Sándorhoz, akinek átadok egy tiszteletpéldányt új szobrászatkönyvből, majd Wagner Nándor *Mózes*-szobrának közelgő felavatásáról beszélgetünk – az avatószöveget, amelyet távollétem miatt majd valaki felolvas, már megírtam és átküldtem.

WAGNER NÁNDOR MÓZES-SZOBRA DUNAÚJVÁROSBAN

Wagner Nándor, e 20. századi magyar szobrászművész különös életutat járt be, és nagyszabású életművet teremtett Magyarországon és szerte a nagyvilágban. Első monumentális alkotását, a nyolc kis békával övezett *Korsós lány* című, mészkőbe faragott kútszobrát itt, Dunaújváros központjában, a Dózsa György téren állították fel 1955-ben. És most, 2021-ben, negyedszázaddal a művész halála után az egyik utolsóként megszületett Wagner-művet, a bronzba öntött *Mózes*-szobrot avatjuk fel a Krisztus Király-plébániatemplom égbe törő tornyai, homlokzata előtt.

A dunaújvárosi *Korsós lány* és az immár ugyancsak dunaújvárosi *Mózes-szobor* története között fordulatos és termékeny alkotóút, egy nagy ívű szobrászpálya, egy nagyszabású oeuvre műegyüttése teremt kapcsolatot. Az 1950-es évek magyarországi pályakezdő alkotószakaszát az '56-os forradalom és szabadságharc során vállalt szerepvállalása következtében az emigráció hosszú esztendei követték: 1956 után Wagner Nándor tíz évig Svédországban, majd a hatvanas–hetvenes évek fordulójától három évtizeden át, 1997-ben bekövetkezett haláláig Japánban tevékenykedett. Az észak-európai ország városaiban remekbe szabott monumentális krómacél kompozíciók sora tanúsítja szorgos, innovatív munkálkodását és kivételes tehetségét, és ez a művészeti sokoldalúsággal és hatalmas mesterségbeli tudással jellemezhető művészi tevékenység később sem veszít lendületéből és elhivatottságából. Miután feleségével, Chiyo Wagnerrel a felkelő nap országában telepedtek le – ahol felépítette otthonát és műtermét –, lázas alkotó munkát kifejtve születtek meg a Tokióban és a szigetország más településein otthonra lelt, az állandóság igényével felállított nagyméretű munkái. És aztán mashikói műhelyében az 1980-as évektől alkotta meg azt az életművet mintegy megkoronázó *Filozófiai kert* című, hallatlan mély jelentéseket összegző és kifejező, a kor által felvetett súlyos problémákra leleményesen reflektáló többalakos kompozícióját, amelyet 2001-ben a budapesti Gellérthegyen és nyolc évvel később Tokióban is felállítottak, s amelyhez szervesen kapcsolódik az 1993-ban megformált *Mózes szoboralakja* is.

Mózes, Izrael népének Isten által kiválasztott vezére, a Krisztus előtti 16–15. évszázadban élt próféta alakja csak viszonylag ritkán jelenik meg a keresztény kultúrkör művészetében, de olyan kivételes jelentőségű megjelenítése gazdagítja művészeti örökségünket, mint Michelangelo Rómában márványba álmódott, a San Pietro in Vincoliban elhelyezett, fenséges alakja. A kisszámú magyarországi Mózes-ábrázolások körét gyarapítja Wagner Nándor ezen alkotása, amint a *Kivonulás könyve* leírja: „Amikor aztán Mózes leszállt a Sinai-hegyről, kezében a bizonyosság két táblájával, nem tudta, hogy ragyog az arca az Úrral való beszélgetés miatt.” Prokopp Mária művészettörténész a művet értelmező megfogalmazása szerint: „Mózes határtalan, földöntúli örömmel érkezik a Sinai-hegyről. Magával az Istennel beszélhetett ott, aki szövetséget kötött vele, és két kőtáblára vésvé tíz törvényt, aranyszabályt adott neki, amelynek megtartása biztosítja a nép boldogságát. Egész lényét áthatja Isten látásának és szeretetének élménye. Emberek, népem, kiáltja Mózesrel a művész kortársai és a jövő nemzedéke felé: Itt a megoldás!”

Ez a lendületes megfogalmazás, szuggesztív, expresszív hangvételi mű városi, építészeti környezetet, szakralitással áthatott befogadó közeget követelt magának. Dunaújváros modern építészeti stílusú, monumentális római katolikus plébániatemploma méltó környezetet teremt e modern szemlélettel megformált kompozíciónak. A nagy kifejezőerővel megjelenített bibliai, ószövetségi alak szobra – az álló, szakállas, viharzó lendülettel kilépő testhelyzetben, két magasban tartott kezében egy-egy törvénytáblát felmutató, lengedező drapériával fedett testtel megjelenített bibliai hős bronzba álmódott figurája – az egyik legkifejezőbb, legragyogóbb Wagner-alkotás. A Mózes által elsöprő lendülettel elhozott és felmutatott, az Úr által kinyilatkoztatott parancsolatok sora – a keresztény világ tízparancsolata – évezredek óta emberek millióinak alapvetése, erkölcsi példatára, és ez az üzenet most Dunaújvárosban is bronztestet ölthetett.

Elmondható, hogy mind Dunaújváros – amelynek nagyon különleges összetételű monumentális szobrászati kollektívája alakult ki a közelmúlt évtizedeiben –, mind a magyar monumentális szobrászat, a magyar művészet is egy rendkívül értékes, jelentős, egyedi műalkotással gazdagodik Wagner Nándor szobrászművész *Mózes* című szobrának – a művész özvegye, Chiyo Wagner nagyvonalú ajándékozása révén megnyíló – befogadásával és felállításával, felavatásával. Közösségi térbe kerül egy gazdag mondandókat összegző, szimbolikus jelentéseket fókuszáló, magával ragadó érzelmi szölamokat megpendítő kompozíció. Aligha kell bizonygatnunk, hogy a megpróbáltatásokkal, konfliktusokkal, feszültségekkel terhes 21. századunkban, napjainkban a külső és belső harcokra kényszerülő, válságok sújtotta keresztény Európában és a visszahúzó válságjelenségek súlya alatt küzdő hazánkban milyen nagy szükségünk van a Mózes által megtestesített jelentésekre és meg-

kérdőjelezhetetlen mondandókra, és az ezekből meríthető hitre. Hirdesse hát ez az immár dunaújívárosivá lett, Wagner Nándor által megalkotott *Mózes*-szobor a művészet és a humanitás, a keresztényi élet és tanítás megtörhetetlen szellemiségét.

2021. október 7., csütörtök • Este a várbéli Riso Szállodához megyek, és útközben a Várfook Galériában megnézem Szotyory László festőművész néhány napja nyílt kiállítását: a galéria kisebb termében (a nagyobb teremrészben bemutatott vadállatos és repülőgépes kompozíciók mellett) függenek az igazán szép munkák: a mediterrán környezetben álló görög templomokat idéző képek. A Riso Szállodában, illetve a szálloda mellett az Academia Humana Alapítvány szervezésében Wagner Nándor születésének 99. születésnapját ünnepeljük, és a művész a szálloda melletti parkban elhelyezett *Földanya* című szobra felállításának kilencedik évfordulójáról emlékezünk meg. Sorozatban készülnek a szobor körül az ünneplő csoportot dokumentáló fotók. A mintegy húszfős társaság – soraikban Bényi Eszter textilművész, Gärtner Petra művészettörténész, Darányi István kőszobrász, Mészáros Géza festőművész és sokan mások – ezután egy nagyszabású vacsora vendégeként eleveníti fel a művésszel és műveivel kapcsolatos emlékeit, illetve az alapítvány elnökével, Kiss Sándor koordinálásával próbáljuk számba venni a jövő évi, a szobrász közelgő 100. születési évfordulójának terveit, programját. Műtárgy-ajándékozás, emlékkiállítás, összefoglaló kiadvány megjelenítése szerepel az elképzelések között.

2021. október 29., péntek • Este szomorú hírről tudósít Kiss Sándor: Tokióban hosszú betegséget követően, kilencvenegy éves korában elhunyt Chiyo Wagner. Chiyo elhivatottan ápolta egykori férje emlékét, szorgalmazta monumentális szobrainak felállítását, súlyos anyagi áldozatokat vállalt, hogy Japánban, Svédországban és Magyarországon a Wagner-életmű mind ismertebb és elismertebb legyen. Sokszor találkoztam vele: Japánban (Mashikóban), Svédországban (Lundban), itt, Budapesten, Székesfehérváron és Miskolcon, valamint Wagner Nándor szülővárosában, Nagyváradon. Az ezredforduló óta számos program megvalósításában vettem részt, megannyi Wagner-szobor elhelyezésénél, felállításánál, felavatásánál voltam jelen, és persze számos cikket, tanulmányt, több könyvet írtam Wagner Nándor munkásságáról. Chiyo Wagner szerencsére nem váratlanul távozott, és mindent gondosan előkészített: a munkát most egy Japánban és egy Magyarországon működő alapítvány folytatja, bár gondolom, kissé gyengébb intenzitással. Nekem a Wagner Nándor születésének jövőre esedékes 100. évfordulója alkalmából lesznek fontos teendőim – a tervek között szerepel egy emlékkiállítás megrendezése és egy új monografikus feldolgozás megírása és megjelenítése is.

2021. december 18., szombat • Délután Kiss Sándor hív telefonon, aki szerencsésen visszatért – a járvány miatt bevezetett karantén-intézkedéseket elszenvedve – Japánból, ahol a közelmúltban elhunyt Chiyo Wagner temetésén vett részt, és az alapítvány ügyeivel kapcsolatban tárgyalt a közeljövő és a jövő terveiről és feladatairól. Úgy tűnik, hogy Wagner Nándor életművének feldolgozásával elég sok munkánk lesz az elkövetkező évben is: új kutatási feladatokkal, kiadványokkal, kiállítással. Ez utóbbival kapcsolatban szenzációs hír, hogy csaknem biztos, hogy 2022 októberében a Műcsarnokban lesz a Wagner Nándor-emlékkiállítás. Közelebbi feladat, hogy egy Wagner-gipszportré kőbe faragásával kapcsolatban kell a jövő héten szaktanácsokat adnunk Rácz Áron kőfaragó-restaurátornak, akivel valószínűleg szerdán találkozunk. És miután Mashikóban jelentős dokumentumok maradtak fenn Chiyo Wagner hagyatékában, azok feldolgozására is sort kell majd keríteni.

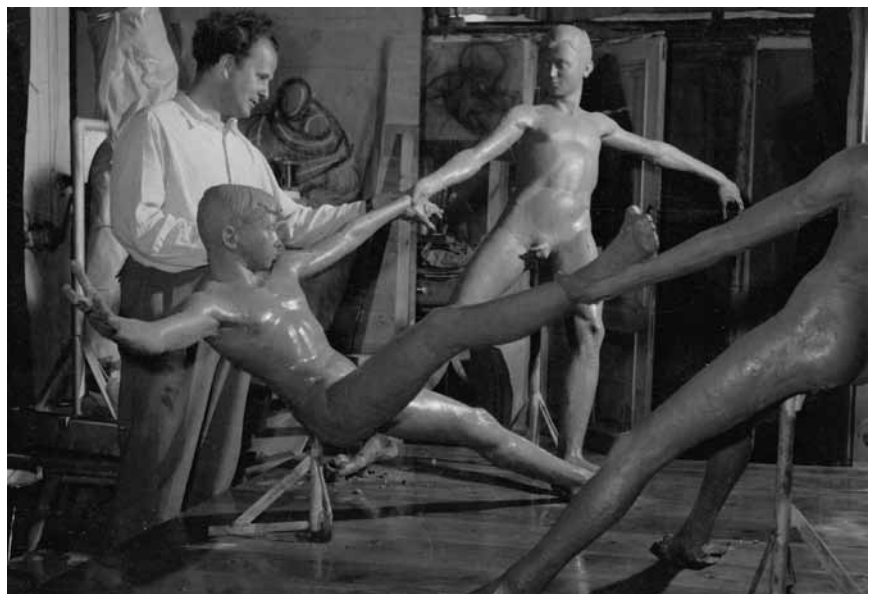
2021. december 22., szerda • Kiss Sándorral és Darányi István kőfaragó mesterrel Cinkotára autózunk, ahol egy városszéli házban szobrászműhely működik. Itt dolgozik Rácz Áron szobrász-restaurátor, aki Wagner Nándor gipszben fennmaradt anyós-portréjáról készített egy mészkőbe faragott változatot. A portré befejezéséhez, a hát megoldásához, illetve az oldalsó részek lezárásához kér tanácsokat, de nincs különösebb probléma, gyorsan egyeztetjük az elképzeléseket. Már csak néhány befejező faragásra és simításra, a kő felületének felcsiszolására lesz szükség. Az úton Cinkota felé és hazafelé végig a Wagner Nándor-hagyaték Chiyo Wagner halálát követő ügyeiről beszélgetünk, illetve a Műcsarnokban várható jövő évi kiállítással kapcsolatos problémákat taglaljuk. Még idén, a karácsony utáni napokban két, Wagner Nándorral kapcsolatos portré ügyében kell majd tárgyalnunk, és januárban kerülhet sor a konkrét műcsarnoki megbeszélésekre.

2021. december 28., kedd • Délelőtt Kiss Sándorral Zuglóba autózunk, ahol Solti András fiatal szobrászművész vár műtermében. Az alapítványtól Solti András azt a megbízást kapta, hogy a mashikói

gyűjtemény számára készítse el Wagner Nándor – és később majd ehhez kapcsolódva az időközben elhunyt felesége, Chiyo Wagner – portréját, és most a Wagner-mellszobor agyagba foglalt, 1:1 léptékű modelljének munkaközi állapotát mutatja be. A modell egy teljesen szokványos, Wagner Nándorhoz hasonlatos, idősödő férfi portréja: semmitmondó és unalmas. Elmondom, hogy egy portrénak is műalkotásnak kell lennie, nem elegendő a hasonlatosság megidézése. Ebből a kompozícióból nem derül ki semmi olyan többlet, amely akár utalásszinten felvillantaná, hogy egy kivételes életutat bejárt egyéniség, egy nagy formátumú művész a megjelenített személy. És még unalmasabb lesz, ha elkészül mellé a hasonlós szellemben és stílusban megjelenített női portré. Azt javasolom, hogy felejtjük el az elkészült modellt, és kezdjük előlről, a nulláról a munkát úgy, hogy a két portré kapcsolatára dolgozunk ki szisztémát, és azt is kidolgozzuk, hogyan kapcsolódik mindez a Wagner-életműhöz. Én mindezt a kezek megjelenítésével javaslom megoldani: a két portré félalak lesz a kezek megformálásával és olyan finom kézmozdulatokkal, amelyek Chiyo gesztusaira, valamint egy szobrász mintázó mozdulataira utalnak, egyszersmind összhangban vannak a Wagner-szobrok különleges kéz-megoldásaival. Kicsit elkeserítem ezzel a szakvéleményemmel a társaságot, de talán sikerül impulzusokat adni valódi műalkotások megszületéséhez, amelyekhez majd Kiss Sándor elküld néhány Wagner Nándort és Chiyo Wagnert megörökítő fotográfiát: februárban jövünk majd megnézni az új terveket.

2022. január 27., csütörtök • Nehéz tárgyalás a Múcsarnokban a Wagner Nándor születésének 100. évfordulója alkalmából tervezett emlékkiállításról, ahová Kiss Sándorral érkezem. A probléma természetesen az, hogy – monumentális művek alkotója lévén – kevés a bemutatásra alkalmas mű, illetve ami bemutatható lenne, az Japánban van. Amikor Kondor Szilágyi Mária és Mayer Marianna kurátoroktól megtudjuk, hogy a Múcsarnok utolsó, hármasszobrászteremsorát kapnánk meg a művek októberben megnyíló bemutatására, azonnal jelzem, hogy elegendő lenne a középső, íves lezárású csarnok. Szegő György igazgató ekkor leszögezi, hogy ő ezt a tárlatot csak akkor ítéli megrendezhetőnek, ha a *Filozófiai kert* című kompozíció jelenne meg az együttes központi elemeként, amelyet viszont vagy le kellene bontani a kiállítás kedvéért a Gellérthegyen, vagy a mashikói kertben őrzött változatot kellene csillagászati összegekként Japánból Magyarországra szállítani. A problémát természetesen nem tudjuk megoldani, így abban állapodunk meg, hogy áttekintve az összes lehetőséget néhány hét múlva újra leülünk tárgyalni. Hazafelé egyeztetünk Kiss Sándorral: a jövő hét elején összeül egy válságstáb a megoldási lehetőségek ügyében.

[A *Wagner Nándor 100. A bölcselet szobrásza* című kiállítás 2022. október 8-tól 2023. február 5-ig látható a Múcsarnokban.]

WÄGNER NÄNDOR, Anygal, A második világháború lengyel áldozatainak és menekülteinek emlékműve, 1963, krómacél, gránit, Lund, Északi temető (Svédország);
Táncoló gyerekek, 1964, krómacél, Gävle, Valandház, majd 1990 óta Eskön, Inga Kautzky szoborparkja (Svédország)

WAGNER NÁNDOR, Filozófiai kert, 1977–1997, bronz, Mashiko, Wagner Nándor Múveinek Emlékháza (Japán);
és 2001, Budapest, XI., Gellérthegy, Vízjáró feletti park

WAGNER NÁNDOR, Filozófiai kert – Gandhi, 2001, bronz, Budapest, XI., Gellérthegy, Viztározó feletti park

WAGNER NÁNDOR, Földanya, 2012, gránit, Budapest, I., Várfok utca-Lovas út; Fiát sirató anyasíremlék, 1954, mészkő, Budapest, X., Rákoskeresztúri köztemető

WAGNER NÁNDOR, József Attila, [1953, gipsz], 2005-ben bronzba öntve, és Nagyváradon, a Petőfi parkban felállítva (Románia)

KISS ÁDÁM LÁSZLÓ

Verne delfinizálása

Szövegmódosítások a Rákosi-korszak fordítási gyakorlatában

KISS ÁDÁM LÁSZLÓ (1982) Debrecen

Az irodalmi delfin terminusát Szörényi László alkotta meg az 1980-as évek elején íródott tanulmányában, amelyet eredetileg a *Mozgó Világ* folyóiratba szánt, ám amelyet annak megszűnése miatt végül csak többéves késéssel (és nem kevés rövidítéssel) az *Alföld* közölt 1985 októberében.¹ A delfin terminusa az „ad usum Delphini” latin kifejezésből származik, amelynek szó szerinti fordítása „a trónörökös használatára”, a francia trónörökös (Dauphin) nevének latin megfelelőjére (Delphinus) utalva. A kifejezés arra a gyakorlatra vonatkozik, amely szerint a trónörökös számára olvasmányként elérhetővé tett klasszikus görög és latin szövegekből „kihagyták azokat a fejezeteket, amelyeket az újkori ízlés szeméremértőnek ítélt”.² Szörényi László hasonló eljárást fedezett fel a szocializmus könyvkiadási gyakorlatában is, a kiadásra szánt szövegekből a cenzúra jegyében a szerkesztők kihagyták, szélsőséges esetben átírták azokat a részeket, amelyek a pártállam ideológiája szempontjából elfogadhatatlannak bizonyultak. A delfinek nem csupán magyar szerzők 1945 után kiadott műveiben érhetők tetten, hasonló gyakorlat érvényesült a fordításokban, ahogyan arra Szörényi is rámutat *Delfinárium* című kötetének *A delfin kísértése* címet viselő fejezetében. A példa Jules Verne *Rejtelmes sziget* című regényének 1953-ban készült fordítása, amelyben több, ideológiai okokra visszavezethető kihagyást, illetve módosítást azonosított. A „delfin” kifejezés napjainkra beépült a magyar filológia terminológiájába. Cikkek és tanulmányok születtek újabb és újabb azonosított delfinekről, nem csupán a szocialista időszakban kiadott művekben, hanem az 1945 előtt megjelent, nem kizárólag szépirodalmi alkotásokban is.³ Tanulmányunkban Szörényi László nyomdokain járva szintén egy Verne-regény, a *Sándor Mátyás* 1952-ben készült fordítását vizsgálva teszünk kísérletet arra, hogy szisztematikusan vizsgáljuk meg egy adott irodalmi mű magyarításában található szövegmódosításokat. Noha a fordításokban azonosítható változtatásokról már született tanulmány Szabó Helga tollából,⁴ tudomásunk szerint olyan elemzés még nem készült, amely egyetlen szövegen belül vizsgálná az abban fellelhető „delfineket”.

A Magyar Kommunista Párt (1948-tól a Magyar Szociáldemokrata Párt beolvasztását követően Magyar Dolgozók Pártja) térnyerésével a nyugati, azaz a kapitalista tömb országainak irodalmi alkotásai fokozatosan kiszorultak a magyar kultúrából. A klasszikusok és egyes, nyíltan kommunista vagy baloldali szimpatizáns nyugati szerzők műveinek kivételével az 1950-es évek elejére a nyugati irodalom alkotásainak hazai kiadása gyakorlatilag megszűnt. Szabó Helga megfogalmazásában: „a lefordítandó szövegek kiválasztásában is sokszor markáns ideológiai szempontok érvényesülnek. Különösen szembeszökő ez olyan történelmi-társadalmi viszonyok között, amikor egy ideológia állami szintre emelkedik, és életbe lép egy központilag irányított irodalom-, illetve fordításpolitika, ami különféle eszközökkel befolyásolja, hogy mely külföldi szerzők mely műveit kell, illetve szabad lefordítani.”⁵ Az államhatalom számára elfogadható művek közé tartozott a politikailag jobbra semlegesnek tekinthető gyermek- és ifjúsági irodalom; mivel Jules Verne-t ifjúsági íróként tartották számon, ezért műveinek kiadásától nem zárkozott el a hivatalos állami könyvkiadás, ám – tartalmi okok miatt – új fordítás(ok) készítése vált szükségessé. Ennek jegyében született meg a *Sándor Mátyás* (*Mathias Sandorf*) című regény új fordítása, Vázsonyi Endre (1906–1986) munkája, 1952-ben.⁶ A fordító életének érdekes színfoltja, hogy a későbbiekben szakított a szocialista rendszerrel. Amikor felesége, az etnográfus Dégh Linda vendégoktatóként az egyesült államokbeli Indianai Egyetemre került 1964-ben, Vázsonyi vele tartott, és egyikük sem tért vissza Magyarországra.

Mielőtt közelebről megvizsgálnánk a szöveget, érdemes megemlíteni, hogy Vázsonyi neve előtt nem a „fordította”, hanem a „magyarra átdolgozta” kifejezés szerepel, vagyis már ez sejtetni enged, hogy a szövegben a fordítás mellett egyéb, a fordítói szabadsággal nem magyarázható változtatások is szerepelnek. Elképzelhető, hogy a fordító mellett egy szerkesztő is átnézte a szöveget,

ám ez utóbbi nevét nem tüntették fel. Itt jegyezzük meg, hogy a korszak fordításban megjelent szövegkiadásainak paratextusai (elő- és utószavak, fülszövegek, lábjegyzetek) külön elemzést érdemelnének, hiszen szervesen kapcsolódnak a szövegekben felfedezhető módosításokhoz, illetve kihagyásokhoz; tanulmányunkban ezek vizsgálatától eltekintünk. Vázsonyi magyarítása tizenhét éven át volt az újabb kiadások alapja, bár a későbbiekben a fordító neve mellett szerkesztők is fel vannak tüntetve: az 1960-as kiadásban (Szépirodalmi Könyvkiadó) Szabó Ferenc, az 1964-es kiadásban (Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó) pedig Elek István. 1969-ben készült el Örvös Lajos fordítása,⁷ amely egészen napjainkig az újabb kiadások alapja. Tanulmányunkban a Vázsonyi-féle fordítást vizsgáljuk. Örvös Lajos fordítása – néhány kivétellel – szöveghűnek tekinthető, kihagyások, módosítások vagy átírások elvétele találhatóak benne, így a Vázsonyi-fordítás elemzése során összehasonlításként az előbbiből vesszük át a releváns részeket. A két magyar nyelvű fordításra a továbbiakban *Vázsonyi oldalszám*, illetve *Örvös oldalszám*, az eredeti francia nyelvű szövegre⁸ *Verne oldalszám* formátumban hivatkozunk. A Vázsonyi-fordításban azonosított „delfineket” tipizálva, kategóriákra bontva tekintjük át aszerint, hogy a szövegmódosítás, illetve szövegkihagyás milyen ideológiai-kulturpolitikai szándéknak feleltethető meg. A delfinek azonosítása némi spekulatív jelleggel bír, hiszen feltételezésünk helyességét kizárólag a fordító és/vagy az egykori szerkesztő tudná megerősíteni vagy éppen megcáfolni. Úgy véljük azonban, hogy a szövegben szerepelnek olyan egyértelmű módosítások vagy kihagyások, amelyek esetében a motivációhoz kétség sem férhet. Az egyes kategóriákon belül ezekből az egyértelműen azonosítható szövegmódosításokból válogattunk.

VALLÁS, ISTENHIT, AZ INTÉZMÉNYESÍTETT VALLÁS TEREI

Vázsonyi fordítása 1952-ben készült, vagyis a Rákosi-korszak legsötétebb időszakában. A párt és az ország első emberének hatalmán az első repedések csak a rákövetkező évben, 1953-ban, Sztálin halála után mutatkoztak meg, vagyis a szöveg magyarítása során hangsúlyt fektettek a pártállami ideológiának ellentmondó részek módosítására vagy eltávolítására. A rendszer egyik sarokkövét a kérlelhetetlen antiklerikalizmus, a vallás már-már intézményesített üldözése jelentette. „A kommunista vezetés célja egyértelmű: a lehető legrövidebb idő, kb. 20 év alatt felszámolni az egyházakat és két generáció alatt a teljes vallásosságot. Létrehozni egy ateista társadalmat, ahol hinni csak a pártban és annak »tévedhetetlen« vezetőiben lehet.”⁹ A vallásellenesség jegyében a lefordított szövegekből igyekeztek kiirtani, de legalábbis minimalizálni vagy átfogalmazni a vallásra, istenhitre vonatkozó részeket. Ennek a tendenciának eklatáns példái azonosíthatók a *Sándor Mátyás* 1952-ben készült fordításában.

A vallásra és legfőképpen Istenre vonatkozó hivatkozások „szalonképessé” tételének egyik módja az átírás, Isten nevének más szóval történő helyettesítése.

Sang Dieu! (Verne 19)
Az ördögbe is! (Vázsonyi 16)
Istenem! (Örvös 16)

Dieu a voulu nous épargner l'horreur de l'exécution! (Verne 589)
A véletlen megkímélt bennünket a kivégzés borzalmától! (Vázsonyi 444)
Isten meg akart kímélni minket a kivégzés borzalmától! (Örvös 436)

A szövegben következetes a fentebb vázolt módosítás, ám néhány, Istenre vonatkozó rész mégis megmaradt, ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy ezekben az esetekben a szó minden esetben kisbetűvel szerepel.

Il n'était point de ceux qui laissent à Dieu seul le soin de punir en ce monde. (Verne 28)
Nem tartozott azok közé, akik istenre bízzák az igazságszolgáltatást. (Vázsonyi 22)
Nem abból fajtából való volt, aki egyedül Istenre bízta a büntetést ezen a földön. (Örvös 23)

Isten neve viszonylag könnyen helyettesíthető más főnevekkel (véletlen, jószerecse, természet stb.), ám a fordító egyes esetekben mégis a drasztikus rövidítés vagy kihagyás mellett döntött.

Aussi, comme le disait Maria Ferrato, il n'y avait que Dieu qui pût dénouer cette situation. (Verne 494)

Ez a szövegrész nem szerepel a Vázsonyi-fordításban

Így, ahogy Maria Ferrato mondta, csak Isten oldhatja meg ezt a helyzetet. (Örvös 364)

A vallásos hitre, illetve az egyházra vonatkozó passzusok hasonló elbírálás alá estek. Az alábbiakban a rövidítésre hozunk példát.

Elle n'en sortait que pour aller à la messe avec son vieux serviteur, lorsqu'elle accomplissait ses devoirs religieux avec cette piété pratiquante et austère des Hongroises catholiques. (Verne 252)

Ritkán távozott hazulról. (Vázsonyi 192)

Csak olyankor hagyta el, amikor misére ment öreg szolgájával, amikor vallásos kötelezettségeinek tett eleget, a katolikus magyarok hithű és komor áhítatával. (Örvös 186)

A vallással, Istennel és az istenhittel ellentétben az intézményesített vallás terei, templomok, katedrálisok, kolostorok legtöbbször a magyar fordításban is szerepelnek, néhány esetben fordul elő kihagyás, ám ezeket legfeljebb a fordítói-szerkesztői szeszély indokolhatja, hiszen nem vonulnak végig következetesen a teljes szövegen. Az egyetlen olyan példa, amelynek magyarázata egyértelműen a vallásellenes álláspontban keresendő, Báthory Péter és Torontál (ekkor már Sándor) Száva esküvőjére vonatkozik.

Trois jours après, le mariage de Pierre Bathory et de Sava Sandorf était célébré à l'église d'Artenak. (Verne 589)

Három nappal később Artenákban megtartották Báthory Péter és Sándor Száva esküvőjét. (Vázsonyi 444)

Három nap múlva megtartották Báthory Péter és Sándor Száva esküvőjét az artenaki templomban. (Örvös 436)

Antekirtta szigete és a rajta elterülő város, Artenak a regény címszereplőjének, Sándor Mátyásnak, álnevén Antekirtt doktornak a magánbirtoka. A várost a doktor által odatelepipített európai és arab családok lakják. „A sziget lakói sem rabszolgái, sem hűbéresei, sem a szó közönséges értelmében vett alkalmazottai nem voltak a sziget tulajdonosának, hanem ragaszkodó munkatársai” (Vázsonyi 244). A sziget társadalmi berendezkedése egyértelműen kommunisztikus jellegzetességeket mutat, így ideológiai szempontból elfogadhatónak bizonyult a fordító számára, ám egy ilyen közösséggel a kor felfogása szerint a vallás nem volt összeegyeztethető, így lett az „artenaki templomból” – amelynek leírása a szigetet bemutató bekezdésben (Vázsonyi 264) még szerepel – egyszerűen „Artenák”.

OSZTÁLYELLENSÉG: ARISZTOKRÁCIA ÉS BURZSOÁZIA

Az antiklerikalizmus mellett a korszak másik alappilléret a haladás kerékkötői, az elnyomónak bélyegzett társadalmi osztályok, az arisztokrácia és polgárság (burzsoázia) ellen viselt ideológiai harc jelentette. A szocialista időkben a *Sándor Mátyás népszerűségét*¹⁰ a főszereplő szabadságharcos volta jelentette, ám megvolt az a szépséghibája, hogy bármennyire atipikus nemesről legyen is szó, Sándor Mátyás végtére mégiscsak gróf, azaz az elnyomónak tekintett osztály tagja. Vázsonyi fordításában a nemességre és a monarchiára vonatkozó szövegrészek az esetek jó részében komoly módosításokon estek át, ám teljes egészében nem voltak kihagyhatóak a szövegből. A nemesi címek szinte kizárólag abban az esetben szerepelnek a magyar fordításban, ha használatukat semmilyen módon nem lehetett elkerülni, így például az egyes szereplők megszólításakor, illetve a bemutatkozások alkalmával.

Monsieur le comte Sandorf prie monsieur Toronthal de vouloir bien le recevoir. (Verne 52)
 Sándor Mátyás gróf kéri Torontál urat, hogy legyen szíves fogadni. (Vázsonyi 40)
 Sándor gróf úr kéri Torontál urat, legyen szíves fogadni őt. (Örvös 40)

Az esetek legnagyobb részében azonban a nemesi cím egyszerűen kimaradt a magyar fordításból. Az eredeti szöveg legtöbbször „Sándor grófként” (le comte Sandorf) utal a főszereplőre, ami a magyar fordításban következetesen „Sándor Mátyásként” szerepel. Hasonló sorsra jut a három szabadságharcos másik nemesi származású tagja, Szathmár László is.

Ces hommes étaient le comte Mathias Sandorf, le professeur Étienne Bathory, le comte Ladislav Zathmar. (Verne 279)

Ez a három férfi Sándor Mátyás, Báthory István és Szathmár László volt. (Vázsonyi 168)
 Ez a három férfi, Sándor Mátyás gróf, Báthory István tanár és Szathmár László gróf. (Örvös 161)

A nemesi címek kiegészítése általában elegendőnek bizonyult, akad azonban olyan szövegrész, amelyben a fordító nem elégedett meg a kihagyással, betoldást alkalmazott az eredeti szöveghez képest.

- Et quand cela, mon prince? répondit Pointe Pescade, en esquissant son plus gracieux salut.
- Demain matin, à la première heure. (Verne 187)
- Mikor jöjjünk, herceg úr? – kérdezte Pointe Pescade, olyan kecses udvari bókkal, amilyen csak kitelt tőle.
- Jöjjenek holnap reggel – felelte az idegen. – Egyébként nem vagyok herceg. (Vázsonyi 143)
- És mikor, hercegem? – kérdezte Pointe Pescade, akkorát bókolva, amekkorát csak tudott.
- Holnap korán reggel. (Örvös 138)

Bár az olvasó tisztában van azzal, hogy Sándor Mátyás legfeljebb (rangrejtett) gróf lehet, a szövegben világossá kellett tenni, hogy nem főreendről van szó. Az osztrák uralom elleni szervezkedés résztvevői közül ugyancsak el kellett távolítani az oda nem illő társadalmi osztályokat, így az erre vonatkozó rész is csonkítás áldozatául esett.

Donc, il ne devait jamais rester trace de ce complot, dans lequel les plus nobles seigneurs, les magnats de la Hongrie, unis aux représentants de la bourgeoisie et du peuple, allaient jouer leur tête. (Verne 34)

Így tehát soha semmiféle áruló jele nem maradt az összeesküvésnek, amelynek résztvevői a fejükkel játszottak. (Vázsonyi 26)

Így soha nem maradt nyoma az összeesküvésnek, amelyben a legnemesebb urak, Magyarország főurai, a polgárság és a nép képviselői a fejükkel játszottak. (Örvös 27)

NYUGATI HATALMAK, IMPERIALISTÁK, MONARCHIÁK

A második világháborút követően kialakult kétpólusú világban a kommunista-szocialista tömb a nyugati, imperialista országokkal állt szemben. Magyarország, a keleti tömbbe tartozó lévén, a Nyugatot elítélő álláspontra helyezkedett, amelyet a lefordított magyar szövegnek is tükröznie kellett, így egyes, a nyugati országokra vonatkozó szövegrészek is módosításokon estek át. Az alábbi példában, noha csak áttételesen, a magyar és a francia (tehát nyugati, vagyis imperialista) néplélek közötti párhuzam az, amely nem kerülhetett el az éber fordító figyelmét.

On a remarqué qu’il existe de grandes analogies entre le caractère français et le caractère magyar. Le comte Sandorf en était la preuve vivante. (Verne 28)

Ez a szövegrész nem szerepel a Vázsonyi-fordításban.

Már többen megállapították, hogy nagy hasonlóság áll fenn a francia és a magyar jellem között. Sándor gróf ennek élő példája volt. (Örvös 22)

A szövegben fellelt kihagyások és szövegmódosítások alapján joggal feltételezhetnénk, hogy a gazdag, tehát mindenképpen a kiváltságos osztályhoz tartozó személyekre utaló részek komolyabb változtatáson esnek át, ennek azonban ellentmond az alábbi példa. A fordító meglegszik azzal, hogy az országok neveit kihagyja, ám a „dúsgazdag sportoló gentlemanek” megmaradnak, sőt egy, a jachtok berendezésére vonatkozó rövid betoldás is bekerül a magyar szövegbe.

En vérité, ce yacht eût fait honneur aux plus riches, aux plus fastueux gentlemen des sports nautiques de l'Amérique, de l'Angleterre et de la France! (Verne 190)

A figyelmet különösen a jacht maga is megérdemelte: felszerelését azok a dúsgazdag sportoló gentlemanek is megirigyelhették volna, akik luxushajóikat minden lehető pompával és kényelemmel rendezik be. (Vázsonyi 146)

Valójában ez a jacht még Amerika, Anglia és Franciaország leggazdagabb, legfényűzőbb sportembereinek is díszére vált volna! (Örvös 141)

A fentebb vázolt okfejtésből kiindulva az olyan szövegrészek sem maradhattak meg a szövegben, amelyek a nyugati országok hatalmi pozíciójára utalnak, így Málta szigetének leírásából (Verne 361) kimarad a Brit Birodalom védelmi rendszerének bemutatása (Örvös 265–266). Rövidebb, ám szemléletes példa, ahogyan az Osztrák–Magyar Monarchiából röviden Ausztria lesz, kizárva ily módon, hogy bármilyen kapcsolatot feltételezzünk Magyarország és a királyság intézménye között.

L'Istrie, que les traités de 1815 ont fait entrer dans le royaume austro-hongrois [...] (Verne 74)

Istria – amelyet az 1815. évi szerződések Ausztriához csatoltak [...] (Vázsonyi 54)

Istria, amelyet az 1815. évi szerződések az Osztrák–Magyar Monarchiához csatoltak [...] (Örvös 56)

Az előző példákhoz hasonlóan az imperializmust és főként a kolonializmust dicsőítő részek ugyancsak tabunak számítottak. A marokkói Ceuta – amely még napjainkban is Spanyolország része, autonóm városként működik az afrikai kontinensen – kapcsán közölt információk, különösen a „francia ember lángelméjére” („le génie d'un Français”, Verne 419) tett utalás a magyar fordítás szövegében nem maradhatott benne. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a fordító figyelme nem volt fenntartható a regény teljes szövegében, így a magyar változatba a fenti módosítások mellett akár monarchiákra, akár nyugati országokra vonatkozó részek szöveghű fordításai is bekerültek.

MUNKÁSOSZTÁLY, MUNKÁSOK, ALSÓBB NÉPOSZTÁLYOK

A kor eszményét és legfőbb törekvését a munkás-paraszt állam megteremtése jelentette, így nem véletlen, hogy a regényben szereplő munkásábrázolás kiigazításának kiemelt figyelmet szentelt a fordító. A munkás negatív színben nem tűnhet fel, ami különösen a spanyol Carpena szerepét illetően vet fel bizonyos problémákat. A sómunkás Carpena a történet egyik legalávalóbb szereplője, aki a hatóságoknak elárulja a menekülő szabadságharcosok rejtekhelyét. A fordítót komoly feladat elé állította az a kettősség, hogy a regényben a hitványságot megtestesítő egyik szereplő éppen a munkásosztály soraiból kerül ki, így több esetben kihagyásra vagy kiigazításra kényszerült.

Un homme, un paludier du voisinage, nous a aperçus et dénoncés! (Verne 141)

Valaki meglátott és beárult bennünket. (Vázsonyi 108)

Egy ember, egy környékbeli sópárló munkás vett észre és jelentett fel! (Örvös 102)

[...] métier ingrat, avec lequel il gagnait tout juste de quoi vivre. (Verne 147)

E hálátlan munkával a nála különb munkás is alig kereste meg mindennapi kenyerét. (Vázsonyi 112)

[...] hálátlan mesterség volt ez, éppen csak a legszükségesebbet kereste meg vele. (Örvös 107)

Cap Matifou, a hatalmas erejű, ám meglehetősen együgyű erőművész, bár nem tekinthető tipikus munkásnak, társadalmi helyzeténél fogva mégis a munkásosztályhoz sorolható. A regény narrátora egyoldalú, már-már primitív, állati entitásként hivatkozik rá, aki értelmesebb társa, az apró, fürge Pointe Pescade-dal szemben a nyers erőt képviseli, ezért a rá vonatkozó, alábbi passzus kihagyásra kerül.

Comme un chien fidèle, il allait où allait son maître. Il n'était qu'un outil, une machine obéissante, machine à tourner, machine à forer, machine à percer, que le docteur se réservait de mettre en jeu, dès qu'il le jugerait nécessaire. (Verne 257)

Ez a szövegrész nem szerepel a Vázsonyi-fordításban.

Hű kutya módjára követte gazdáját, amerre csak ment. Ő csupán szerszám volt, engedelmes, vak eszköz, holmi forgácsoló, fúró, szűrő gépezet, amelyet a doktor megindít, amikor jónak látja. (Örvös 189)

Érdemes azonban megjegyezni, hogy a fordító nem volt képes konzekvensen továbbvinni a teljes szövegen a fenti változtatást, ugyanis a későbbiekben Cap Matifou-ra mégis gépként utal a magyar változat, ahogyan az eredeti szöveg is.

[...] mais si l'obéissant Cap Matifou ne pensait pas plus qu'une machine, quelle succession d'idées se déroulait dans le cerveau de Pointe Pescade! (Verne 291)

Cap Matifou engedelmes volt, mint valami gép, Pointe Pescade agyában azonban megfordult egy s más gondolat. (Vázsonyi 220)

[...] de ha az engedelmes Cap Matifou nem is gondolkozott, akár egy gép, annál több gondolat kavargott Pointe Pescade agyában. (Örvös 213)

Az alsóbb néposztályokra, a szegényekre tett esetleges pejoratív szövegrészek szintén módosításokon estek át. Ami az alábbi részben az eredeti szövegben az alsóbb néprétegekre vonatkozik, az a fordításban a máltaiak általános jellemvonásává válik.

Travailleurs, économes, industriels, sobres, mais violents, vindicatifs, jaloux ; c'est surtout dans le bas peuple qu'ils se prêtent le plus à l'étude de l'observateur. (Verne 362)

Dolgos, takarékos, ügyes, józan, de egyszersmind erőszakos, követelőző, féltékeny természetűek. (Vázsonyi 277)

Dolgos, takarékos, iparkodó, józan, de heves, bosszúálló, féltékeny természetű emberek; ezt különösképpen a szegényebb néposztály tagjai között lehet megfigyelni. (Örvös 266)

A BÉKETÁBOR ORSZÁGAINAK ÉRZÉKENYSÉGE

A szomszédos, tehát szocialista országokra tett pejoratív vagy dehonesztáló szövegrészek kiigazítására Szórényi László is felhívja a figyelmet korábban már idézett *Delfinárium* című kötetében, Móricz *Életem regénye* című művének 1978-as kiadása kapcsán: „Például a »ruténok meg az oláhok« népmegjelölést »ruténok meg a románok« formára igazították át.”¹¹ Hasonló szellemben jár el a *Sándor Mátyás* fordítója is, amikor a szövegben olyan részek szerepelnek, amelyek rossz színben tüntetik fel a baráti országokat vagy azok lakosait. Ilyen jellegű kiigazításra a szövegben ritkán volt szükség, néhány példával azonban így is találkozhatunk.

[...] la haine de tout ce qui était germain [...] (Verne 27)

[...] az osztrák elnyomás elleni gyűlöletben [...] (Vázsonyi 21)

[...] a gyűlöletben minden iránt, ami germán [...] (Örvös 22)

Noha elméletben Németország egyet jelentett a háborúval és az elnyomással, az a tény, hogy az országnak létezett egy keleti, vagyis szocialista része az NDK formájában, nem tette lehetővé, hogy negatív színben utaljanak mindenre, ami „germán”, vagyis német.

TÖRTÉNELMI HITELESSÉG, TUDOMÁNYOS TÉNYSZERŰSÉG, NÉPMŰVELÉS

Az államhatalom egyik fontos célkitűzését a nép, ezen belül is a korábban – vélelmezetten vagy ténylegesen – elnyomott néprétegek oktatása és művelése jelentette. Ennek a törekvésnek a jegyében alakult meg például a Művelt Nép Könyvkiadó, amely már nevében is hirdette azt a célt, amely szerint az ország lakosainak az ideológiai tudás megszerzése mellett egyéb, általános ismereteket is el kellett sajátítaniuk, természetesen kizárólag olyanokat, amelyek összeegyeztethetők voltak a pártállam kulturális irányvonalával. Hogy az olvasók kezébe tudományosan megalapozott tényeket tartalmazó művek kerülhessenek, legyenek bár szépirodalmi alkotások, a szövegekben található ténybeli vagy tudományos tévedéseket (még ha azok a mű keletkezésének idején elfogadottak is voltak), illetve áltudományos fejtegetéseket kiigazították. Ilyen változtatásokra, helyesbítésekre a *Sándor Mátyás*ban is szép számmal akad példa.

A legelső ilyen kiigazítás rögtön a regény első oldalán szembetűnik, a fordító az eredeti szövegben szereplő dátumot 1867. május 18-ról 1860. május 18-ra módosította. A változtatásnak itt a cselekmény valószínűbbé tétele lehetett a motivációja, hiszen a kiegyezés évében, 1867-ben egy, az osztrák uralom elleni magyar szervezkedés irreálisnak tűnhetett, míg 1860-ban, az egy évvel korábban lezajlott szárd–francia–osztrák háború következményeként meggyengült Osztrák Birodalom sebezhetőbbnek bizonyulhatott volna egy esetleges felkeléssel szemben.¹² A dátum megváltoztatása miatt a fordító egyéb változtatásokra is kényszerült. A francia nyelvű szövegben (Verne 30) egy egész bekezdés szól az 1866-ban lezajlott königgrätzi csatáról és annak utóhatásairól. Mivel azonban a cselekmény kezdetének dátuma megváltozott, ennek a bekezdésnek nem készült magyar fordítása, valamint a további, Königgrätzre történő utalások (Verne 40, 45) is kimaradnak a magyar szövegből. Örvös Lajos nem élt a Vázsonyi által alkalmazott megoldással, az 1969-es fordításban a dátumok megegyeznek a francia eredetiben szereplőkkel, és a csatával kapcsolatos szövegrészek is szerepelnek benne.

A tudományos tényszerűség szem előtt tartása vezethetett ahhoz, hogy a szabadságharcosok szökése során az ablaknyílás rácsának meggyengülését részletező szövegrész teljes átalakításon esett át. Míg a francia eredeti a cella rácsának állapotát a sorozatos, hosszú éveken át bekövetkezett villámcsapások hatásával magyarázza (Verne 99), a magyar szövegbe – a népművelés jegyében – tudományos szempontból helytállóbb magyarázat került: a rácsot rögzítő kő a víz romboló munkájának eredményeként lazul meg (Vázsonyi 77). A hosszabb betoldás a szövegmódosítás egyik legszélsőségesebb példája, a fordító általában megelégszik rövidebb, magyarázó jellegű szövegrészek beiktatásával, bár esetenként lábjegyzetekkel is operál. Ez utóbbiakat, mivel a paratextusok részét képezik, nem vizsgáljuk. Az alábbiakban a magyarázó, kiegészítő információkat közlő betoldásra hozunk példát.

On a mis l'embargo sur tous les ports du littoral. (Verne 138)

A partvidék minden kikötője megkapta az embargóra vonatkozó értesítést, tehát egyetlen hajónak sem szabad tengerre szállnia. (Vázsonyi 106)

A partvidék minden kikötőjében hajózárlatot rendeltek el. (Örvös 100)

A szocialista időszak kezdetén számos tudományág minősült áltudománynak, a polgári csökevénynek tekintett pszichológia mellett többek között a hipnózis is hasonló elbírálás alá esett. Antekirtt doktor a súlyosan sebesült Báthory Pétert szuggesztívós képességének köszönhetően előbb hipnotikus álomba segíti, majd a tetszhalott fiatalember testét a temetőből elhozatva a hajóján ismét eszméletére téríti (Verne 280). A fordító ebben az esetben a szöveg teljes megváltoztatásához folyamodik, a hipnózist keleti varázssital alkalmazása váltja fel (Vázsonyi 214). A fordítónak a szövegmódosítás miatt további változtatásokat kellett eszközölnie. Péter a doktor parancsára, amely az eredeti szövegben csupán egyetlen mondat (Verne 292), magához tér. A szöveg átírása miatt az eszmélet-

re térítés a Vázsonyi-fordításban részletesebb betoldást igényel, a doktor „nagy hatású szíverősítő gyógyszer” segítségével ébreszti fel a halottnak látszó fiatalembert.¹³

Meg kell jegyeznünk, a fordítót komoly dilemma elé állíhatta az a tény, hogy a cselekmény során Antekirtt doktor még egy ízben használja hipnotikus képességeit, a fegyenc telepen raboskodó Carpenára kényszeríti rá az akaratát, hogy a kedvező pillanatban elraboltathassa. A találkozás alkalmával a doktor csak rövid ideig néz a fegyenc szemébe, így a fentebb részletezett változtatásra, a hipnózisnak indiai álomitallal történő felcserélésére itt nincs mód, ezért a magyar fordítás ebben az esetben követi az eredeti szöveget. Mivel a regény egyik legaljasabb szereplőjéről van szó, az ő esetében az akaratgyengeség, a hipnotikus erőnek történő engedelmesség elfogadhatónak bizonyult, míg a regény kulcsfontosságú szereplője, Báthory Péter jellemével az ilyen jellegű gyengeség nem lett volna összeegyeztethető. Ennek alátámasztására a Vázsonyi-fordítás 224–225. oldalán két teljes, az eredeti szövegben nem szereplő bekezdés betoldására került sor, amelyben a fordító részletesen „elmagyarázza”, hogy Péter tetszhalott állapota nem hipnózis, hanem „bódító ital” hatásának eredménye. Betoldásra Carpena esetében is szükség volt, a magyar változat 345. oldalára ugyancsak két bekezdésnyi, az eredetiben nem szereplő magyarázó szöveg került, amelyben a fordító a távolbalátás képességét¹⁴ megcáfolja ugyan („Tudományosan ugyanis egyáltalán nem bizonyítható, hogy olyan távolbahatások, amilyenekről az orvos beszélt, csakugyan előidézhetők” [Vázsonyi 345]), ám a hipnotikus állapot előidézésének lehetőségét kénytelen-kelletlen elismeri.

SZOCIALISTA TERMINOLÓGIA, JELLEGZETES KIFEJEZÉSEK HASZNÁLATA

Szabó Helga tanulmányában François Rabelais *Gargantua és Pantagruel* című regényének 1954-es kiadásához írott előszavából idéz annak demonstrálására, hogy miként megy végbe „a 16. századi szerző beágyazása az uralkodó ideológia értékrendjébe”.¹⁵ Az előszóban szereplő, a korra jellemző kifejezésekkel kapcsolatban megjegyzi: „ez a fajta aktualizálás és a szocialista kurzus terminológiaiájának (materializmus, haladás, dolgozó nép, anyagi javak, uralkodó osztály) használata különösen a korszak első felében jellemző”.¹⁶ A *Sándor Mátyás* 1952-ben készült fordításában is felfedezhető a fentebb vázolt tendencia, esetenként csak egy-egy jellemző kifejezés használatában, máskor azonban betoldás formájában.

A francia *partisan* (támogató, híve vagy párthíve valaminek, párttag) szó a Vázsonyi-féle fordításban „párthíve” magyarításban szerepel, míg az Örvös-fordításban jobbára a „hívük”, „híveik” szó szerepel. Az alábbiakban néhány, a korszakra jellemző tipikus kifejezés beillesztésére hozunk példát.

[...] qui avait pour but de rendre à la Hongrie son ancienne indépendance. (Verne 217)
Az volt a céljuk, hogy kivívják Magyarország népének szabadságát. (Vázsonyi 167)
[...] az volt a célja, hogy visszaadja Magyarországnak régi függetlenségét. (Örvös 161)

[...] les chefs de la conspiration [...] (Verne 240)
[...] a szabadságmozgalom három vezére [...] (Vázsonyi 183)
[...] az összeesküvés három vezetőjét [...] (Örvös 177)

Noha a fentiekben is azonosíthatók kisebb betoldások (Magyarország → Magyarország népe), a fordító nagyobb mértékű bővítésekkel és átírásokkal is élt.

C'est une brave population que la population de ces provinces! (Verne 141)
A nép sehol sem vesz részt a szabadságharcosok üldözésében. (Vázsonyi 108)
Derék lakosság él ezen a vidéken. (Örvös 103)

[...] quel enfant de la Hongrie serait assez dénaturé pour ne pas sentir son cœur se serrer à de tels souvenirs! (Verne 239)
Különben is: melyik szabadságszerető magyar ember szíve nem szorul el az ilyen emlékezésre? (Vázsonyi 182)

Különben is, önben magyar vér buzog, és hol az a magyar ifjú, akinek ne szorulna össze a szíve ilyen emlékektől! (Örvös 176)

A módosítás legszélsőségeesebb példája a teljes mondatok vagy mondatrészek betoldása. A szocialista kurzus jegyében a *Sándor Mátyás* fordításában is akad erre példa, bár meg kell jegyeznünk, hogy a fordító csak elvétve alkalmazza.

Je n'ai pas de pays, répondit le docteur, ou plutôt j'ai un pays que je me suis fait, un pays à moi [...] (Verne 205)

– Oda csak akkor megyünk – felelte a doktor –, ha a hazám újra szabad lesz, ha lerázza az idegen jármot. Addig is van egy másik hazám [...] (Vázsonyi 158)

– Nekem nincs hazám – felelte a doktor –, vagy jobban mondva van egy, amelyet magam alkottam magamnak, ez az én hazám [...] (Vázsonyi 152)

ÖSSZEGRÉS

A *Sándor Mátyás* eredeti francia nyelvű szövegének és Vázsonyi Endre fordításának összevetése során több mint háromszáz szövegmódosítást, kihagyást, kisebb részben betoldást azonosítottunk. A szövegek között mutatkozó különbségek egy része a fentebb tárgyalt ideológiai motivációkkal nem magyarázható, így el kell fogadnunk azt a tényt, hogy a magyar változatba olyan szubjektív indíttatású módosítások és kihagyások is bekerültek, amelyeknek okaira nem deríthetünk fényt. Álljon itt erre az alábbiakban egyetlen példa.

Lorsqu'il ralentit son pas devant l'hôtel Toronthal, cette femme ralentit le sien. Lorsqu'il se remit en route, elle le suivit en réglant sa marche sur la sienne. (Verne 236)

Ez a szövegrész nem szerepel a Vázsonyi-fordításban.

Amikor Báthory Péter lelassította lépteit a Torontál-palota előtt, az asszony is lassabban lépkedett. Amikor meg újra nekiindult, ismét hozzá igazította járását, és úgy követte. (Örvös 174)

Tanulmányunkban kísérletet tettünk arra, hogy a kommunista-szocialista időszak, azon belül is a Rákosi-korszak fordítási gyakorlatát egy adott mű magyar fordításában vizsgáljuk, és az azonosított „delfinek”, azaz önkényes szövegmódosítások, szövegcsönkítések és betoldások alapján, azokat kategóriákba sorolva teljesebb képet kapjunk a mögöttes ideológiai-kultúrpolitikai motivációkról. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a fordító nem végzett konzekvens munkát, hiszen a magyar szövegben szép számmal maradtak olyan szövegrészek, amelyek a fenti kategóriákba sorolhatók, ennek ellenére mégsem estek át módosításon. A *Sándor Mátyás* csupán egyetlen példa, hiszen az adott időszakban, 1949 és 1955 között, bár nem nagy számban, de jelentek meg nyugati szerzők művei fordításban vagy újrafordításban, így bizvást állítható, hogy további szövegek vizsgálatával a tanulmányban felvázolt kép tovább színesedhet, sőt, a kategóriák számának további bővülése is valószínűnek látszik. Annyi azonban bizonyos, hogy a korszakban keletkezett műfordítások olvasása közben érdemes szem előtt tartani: a sorok között bárhol rejtőzködhet egy-egy „delfin”.

JEGYZETEK

¹ A tanulmány sorsáról bővebben lásd SZÖRÉNYI László, *Delfinárium. Filológiai groteszk*, Helikon, Budapest, 2010, 11.

² SZÖRÉNYI László, *Szöveggondozás – magyar módra*, Alföld, 1985/10, 63.

³ HERMANN Róbert, *Bevezetés a történeti delfinológiába – avagy Mészáros Lázár emlékiratainak kiadása*, Hadtörténeti Közlemények, 2008/3–4, 537–572.

⁴ SZABÓ Helga, *Fordítás, ideológia és az olvasói bizalom*, Fordítástudomány, 2007/1, 69–78.

⁵ *Uo.*, 70.

⁶ Jules VERNE, *Sándor Mátyás*, ford. VÁZSONYI Endre, Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1957 (harmadik kiadás).

⁷ Jules VERNE, *Sándor Mátyás*, ford. Örvös Lajos, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1980 (hetedik kiadás).

⁸ Jules VERNE, *Mathias Sandorf*, Édition du groupe «Ebooks libres et gratuits», 2005.

⁹ HORVÁTH Attila, *A vallásszabadság korlátozása és az egyházak üldözése Magyarországon a szovjet típusú diktatúra idején*, Polgári Szemle, 2014/1–2, 313.

¹⁰ A regényből rádiójáték, képregény-, illetve diafilm-adaptáció és egy magyar–olasz–francia–NSZK koprodukcióban forgatott tévéfilmsorozat is készült.

¹¹ SZÖRÉNYI, *Delfinárium*, i. m., 64.

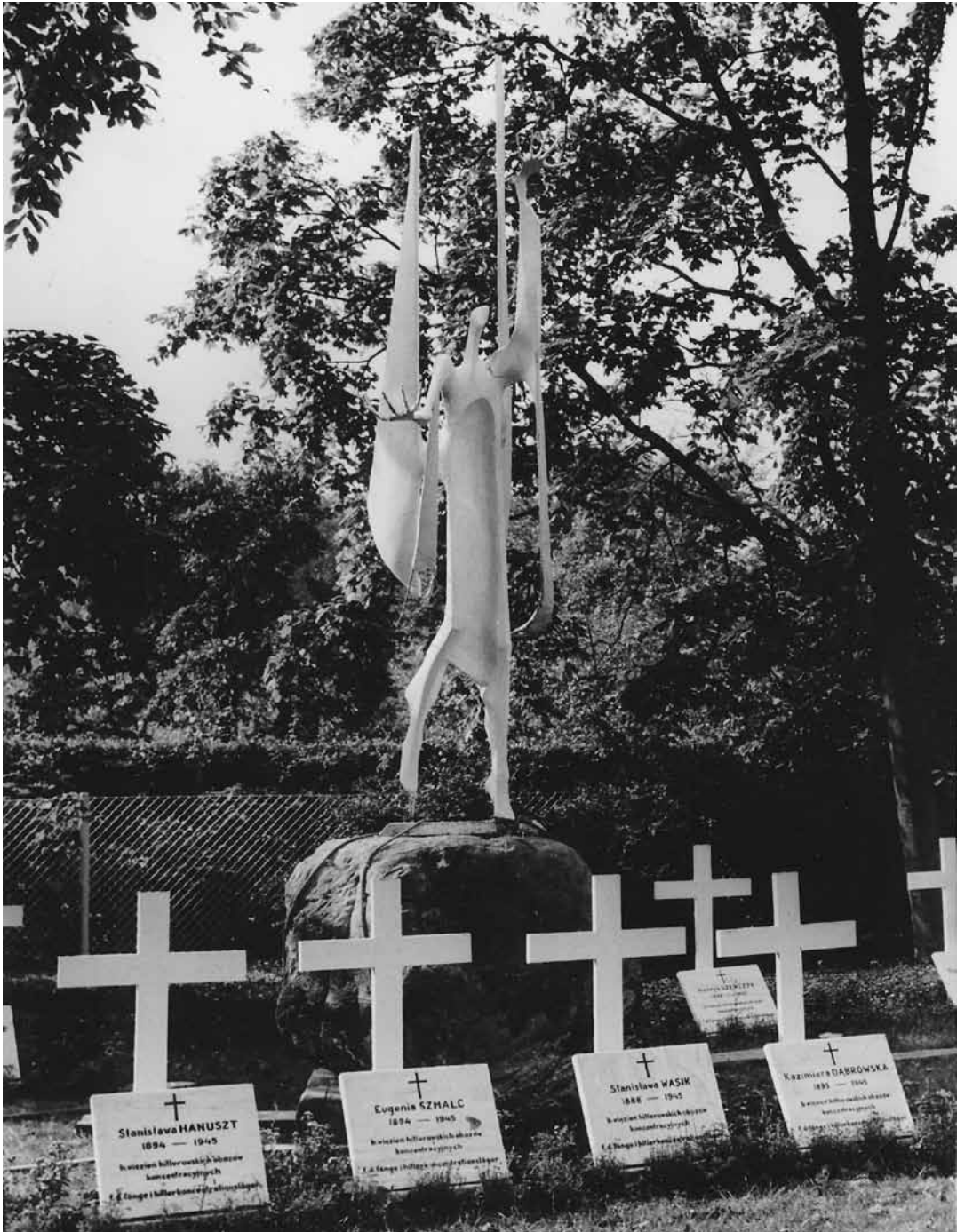
¹² A dátum kiigazítása a későbbiekben elkerülte a fordító figyelmét. A regény harmadánál Antekirtt doktor, valódi kilétét felfedve, a következőképp szól Báthory István özvegyéhez: „Tudok mindent, sőt, hozzáteszem, hogy azt is tudom, miképpen folyt az ön élete 1867. június 30-a óta.” (Vázsonyi 167)

¹³ Egyéb, apró kiigazítás is szükségessé válik, így lesz az „un sommeil magnétique”-ből (Verne 320) „delejes álmom” (Örvös 236) helyett „narkotikus álmom” (Vázsonyi 246).

¹⁴ A ceutai kormányzó fogadásán Antekirtt doktor azt állítja, hogy telepatikus (a regényben „hipnotikus”) kapcsolatot tud teremteni a börtönkórházban raboskodó Carpenával.

¹⁵ Szabó, 73.

¹⁶ Uo.

TAMÁS ETELKA

Hatidzsé

esténként tüzet kértek, és leültek a kőfal mellé.
nem akartuk látni, hogy ugyanúgy égeti őket a nap,
és bőrük felpattogzik estére. Pikkelyeket találtunk,
reggelre kőpénzt.

Hatidzsé kiborította a kávé,
a sziget elsüllyed, hiába maradunk.
Mire megkerül a hold, a halak megvénülnek.
A talpunk, ha a folyó felé tartunk,
elemelkedik.

halszem

halszemeket fűzünk össze,
hogy helyettünk lásson, összerakja
és rögzítse a rombolás ablakait.
Nem akarunk történetek szereplői lenni,
sem látszani a fényképeken.
Hivatásosakat küldenek ide dokumentálni
a csöndet és a fák hámló leveleit.
Nem tudják, hogy éjszaka nem alszunk,
ott állunk egymás kertjében,
hogy őrizzenek a virágaink.

ha egymásra nézünk, felismerjük
a félelmeinket, van, aki félrenéz, van, aki köveket ültet.
Éjszaka várjuk őket. A lépcső fóliahosszú test.
Más nyelvet beszélnek, és zsírpapírt terítenek
a kocsmaasztalra. Sajátos a mikroklíma,
reggelre műtrágyasárga az ég.
Köveket ragasztunk a körmük helyére,
ha már maradnunk fölösleges.

TAMÁS ETELKA (1980) Budapest

GERLE KISS ÉVA (1976) Budapest

GERLE KISS ÉVA

Éjszakai táj

1.

A vízpart este, s főként felette a hold,
 akár egy Shakespeare-dráma díszlete
 vagy mint egy lufi, amit a vurstliban
 a kezemre kötöttek,
 karnyújtásnyira lebeg most is az égen,
 kráterei meglepő tájak, s körötte
 ezernyi őrszem, a csillagok.
 Barangolásaim a fák között,
 a roppanó avar szövete talpam alatt,
 ugyanilyen táj.
 A relációk eleve eldöntöttek,
 itthon és otthon, a végtelen
 nehezen definiálható, mint egy
 gránittömb megtörhetetlen teste,
 és ugyanígy az erdei zajok istent
 suttogó imái az égre kivetülve,
 emlékezés múltira, jelenre
 matériába szótt, földszagú menedék.

2.

Vízpart, nyáreste és az a megfejthetetlen hold
 a tekinteted prizmáján tört fény, s
 benne én. Létezel, tehát vagyok. A sötétben az egyetlen menedék
 kezed melege. A táj, ami körülfon. A kétségeknélküliség.
 Az erdei zajok, a talpunk alatt roppanó avar, a neszezés.
 Ez lenne a harmónia, az egység? A csillagok rendje, a mindenhol levés.
 Ez lenne? A pillanat, s benne az egész.
 A kezed, a hús, a csontok. S ez elég.

Ugyanaz a táj

Fejfák mellett mindig ugyanaz a táj.
A változatlant csak a léptek hangja
töri meg és a motyogás, kinek fáj,
hogy az istenen kívül más nem hallja.

Csak a fák és az élő növényzet lát
mindent, amit magába rejt, ki anyja
vagy ki fia után küldi az imát,
s közben a múltat jelenbe fordítja.

Hiába, önmagát hívja csak egyre
nézni eget, s mást, darabot a létből,
válaszokat lelteni gyötrő miatt.

S a tövissel épp megsebzett ujj vére
nem törődve mit sem magával, kegyből,
hullik halk, szikár cseppekben a földre.

Haiku

tizezer lépés
ám egy sem mérföldkő, míg
egyforma az út

MÓZSES HUBA

Évfordulók identitásképző hálója

Az évfordulók, amelyek nemegyszer szükségesnek vélt vagy tudott megemlékezések ürügyül szolgálnak, sűrűsödésük éveiben identitást képző és megerősítő szerepük fontosságára ébresztenek. Ilyen év a 2023-as, amelynek folyamán számos jeles személyiségre és alkotására emlékezhetünk.

Az egyik legsűrűbb az 1823-as év. Január 1-jén született Petőfi Sándor, akit szerte a világon a legnagyobb magyar költőnek tekintenek, és január 20-án Madách Imre, aki drámai költeményével vívott ki magának a Miltonéhoz, Goethéhez, Byronéhoz mérhető rangot. Január 22-én véglegesítette Kölcsey Ferenc *Hymnus, a magyar nép zivataros századaiból* című költeményének szövegét, s november 3-án jelentette be az abszolút geometriát megalkotó Bolyai János apjának írt levelében: „Semmiből egy új, más világot teremtettem.”

Nem véletlen talán, hogy az 1923-as év is a sűrűbbek közé tartozik. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc költője után kerekén száz évvel, január 1-jén látta meg a napvilágot az 1956-os forradalom és szabadságharc énekes, Tamási Lajos, a *Piros a vér a pesti utcán* szerzője. Január 30-án a Nemzeti Újság tette közzé elsőként nyomtatásban a második legrégebb magyar nyelvű szövegemléket, az *Ómagyar Mária-siralom* címen ismertté vált, 1300 körül lejegyzett remeket. November 19-én a Pesti Vigadóban mutatták be Kodály Zoltán 16. századi zsoltárparafraízra komponált *Psalmus Hungaricus*át.

Fél évszázadonként araszolva, dátumhoz köthetően elsőként az 1373-as évet említhetem. Ekkori Kolozsvári Márton és György Prágában felállított Szent György-szobra, a protoreneszánsz európai viszonylatban úttörő alkotása. A sárkányt legyőző Szent György az egyik szereplője Szentsimon 1423-ban ismeretlen gömőri mester készítette templomi falképeinek is. 1473. június 5-re keltezve jelent meg Budán az első magyarországi nyomtatott könyv, a *Chronica Hungarorum*. 1523. augusztus 17-én hunyt el Lászlai János főesperes, a gyulafehérvári Lászlai-kápolna építetője, római gyóntató, akinek maga fogalmazta ottani epitáfiuma európai honosságunkat hirdeti: „Roma est patria omnium fuitque” (Róma mindannyiunk közös hazája). 1573. február 4-én született a teljes bibliafordítását Pázmány Péter és Bethlen Gábor támogatásával közreadó Káldi György. 1623. január 14-e a születésnapja Nádasdy Ferencnek, a magyar királyok és vezérek arcképcsarnokát megjelentető műpártoló főúrnak, akit később a Wesselényi-összeesküvés egyik szervezőjeként kivégeztek. 1673-ban született Mátyóki Ádám, II. Rákóczi Ferenc fejedelem barokk portréjának festője. 1723. január 11-én látta meg a napvilágot Pray György, a legkorábbi magyar nyelvű szövegemlékből, az 1192–1195 között lejegyzett *Halotti beszédből* nyomtatásban mutatványt közlő és kódexét elsőként ismertető történetíró. 1773. augusztus 30-án született Pollack Mihály, a reformkor jelképévé vált Magyar Nemzeti Múzeum klasszicista épületének tervezője, és 1773. november 17-én Csokonai Vitéz Mihály, az ütemhangsúlyos és időmértékes verselés mestere, a magyar szimultán verselés első virtuóza.

Az araszoló számbavétel 1873-mal és 1973-mal kerekedik ki. 1873-ban festette Szinyei Merse Pál fő művét, a magyar képzőművészet történetében fordulatot jelentő *Majálist*. Ugyanazon év december 30-án Bánffy Miklósnak, az *Erdélyi történet* című regénytrilógia szerzőjének a születésnapja. 1973. július 4-én született Orbán János Dénes, a Janus Pannonius alteregójaként megszólaló költő, fiatalabb kortársainak mecénása, és szeptember 10-én a regényeiben ezredvégi, évezred eleji kelet-közép-európai feszültségeket és változásokat megidéző Dragomán György.

A számba vett alkotók és alkotások identitásképző és -erősítő szerepe aligha vonható kétségbe. Ez a szerep ölt határozott körvonalat Kölcsey Ferenc *Hymnus*ának és vele együtt Vörösmarty Mihály *Szózat*ának Erkel Ferenc és Egressy Béni megzenésítette, nemzeti jelképpé vált szövegében.

JELES ÉVFORDULÓK 2023-BAN

A hónaphoz és naphoz köthető történések, születések és elhalálozások ötven évnél rövidebb időközökkel is számoló áttekintése – bár a szubjektivitás kockázatát nem kerülheti el – az irodalmi, művészeti, művelődési és tudományos élet hálózatot alkotó mozzanatainak identitásképző és -erősítő szerepét kétségbevonhatatlanul igazolja.

I.

január 13.: 160 éve, 1863-ban jelent meg Kriza János *Vadrózsák* című székely népköltési gyűjteménye
 január 22.: 200 éve, 1823-ban tisztázta le Kölcsey Ferenc *Hymnus, a magyar nép zivataros századaiból* című költeményét
 január 30.: 100 éve, 1923-ban jelent meg először nyomtatásban az 1300 körül lejegyzett *Ómagyar Mária-siralom*, az első ismert, írásban ránk maradt magyar nyelvű vers
 június 5.: 550 éve, 1473-ban erre a napra keltezve jelent meg a legkorábbi Magyarországon nyomtatott könyv, a *Chronica Hungarorum*
 június 23–24.: 110 éve, 1913-ban adták át Marosvásárhelyen a gödöllői művésztelep alkotóinak közreműködésével épült szecessziós Kultúrpalotát
 augusztus 24.: 200 éve, 1823-ban nyílt meg Miskolcon Magyarország mai területének első magyar kószínháza
 november 3.: 200 éve, 1823-ban jelentette be az abszolút geometria megalkotója, Bolyai János apjának szóló levelében: „Semmiből egy új, más világot teremtettem.”
 november 19.: 100 éve, 1923-ban mutatták be Kodály Zoltán 16. századi zsoltárparafrázisra komponált *Psalms Hungaricusát*

II.

április 22.: 125 éve, 1898-ban született és 50 éve, 1973. október 7-én hunyt el Fodor József költő
 július 4.: 120 éve, 1903-ban született és 40 éve, 1983. szeptember 15-én hunyt el Szervátiusz Jenő szobrászművész
 július 27.: 130 éve, 1893-ban született és 90 éve, 1933. augusztus 20-án hunyt el Szenteleky Kornél író
 október 11.: 140 éve, 1883-ban született és 80 éve, 1943. december 19-én hunyt el Sziklay Ferenc író
 november 3.: 90 éve, 1933-ban született és 10 éve, 2013. június 25-én hunyt el Marschall László költő

III.

január 1.: 100 éve, 1923-ban született Tamási Lajos költő
 január 1.: 200 éve, 1823-ban született Petőfi Sándor költő
 január 7.: 150 éve, 1873-ban született Zukor Adolf filmvállalat-alapító
 január 9.: 75 éve, 1948-ban született Dávidházi Péter irodalomtörténész
 január 11.: 300 éve, 1723-ban született Pray György történetíró
 január 14.: 400 éve, 1623-ban született Nádasdy Ferenc irodalom-, művészet- és tudománypártoló
 január 16.: 70 éve, 1953-ban született Kabán Annamária szövegteremtő
 január 20.: 200 éve, 1823-ban született Madách Imre drámaíró
 január 27.: 80 éve, 1943-ban született Várady Szabolcs költő
 február 4.: 450 éve, 1573-ban született Káldi György bibliafordító
 február 5.: 140 éve, 1883-ban született Nagy Lajos író
 február 15.: 80 éve, 1943-ban született Oravecz Imre költő
 február 16.: 75 éve, 1948-ban született Gaal György irodalom- és helytörténész
 február 23.: 580 éve, 1443-ban született Hunyadi Mátyás (I. Mátyás) irodalom-, művészet- és tudománypártoló, könyvtár- és egyetemalapító
 március 19.: 80 éve, 1943-ban született Kiss Benedek költő
 április 2.: 70 éve, 1953-ban született Angyalosi Gergely irodalomkritikus, irodalomtörténész
 április 2.: 90 éve, 1933-ban született Konrád György író
 április 4.: 140 éve, 1883-ban született Juhász Gyula költő
 április 5.: 130 éve, 1893-ban született Szabó Pál író
 április 6.: 75 éve, 1948-ban született Grendel Lajos író
 április 6.: 90 éve, 1933-ban született Kilián István irodalomtörténész
 április 8.: 140 éve, 1883-ban született Supka Géza, az országos könyvhét kezdeményezője
 április 24.: 110 éve, 1913-ban született Jékely Zoltán költő
 május 9.: 260 éve, 1763-ban született Batsányi János költő
 május 18.: 90 éve, 1933-ban született Páskándi Géza költő
 május 23.: 130 éve, 1893-ban született László Zsigmond zenetudós
 május 30.: 80 éve, 1943-ban született Mezey Katalin költő

június 8.: 110 éve, 1913-ban született Jagamas János népzenekutató
június 22.: 110 éve, 1913-ban született Weöres Sándor költő
június 23.: 80 éve, 1943-ban született Szegedy-Maszák Mihály irodalomtudós
június 23.: 150 éve, 1873-ban született Beck Ö. Fülöp éremművész
július 4.: 50 éve, 1973-ban született Orbán János Dénes költő
július 5.: 100 éve, 1923-ban született Klaniczay Tibor irodalomtörténész
július 5.: 170 éve, 1853-ban született Csontváry Kosztka Tivadar festőművész
július 25.: 130 éve, 1893-ban született Nagy Imre festőművész
július 28.: 50 éve, 1973-ban született László Noémi költő
július 28.: 110 éve, 1913-ban született Szöllösy Klára prózafordító
július 29.: 130 éve, 1893-ban született Bartalis János költő
július 31.: 110 éve, 1913-ban született Kosáry Domokos történész
augusztus 3.: 160 éve, 1863-ban született Gárdonyi Géza író
augusztus 17.: 125 éve, 1898-ban született Kardos László irodalomtörténész
augusztus 21.: 70 éve, 1953-ban született Szőcs Géza költő
augusztus 23.: 50 éve, 1973-ban született Kulcsár-Szabó Zoltán irodalomteoretikus
augusztus 30.: 250 éve, 1773-ban született Pollack Mihály építész
szeptember 3.: 210 éve, 1813-ban született Eötvös József író
szeptember 5.: 120 éve, 1903-ban született Kemény János író
szeptember 6.: 110 éve, 1913-ban született Jordáky Lajos történész
szeptember 10.: 50 éve, 1973-ban született Dragomán György író
szeptember 16.: 130 éve, 1893-ban született Korda Sándor (Sir Alexander Korda) filmrendező és producer
szeptember 22.: 160 éve, 1863-ban született Herczeg Ferenc író
október 5.: 90 éve, 1933-ban született Gergely Ágnes költő
október 11.: 100 éve, 1923-ban született Borsa Gedeon könyvtörténész
október 12.: 70 éve, 1953-ban született Parti Nagy Lajos költő
október 16.: 90 éve, 1933-ban született Angi István zeneesztéta
október 27.: 80 éve, 1943-ban született Kulin Ferenc irodalomtörténész
október 28.: 100 éve, 1923-ban született Kormos István költő
október 29.: 160 éve, 1863-ban született Körösfői-Kriesch Aladár festőművész
november 1.: 100 éve, 1923-ban született Varga Imre szobrászművész
november 10.: 90 éve, 1933-ban született Lőkös István irodalomtörténész
november 17.: 250 éve, 1773-ban született Csokonai Vitéz Mihály költő
november 19.: 80 éve, 1943-ban született Király László költő
november 26.: 140 éve, 1883-ban született Babits Mihály költő
december 14.: 140 éve, 1883-ban született Tompa László költő
december 16.: 140 éve, 1883-ban született Kós Károly író és építész
december 16.: 190 éve, 1833-ban született Lotz Károly festőművész
december 21.: 90 éve, 1933-ban született Kocsár Miklós zeneszerző
december 22.: 80 éve, 1943-ban született Petri György költő
december 23.: 230 éve, 1793-ban született Déryné Széppataki Róza színész és operaénekes
december 30.: 150 éve, 1873-ban született Bánffy Miklós író és grafikus

IV.

január 5.: 40 éve, 1983-ban hunyt el Nagy István karnagy
január 31.: 30 éve, 1993-ban hunyt el Lendvai Ernő zeneesztéta
február 12.: 125 éve, 1898-ban hunyt el Barabás Miklós festőművész
március 18.: 280 éve hunyt el Czvittinger Dávid lexikonszerző
március 26.: 310 éve, 1713-ban hunyt el Esterházy Pál költő és zeneszerző
április 6.: 50 éve, 1973-ban hunyt el Pais Dezső nyelvész
április 15.: 40 éve, 1983-ban hunyt el Illyés Gyula költő
május 12.: 90 éve, 1933-ban hunyt el Krúdy Gyula író
május 24.: 30 éve, 1993-ban hunyt el Cseres Tibor író
június 15.: 130 éve, 1893-ban hunyt el Erkel Ferenc zeneszerző
június 20.: 50 éve, 1973-ban hunyt el Keleti Márton filmrendező
június 30.: 10 éve, 2013-ban hunyt el Görömbei András irodalomtörténész
július 14.: 20 éve, 2003-ban hunyt el Janikovszky Éva ifjúsági író
augusztus 17.: 500 éve, 1523-ban hunyt el Lászlai János erdélyi főesperes, apostoli gyóntató
október 16.: 70 éve, 1953-ban hunyt el Nyirő József író
október 26.: 120 éve, 1903-ban hunyt el Fadrusz János szobrászművész
október 30.: 70 éve, 1953-ban hunyt el Kálmán Imre zeneszerző
december 8.: 10 éve, 2013-ban hunyt el Szokolay Sándor zeneszerző

BORSODI L. LÁSZLÓ

Ürsötét, tölcsérszerű semmi

Fekete Vince: Halálgyakorlatok

BORSODI L. LÁSZLÓ (1976) Csíkszereda

Tekintettel arra, hogy a *Védett vidék* című könyvétől kezdve¹ nyomon követem Fekete Vince költészetének alakulását (bizonyos szerzői újrendezéseknek köszönhetően visszamenőleg is, a teljes poétikáét),² a *Halálgyakorlatok*³ kritikai megítélésében sem lehet figyelmen kívül hagynom az előzményeket, azt, hogy miként illeszkedik az életműbe, miként folytatja, írja tovább azt, és milyen vonatkozásban hoz, hoz-e gyökeresen mást, újat. Ez a kérdés azért is kap különös hangsúlyt, mert megítélésem szerint a *Vargavárosban* érvényesülő poétikai drónperspektívából Fekete Vince addigi teljes, különböző műfajokból, műnemekből, megszólalásmódokból, szerepekből, szólamokból, motívumokból, idézetekből, utalásokból, vagyis történeti-kulturális szegmensekből épülő poétikája organikus egységgé szintetizálódik. Az is láthatóvá válik, hogy a *Vargaváros* visszamenőleg mint az idő, az emlékezés, a költői beszéd, a Fekete Vince-verskultúra középpontja miként rendezi át/újra, és rendezi maga köré a korábbi kötetek szövegeit, amelyek így hitelesítik és (le)védik *Vargavárosnak* az emlékezés, a versnyelv idő- és szövegrétegeiben való létezését. Joggal adódott tehát a könyv megjelenése után a kérdés: hová vezet az út *Vargavárosból*, esetleg milyen új utak vezetnek *Vargavárosba*, milyen újabb szárnyvonalakon át bővül a költő vers- és költészettérképe?⁴

A *Halálgyakorlatok* megjelenése a kérdésekre adott válasz. Ez a válasz szorul értelmezésre a folytatásban. A *Vargaváros* záró verse, *A hammerwurthi templom*, egyben a könyv utolsó sorában olvashatjuk: a templom „a történelem, maga a nép, az Idő, maga az organikus lét”. Mintha a költő figyelme folytán a templomi közösségből, a történelmi időből, a népből kiemelt egyéni létezésre, az egyes ember sorsára helyeződne a hangsúly, s mintha ez a poétai figyelem válna az emberi és költői létezés organikus egységének eredőjévé a könyvben. Mintha ez a kötet a *Szárnyvonal* magánéleti líráját vinné tovább, csak nem az inkognitóban megvalósuló szerelem vonalát, hanem annak a végpontját, a halált mint az élet másik nagy fordulópontját. Mintha a *Vargavárosban* egy egész közösségnek több évtizedre vagy egy egész évszázadra kivetített elmúlástudata perszonalifikálna, mintha a nagy totáljából (habár abban is vannak közelképek) kiemelődne egy/néhány személy sorsa, és ugyanolyan koncentrikus körökként leírva ennek a sorsnak a tragédiáját, drámáját olvasnánk. Csak itt a személyes sors tragikusabb. Míg ugyanis például a *Vargaváros. Századelőben* az emlékezés által a múltból előállított alakok végignézik, végignézhetik egykori életüket, amitől, tudják, végleg megvannak fosztva, hogy minden, ami van, az elmúlásról szól, hiszen csak az emlékeikben él, addig a *Halálgyakorlatok* szereplőiben a gyilkos kór, a demencia következtében elsötétedik a tudat, megszűnik az emlékezés képessége is. A múlt, maga az identitás, az emberi lélek, az emberként létezés kegyelme és az identitást képező nyelv számolódik fel, az elmondás válik lehetetlenné. Elszívárog az a valami, ami az embert emberré teszi, beszívárog a halál, a sötétség, a hideg. Ennek megjelenítésére tett kísérletek sorozata a kötet. Mielőtt rátérnék arra, hogy miként valósul ez meg poétikailag, talán – akár a poétikai *végeredménnyel* való összevetés vonatkozásában is – érdemes megfontolni azt, mit mond erről a kísérletről mint alkotói kihívásról és gyakorlatról a költő egy interjúban:

„[...] egyre döbbenetesebben szembesültem valami olyanfajta rombolással, leépüléssel, amit az idő és egy bizonyos kór végez el a történetesen hozzám nagyon közeli embereken. Láttam anyámat, és szinte vele párhuzamosan valaki mást is, akinek rengeteget köszönhetek mind íróilag, mind szakmailag, mind emberileg. Sorsukban a mélységesen mély metafizikai magányt, a szinte megfelbezárhatatlan elhagyatottságot és reménytelenséget éreztem. Közelről megtapasztaltam tehát, hogy a számomra legközelebbi embernek micsoda ürességgé, jelentés nélkülivé válik lassan nemcsak a tekintete, de már az otthona is, ahol addig élt, és amihez addig a leginkább ragaszkodott. Láttam és éreztem a kétségbeesésében/sükben, a szavai(k)ban, mondatai(k)ban a kiürülő vagy kiürült teret, ami a tudata/tudatuk (volt). És ez elindított bennem valamit, amiből előbb csak sorok, majd szakaszok, kisebb tömbök, aztán versek lettek. Ez az egész ettől kezdve számomra megint arról

szólt, hogy le kell ereszkednem azokba a mélységekbe, az övékbe, a bezártságba, a kilátástalanságba, a reménytelenségbe. Mert nemcsak a tudat hagyta cserben őket, az volt éppen eltűnőben, hanem nyelvük is ezzel párhuzamosan. Segíteni kell nekik, hogy ha már ők nem tudják, akkor én visszafoglalom a nyelvet a nyelvben, hogy otthon legyenek (de inkább otthon találják nekik) benne, ha másutt nem, ezekben a halálgyakorlatokban. A halál egyik legsunyibb formája, a felejtés ellen próbáltam tenni valamit. Mindannyiunk érdekében. Itt van egy ember, aki történetesen az anyám, vagy aki történetesen egy nagy író, vagy aki történetesen a barátnőm valakije, aki farkasszemet néz a halállal, az élet végső kudarcával, és ez rám adott egyfajta súlyos könnyűséget, hogy beleéljem magam a szerepükbe, és áttételeken keresztül, mert nem láthatok bele a gondolataikba, megírom a pusztulásnak, az elfogyásnak a (halál)gyakorlatait. És a – mondjuk úgy – orpheuszi alászállás most már nem csak az »alvilágba«, ebbe a seolba történik, hanem abba a megbomló tudatba is, ahol egykori tükör- és üvegszilánkok és emlékfoszlányok maradtak csupán. Nem volt már folytonos tudatfolyam. A veszteségek, elfogyások, elmúlások listáját persze, ha a vargaváros hátrahagyását is számítom, nemcsak az anya és a többiek tudatának megbomlása, leépülése és a nyelvvesztés jelentette, hanem szépen, adagolva jöttek még egyebek is. Nem mellékesen a saját költői alapállásom, pozícióm is, hogy a szekér nekem is megállíthatatlanul fut, abba az irányba lépegetek magam is, a lépcsőkön már nem fölfelé, hanem lefelé araszolok. De nem is ez a fontos igazából – verseskötet, és különösen ennek a kötetnek az esetében, ahogy jó érzékkel szerkesztőm is észrevette –, hogy vannak-e/voltak-e valódi modellek, avagy nincsenek, nem voltak; sem az, hogy ezek az események megtörténtek-e, vagy nem történtek meg; a fontos az volt, hogy mi van/lesz ezen a nagyjából nyolcvan oldalon belül; mert ami itt, ezeken a lapokon meggesik, csak az a világ van, csak az a mélység számít, vagyis az, ami itt történik meg.”⁵

A továbbiakban arra irányul a befogadói figyelem, „ami itt történik meg”, vagyis a könyv lapjain: miként teremődik irodalmi témává a seolt jelentő sunyi kór, miként körvonalazódik az a szövegtörzset-elrendezés, az az emberi-költői attitűd, az a lírai beszédmód és az(ok) a nézőpont(ok), amely(ek) által poétikai világgént artikulálódhat a tudatilag leépülő ember sorstragédiája. Le kell szögezni (újra, hiszen ezt már oly sokszor bizonyította korábbi kötetei kapcsán is): Fekete Vince tudatos alkotó, nagyon jól ismeri alkotói képességeit, ebből adódóan világosan látja és tervezi meg, milyen irányba építheti tovább költészetét, mi költői nyelvének az a teherbírása, ami által megvalósíthatók alkotói célkitűzései.

A könyvnek több sűrűsödési pontja (centruma) van, amelyek nyilván egymással szoros kapcsolatban vannak, de többféleképpen megközelíthetővé teszik a mű egészét. Az egyik talán a szövegek elrendezése. A kötet ötvenöt darabját két dőlt betűs vers, a *(Dagályapály)* és az *(Apálydagály)* foglalja keretbe. (Merő véletlen lenne a versek száma és az, hogy a költő 2022-ben töltötte ötvenhetedik életévét? Számmisztika? Önéletrajzi scenírozás?) Ez az elrendezés ismerős a *Vargavárosból*, amelyben a ciklusokat, szintén dőlt betűvel szedve, a *Gömblámpafény* vezeti be és *A hammerwurthi templom* zárja, azzal a különbséggel, hogy ott van még egy vers a kötet szimmetriatengelyében, a *Drón*. Itt nem beszélhetünk középponti, legalábbis a költő által kiemelt, grafikailag elkülönülő szövegről. S tán ki-ki megválaszthatja, hogy melyik verset tekinti a szimmetria elve szerint köz(ép)pon-ti versnek, magam arra hajlok, hogy ilyen nincs. Én inkább állandó áramlást, a dagály–apály–dagály vagy apály–dagály–apály ritmusa szerint lüktető szövegrendezést látok érvényesülni a kötetben. A *(Dagályapály)* az emberi életre vonatkoztatva a halál verse, amely azt érzékelteti, hogy az elmúlás a feltétele átjutni a mulandóból a kétes transzcendens létezésbe, és ez az út – mintegy előre utalva a könyv egészére, az ember megsemmisülésbe, halálba vezető tragikus sorsára – nem egyenes, nem egyenletes, hanem oda-vissza mozgás, hullámozás, a tudat megvilágosodásának és elsötétülésének emberi, illetve a róla szóló újabb és újabb beszédkísérletek, újramondások költői kínja. A kötet nyitó opusa tehát poétikai értelemben a keletkezés verse – mintha a születő kötet, a vers kikín-lódásának, létrejövésének, szavakká válásának az allegóriája lenne, hogy aztán benne az emberi tudat leépüléséről, az identitás, a nyelv felszámolásáról adjon számot. A folyamatnak a kezdő-pontját jelöli ebben az olvasatban az *(Újracsatlakozás)* is, amely az artikuláció előtti pillanat rögzülése, a létrejövés, a verslét kap benne/általa formát, az emlékezés, a hagyomány és a kétes jövő kettősségéből születik a vers, szövődik az élet. Mintegy előre utalva a hullámozás-rángás szerint egymást követő, a megvilágosodó-elsötétülő, majd semmibe hulló tudat működését megjelenítő versekre, már a beszéd, a nyelv zavarait is színre viszi: „beszélünk, de eltűnik, visszajön / a hang,

alagutakba futunk / be, jel nélküli, jelek / nélküli térbe". A könyvet záró, annak szerkezetét meghatározó másik keretvers, az (*Apálydagály*) a (*Dagályapály*) megismétlése, amely kilenc sorral egészül ki. A tükörszimmetria, az ellentétező párhuzam nem zárt szerkezetet eredményez, sokkal inkább folyamatosságot, megállíthatatlanságot, lezárhatatlanságot érzékeltet, vagyis a létezés és a költészet természetéről mond el valamit. Mivel a születés, a keletkezés áll a középpontjában, akár arról is beszélhetünk, hogy van remény, mert az élet megy tovább: „*víz alá tartják, mérlegre / teszik, simogatják, becézgetik, karjára szalagot tesznek, / adatokat írnak, majd rongyokba, ruhákba csomagolják, / öltöztetik, babusgatják... És akkor elerednek / szépen, lassan a könnyei, saját sírására ébred...*” Lehet azonban, hogy ez csak álom a visszatértemdésről, a születésközeli, embrióállapotról, amelyben összeér vég és kezdet, hogy aztán az ébrenlétben újra a végé legyen az utolsó szó. S hogy bármilyen fájdalmas is személyes életünkben végignézni, végigélni a hozzánk legközelebb állók szenvedését, elmúlását, a világ kereke örök törvénye szerint forog tovább, ránk való tekintet nélkül. Ha van mégis halvány remény, az csak transzcendens síkon (Fekete Vince költészetének másik védjegye) gondolható el, mint ahogy a *Ringlispil*-ben olvashatjuk: „*lelkem forog majd / az örökkévalóságban, mint a ringlispil –*”.

Ugyancsak a struktúrával, a keretversek által generált hullámzással-lyktetéssel, a könyv egészében a tudat váltakozó, meg-megvilágosodó és semmibe hulló állapotát imitáló elrendezéssel függ össze az is, hogy Fekete Vince korábbi köteteihez képest a versek nincsenek ciklusokba rendezve. A ciklus mint egység így nem akasztja meg azt az áramlást, hullámverést, amit a tudatműködés, -leépülés örvényének megállíthatatlan folyamata *megkövetel* magának, vagyis a ciklikus elrendezés hiánya ilyen értelemben jelentésszerű. Arra mutat rá, hogy bármelyik pontján is üsse fel a könyvet az olvasó, más-más képeket, poétikai eljárásokat fog találni a múlt idő okozta halandó emberi élet tragikumára.⁶ Ebből a sokféle olvasási módból azt emelném ki, amelyik szerintem a kötet egészét meghatározó egyik alap poétikai sajátosság: az, ahogyan az egymást követő versek átvilágítják, újraírják, ismétlik egymást, ahogyan újra és újra nekilendülnek ugyanazon probléma megközelítésének, megpróbálva megmagyarázni a megmagyarázhatatlant, azt a dehumanizálódási folyamatot, amelynek során hamarabb elpusztul az ember lelke, szelleme, mint a teste, s helyzete ezért válik megalázóvá. A számtalan példából ilyen a (*Terápia*), amelyben a tudat felszámoló folyamata a nyelv elakadásai és annak reflexiója képezi, annak láttatása, hogy miként lép vissza a tudat az artikulálthból az artikuláció előtti állapotba: „*nem találja a, mit is, mit is keresett*”; „*a szavakat sem figyeli, / már nem, csak érzékeli a változó erejű zörejeket*”. Az azt követő (*Tojás*) ugyanezt teszi más-ként, az emberi szellem távozását a tojás kifújásának allegóriájaként beszélve el: „*most pedig belőle ürül ki a sárgája és a fehérje, / fújja ki az Isten lassacskán bentről a szellemet*”. Ugyancsak az emberi elme apály–dagály–apály mozgását imitáló, azt megérteni akaró törekvés érvényesül az (*Invazív*) és a (*Túlélés*) egymásutánjában is, mint ahogy az emberi elme leépülését, a nyelv- és identitásvesztést megérteni vagy legalább megsejteni és láttatni akaró igyekezetet fejezi ki a kötet nem egymást követő szövegeiben kimutatható ismétlődés–újraírás költői gyakorlata is. Gondoljunk csak a nyelvvesztést körülíró (*Távozó nyelv*) és (*Kísérleti csend*), a céltalan tevés-vevést, vegetálást láttató (*Öröm*) és (*Terápia*) kapcsolatára vagy a (*Ringlispil*), az (*Egyetlenegy*) és az (*Alászállás*) összefüggéseire, ahogyan a lírai beszélőnek az anyára történő reflexiójában, a tudat elvesztésének folyamatát láttató visszatérő diagnózisában az időből való kiesésnek, a beszűkült tudatot jelölő *mostnak*, a tudattalan jelennek van kiemelt szerepe: „*Csak az Ez van, ez az Egyetlenegy*” – (*Egyetlenegy*). (De példát a könyv bármelyik pontjáról lehetne venni.) Ennek a nyelvi eljárásnak, szövegrendezésnek következtében megállapítható, hogy a könyvnek nem csupán az apály–dagály mozgása szerint leírható nyelvi formája miatt nincs lineáris előrehaladása. Azért sincs, mert az újradefiniálásnak köszönhetően, amiatt, hogy a tudatba alámerülve és azon felülemelkedve, „[n]ekiiramodva, megtorpanva, majd megint és megint újra nekivágva kísérel meg sokadszor is valamit felmutatni, megmutatni, körüljárni, letapogatni ebből a senkiföldjéből, halandó számára néma és teljesen ismeretlen tartományból”,⁷ körszerűsége is van, spirális szerkezete. Ez a spirál nem felfelé, hanem befelé mélyed, a tudattalan mélyébe csavarodik, mint ahogy az ezt megérteni akaró lírai narrátor figyelme is befelé, lefelé, a tudat mélyére irányul. Még akkor is, amikor az emberi elme, a viselkedés, a nyelv *látható, külső* jeleit értelmezi.

A továbbiakban az képezi az értelmezés irányát, hogy a mélybe tartó spirális szerkezetként és/vagy az apály–dagály mintájára rendeződő versekben érvényesülő tudatvesztés drámája, az emberi

elme leépülésének folyamata, a vegetáció szintjére süllyedő ember tragédiája poétikailag hogyan jön létre akár az egyes szövegek szintjén: milyen nyelvi (tematikus-motivikus) eljárás(ok) és nézőpont(ok) érvényesül(nek) annak megteremtésében, hogyan jellemezhető az az emberi-költői magatartás, tudás, amely elválaszthatatlan ennek láttatásától. Egyáltalán mire képes a költői nyelv az ember számára korlátozottan ismert tudat tartományainak és leépülésének, az emberben lakozó kórnak/halálnak a megjelenítésében? Természetesen ezek a vonatkozások elválaszthatatlanok a fentiekben körüljárt, a kötet szerkezeti felépítését érintő sajátosságoktól.

Ami a versekben visszatérő, egymással hálót alkotó motívumokat illeti, azok mind az identitásvesztést, a tudat elsötétülését, elsovadását megjelenítő képek. Ilyen az időből való kiesettség, a térben való tájékozódási képtelenség, ami az *(El)*-ben a labirintus archetípusával hozható összefüggésbe („Eltévedtem valahol, talán egy erdő / volt”), kifejezve, hogy az eltévedés, az otthonosság hiánya félelmet, menekülési kényszert szül, aminek az eredője nem világos a beteg ember számára. Ugyanez a motívum a *(Ringlispil)*-ben az időből való számkivetettségként jelenik meg („Valahol otthon lenni, abban az időben”), az *(Egyetlenegy)*-ben a konvencionális, tagolt idő érzékelése is megszűnik („Kedd, szerda, csütörtök, vasárnap egyetlen folyamként / áramlik át rajta”). Ehhez a térben, időben való kiúttalansághoz kapcsolódnak a hangmotívumok: a zaj, a zörej, a rezgés, a zengés a tudattalanba merülő ember belső hallásából eredő fantomhangok. Az *(Úr)*-ben a kint tárgyias világának a csendje elválik a leépülő, egyre inkább ösztönlénnyé váló ember belső, látomásos képekkel is összekapcsolódó zajaitól, érzékeltetve a saját tudatának kiszolgáltatott ember rettenetét: „Tehetetlenül lebeg nappala úrsötétjében.” Ugyanez az – egy oximoronnal élve – ösztönszerű észlelés tér vissza az *(Idegenek)*-ben is. S ahogy haladunk előre a könyv olvasásában, nemcsak időbeli előrehaladásként, hanem a fokozás alakzata szerint is kirajzolódik az egyre gyorsabban bekövetkező leépülés folyamata. A *(Mély merülés)*-ben az elme már képtelen kiszűrni, mi az, amire „feltétlen figyelnie kéne”. A tudat meghasadása, megbomlásának fázisai, majd a halál közelségét is magában hordozó elsüllyedése nemegyszer a jelnélküliség fogalmával rokon, azt sejtetve, hogy az elme lépésről lépésre elveszíti a korábban egyértelműnek hitt fogódzókat. Az *(Újracsatlakozás)* ezt az értékpusztulást a sortörésekkel-soráthajlásokkal grafikailag is megjeleníti: „alagutakba futunk / be, jel nélküli, jelek / nélküli térbe”. Hogy az elsovadó tudatban a jel mögül miként számolódik fel a jelölt, drámaian mutatja az *(Úr)*: „Nem talál ki soha innen, nincsenek eligazító táblák, / csak csupa, számára megfejtethetlen jelek, jelzések / mindenhol; hiába silabizálja, nem érti őket.” Az eddig elemzett motívumok között a sötétséget asszociáló mélység archetípusa, a pokol képe teremt kapcsolatot, hoz létre motívumhálót, a tragikus tudatleépülési folyamat megállíthatatlanságának végpontját jelölve. Egész példatárat lehetne összeállítani ennek láttatására, de legyen elég csupán néhány részlet: „és / mégsem éri el, a pincében, alattunk, a szoba alatt, a / mélyben” – *(Távozó nyelv)*; „Micsoda mély tengerfenéken fekszenek / a szavai, rajtuk a tér és az idő / keresztmetszete” – *(Ördögthalak)*; „mikor / mélyben burjánzik a bokrok, erdők szövevénye” – *(Alászállás)*; „csak idegen anyag és / feneketlen, tölcésrszerű semmi” – *(Living words)* stb.

Talán már a motívumok szerinti olvasás is előrevetítette, hogy melyek azok a főbb tematikai csomópontok, amelyek a *Halálgyakorlatok* poétikai világát képezik. A versek egy része a demenciában szenvedők szellemi-lelki megsemmisülését az idegenség, térben-időben való otthonatlanság képzetkörével identitásvesztésként írja le. S hogyan a halál kísérletezik, könyörtelenül gyakorolja a lassú pusztítást az emberen, ugyanúgy gyakorlatozik a költő – az egyes versek úgy foghatók fel, mint poétai-poétikai kísérletek annak megértésére, hogy mi történik az emberben, az emberrel, amikor a tudata a sötétlő semmibe süllyed. Ennek megfelelően az identitásvesztésnek számos formája, körülírási gyakorlata megjelenik a könyvben. A teljesség igénye nélkül ezekből szemlézek néhányat. Az *(Ikarosz)* szereplője a különböző énrétegek, idősíkok között tévelyedik el, a saját arc változásán keresztül néz szembe az elmúlással („nézegeti ezt az arcot, / egy későbbit lát most benne”; „ez vagyok én, ez voltam, mormolja, és ez is, / ez is én vagyok, én voltam, gondolja, ezek az én arcaim”), és ismeretlen számára, ami felé tart: „Istenem, vajon mi felé?” Az sem világos, hogy tudatában van-e saját halálközelségének. A *(Szövevényes erezet)* azt mutatja, hogy a szétesés belülről megy végbe, és – akárcsak a tárgyi világot a *(Misztériumjáték)*-ban – a szenvedő alany töredékesen érzékeli a külvilág ingereit, amelyek egyre nehezebben tudnak áthatolni az elboruló elme sűrű szövevényein: „Csak a szagok, illatok maradtak meg, az anyagok / suhanása éjjel, a szájpaddás örömei, az ízek.” Az emlékezés pedig ellenőrizhetetlen, a tudatáramlás mélységeiből véletlenszerűen, irányít-

hatatlanul jönnek elő emlékképek, és nem állnak össze koherens, az önmegértést megteremtő egésszé, minden cafatokká, töredékekké, törmelékké fragmentálódik a lélekben, így jut a tudat mélypontra, a „hótt süket tófenéig”. Az identitásvesztés nem csupán a saját múlttól való eltávolodásban, annak fel nem ismerésében vagy a külvilágtól való elidegenedésben nyilvánul meg, hanem abban is, ahogy a demenciában szenvedő ember eltávolodik saját egójától, és viszonylagossá válnak, felbomlanak az én határai. Ennek drámai megjelenítője a *(Távozó te)* című vers befejezése: „fö-lötte a kusza felhők, a / szél, eső, napsütés, és egy idegen, aki Ő. Vagy én.” A fokozási sorrend részeként és a befelé mélyedő spirális struktúra logikája szerinti elrendezésben gyakran összegzéseként, lezárásként is megfogalmazódik az én- és világvesztés („számára / már minden és mindenki ismeretlen” – *[Apokalipszis]*), valamint a megérkezésre, a megnyugvásra, valójában a halálra való vágyakozás („igen, mondja, haza akarok menni, haza, érted?, haza...” – *[Ithaka]*), hogy aztán újabb és újabb kísérletek következzenek ennek a beszélő szeme láttára végbemenő rettenetes leépülési folyamatnak a megértésére (lásd *[Túlélés]*, *[Videochat]*, *[Esemes]* stb.). Az előzőekkel dialogizálnak, mégis az identitás felszámolódásának költői megjelenítésében külön kiemelendők, sajátos tematikai csoportot alkotnak azok a versek, amelyek az érvessztést, az emberi elme elsorvadását a beszéd zavaraként, nyelvi idegenségként, nyelvvesztésként beszélnek el, egyben talán ezek azok a művek, amelyek a demenciából eredő tudatrombolódást nyelvi-poétikai folyamatként (is) láttatják, és a legmesszebb mennek a költői nyelv határainak megjelenítésében, a nyelven inneninek és túlinak megszólaltatásában. Amint a kötet struktúrájának értelmezésében utaltam rá, már a második versben, az *(Újracsatlakozás)*-ban megmutatkozik a nyelv, a kommunikáció zavara, mintegy előrevetítve, hogy az elme leépülése leginkább a nyelv leépülésének folyamatában válik érzékelhetővé: „néhány / mondat, és megszakad, eltűnik, / majd visszajön megint”. A *(Távozó nyelv)*-ben mintha a nyelv elválna használatától, és irányíthatatlanná válna: „nem akar engedelmessé a nyelv a szájában”; „hiába próbálgatja a szavakat, / a helyes kiejtést”. Mintha itt még a folyamat kezdetén lennénk, és mintha a sunyin előretörő, a nyelvet, nyelvhasználatot is elvenni akaró kór ellen magával a próbálgatással, a gyakorlattal tiltakozna az áldozat. Így lesz az ő tiltakozása az áldozathoz lélekben közelálló lírai narrátornak (nem lírai ének, mert a szövegek magját külső és belső történések, cselekvések lírai reflexiója képezi) az embert megsemmisítő folyamatot megérteni akaró poétikai teljesítménye, az emberhez nem méltó halál elleni költői, emberi tiltakozása is. Ezért nem választható el az anya vagy más, meg nem nevezett személy küzdelme a beszélő (aki leggyakrabban narrátori szerepe mellett – mivel a legtöbb versben az anya a szenvedő alany – a fiú is) empátiás magatartásától, elbeszélő és elbeszél személy szoros érzelmi-szellemi kapcsolatától. Ennek az empátiának, megérteni akarásnak a nyelvi formája a reflexív, szabad függő beszéd. A lírai narrátor szeretetaktusáról van szó, ahogyan teljes figyelmével – akár a beteg közvetlen környezetéhez képest is – érzékenyen a számára fontos személy felé fordul („mert számukra nem látszik, nem érzékelik, / de ő ott van mégis, hallja a hangjukat, érzi, ha / nem is érti” – *[Idegenek]*), és a számára adott egyetlen eszközzel, a költői nyelvvvel akar behatolni egy olyan tartományba, amelyről az orvostudomány sem tud eleget, az egyszerű halandó pedig még annyit sem. Nyelv által akarja megérteni a nyelven túlit. Így lesz a kimondásért való küzdelmük közös, a szereplő élet-halál kérdés, a beszélőé pedig emberi-költői kín, fiktív, tehát irodalmi narrációja annak, ami a demens személy elméjében végbemehet. Ő ugyanis az, aki gyakran közvetíti, szavakká artikulálja, amit a kórban szenvedő ember mondani szeretne, de nem áll össze egybefüggő, a múltat, a leélt életet egységbe rendező, az utólagos megértést létrehozó narratívává. Így a költői beszéd a töredékesnek, a jelentéshez nem jutó létnek a reflexiója: „ha nem vagytok Ti akkor, mondja, olyan mélység van / a tekintetében, aminek / alján nem hallatszik az értelem csobbanása, beszélni / akar, mondani / akar, mindent elmondani, de a történetek nem állnak / össze” – *(Holtág)*. Ez a hiábavaló, kétségbeesett s ezért az olvasó számára megrázó küzdelem visszatér más versekben is – például a *(Kísérleti csend)*-ben („Szavakat próbál kimondani, olyanokat, / élet, élek, vagyok”) vagy az *(Invazív)*-ban („próbálkozik / az életei között valami összefüggést / találni, kirántani valami értelmezhetőt / a mélyből, az agy, a nyelv bugyraiból”).

Bár a harmadik személyű, a külsőt fiktív belső nézőponttal váltogató szabad függő versbeszéd mintegy legitimálja a demenciában szenvedő fokozatos nyelv-, azaz identitásvesztését, sokkal megrázóbbak azok az opusok, amelyekben a lírai narrátor fiúi szerepben átadja a szót anyjának, arra téve ezzel kísérletet, hogy megszüntetve mindenféle közvetettséget, ő maga direkt módon szembesüljön és szembesítse az olvasót is a tudat szétesésével, mélybe hullásával. Ez az, amit még

megbír, létre tud hozni a költői nyelv, ez még ott van beszéd és nem beszéd határán. A (*Mindig*)-ben a nyelv, a lét dadog, egyben a vers a beteg ember tisztának tűnő pillanata, az életért fohászkozó, megrendítő imája: „mindigmindigmindig /arra kérem az én Jóistenemet, hogy / bármi legyen a nyelvemmel, // a szavaimmal, csak az eszemet, / a jó eszemet hagyja meg, hogy / tudjak magamról”. A (*Living words*)-ben poétikai halandzsanyelv teremődik, amely bravúros alkotói teljesítmény, drámai megszólaltatója a tragikus emberi megsemmisülésnek, színrevitele annak, hogy hogyan válik értelmetlenné, összefüggéstelenné, ami korábban racionális volt. A nyelv úgy jelenik itt meg, mint a gondolkodás formája: „arra gondoltam, hogy nem azért van-e, / hogy megy az izék után, hogy arról / tudjon hogyhívjákolni a miféle”; „nem is ismerem, a, a... mit is, / a mifélet, a hogyishívjákot, na” stb. (Részben ugyanez érhető tetten a [*Túloldal*] nyitányában is.)

A nyelvvesztés mint identitásvesztés átvilágítási kísérlete az újraírás költői gyakorlatként más típusú poétikai szövegekben is megjelenik. A (*Vadverem*)-ben a narrátor külön emlékezése, szabad függő beszédétől mentes, *tiszta* szövege az anya tudatmozgásától való eltávolodási kísérletként értelmezhető, akárcsak az életképből kiinduló, majd az azt elemelő, kezdet és vég összekapcsolását végrehajtó allegória, a (*Pára*). Az (*Amikor, és amikor...*) pedig általánosításra, definiálásra törekszik, vagyis nem konkrét szereplőhöz kötve, hanem egyetemes emberi sorsként, „Senkiföldjeként” határozza meg az élet és a halálon túli élet közötti köztest. A demencia okozta tudatvesztés olyan, mint „ami fenyegető, / nyugtalan, sötét”, vagyis szörnyűbb, mint a szintén ismeretlen, de a szellemileg leépült ember sorsához képest a nyugalom fogalmával rokonítható halálon túli lét. De találni tudományos-ismeretterjesztő, publicisztikai stílusú szöveget is. A (*Cymothoa exigua*) az élősködő ászkarák-félérről szólva – amely a halak nyelvét megeszi – természeti jelenségként, biológiai folyamatként allegorizálja a nyelvvesztést. Egyfelől azt sugallja, hogy a leépülési folyamatnak minden kiszolgáltatott, ami él, mozog, emberi szempontból pedig a hallgatás lehet az egyetlen lehetséges(?), kényszerű(?), vállalható(?) magatartás. Másfelől úgy tűnik, mintha maga az élősködő nyelv kezdene önálló életet élni, mintha ennek a versnek a nyelve – amely hírt ad arról, ahogyan az ászkarák átveszi a nyelv funkcióját – már maga is másodlagos, harmadlagos, a biológia törvényei szerint végtelenségig sokszorozódó nyelv lenne, mintha ez az új szerv artikulálna, ami felszámol mindent, ami emberi, tehát az embernek nincs kitüntetett szerepe a teremtés rendjében. (Ezzel együtt mintha ez a megközelítési mód versben túlmagyarázotta, didaktikussá is válna, főként a [*Tenger gyümölcsei*] párverseként olvasva.) Az emberi szellemet sárba tipró, pokolba küldő nyelvi demencia láttatása a (*Késői ügyfél*) által újabb megközelítési kísérlettel egészül ki, és válik még gazdagabbá a költői gyakorlatok sora, amennyiben azt érzékelteti, hogy az emberi minőség és érték leépülése nemcsak belülről mehet végbe, nemcsak devalválódó biológiai, lelki folyamatként rögzíthető, hanem kívülről is jöhet, olyan *élősködők* törekvésének eredményeként, amely az értelmes, emberközi, társadalmi kommunikációt veszti célba, a kultúra értékkepző funkcióit építi le. Bárhogyan is legyen, egyedüli vesztese a „Kívülből leleselkedő halálnak” kitett ember.

Miközben az identitás több tekintetben végbemenő tragikus felszámolódásának következményeként szinte minden versben ott lüktet, bizonyos szövegekben a fókuszba kerülve tematizálódik a halál és a halálfélelem. A (*Nem van sehol*)-ban ez a félelem a lírai narrátoré, aki a fiú szerepében szólal meg, ahhoz az anyához beszélve, aki nem vagy nem biztos, hogy érti, amit a fia mond neki, de a szavakon túl – Szent Pál-i értelemben – mégiscsak legnagyobb a szeretet. Szívszorító, ahogy az anya nélküli jövőben a beszélő élete maga lesz a céltalanság, ahogy a valamikori otthonba való visszatérés a soha haza nem találás drámájává válik: „Viszem a vizet. Mint / a semmit. Mintha lyukas vödörben / hordanám”; „Viszem az életembe. // Ahol már nem vagy sehol.” A (*Hóember*) narrátora pedig tehetetlen szemlélője annak, ahogyan a kór fokozatosan a szeretett vegetáló lény halálává válik. Hátborzongató a lélek és a test pusztulásának recsegése-ropogása a körforgásszerű időben: „már minden befelé pereg, porlad, omlik, a / test, a lélek, reggel, dél, este, reggel, dél, este, / fölöttem már a hold fehér, éles fénye, neki / meg ellazulnak az izmai, bőrének ezernyi / pórusa megnyílik, árad a halál befelé”. (Az elmúlás újbóli és újbóli átélésének belső kényszere hitelesíti az újramondás poétikáját: a [*Mély merülés*] befejezésében a lassú sorvadás drámai folyamata ugyanolyan erővel jelenik meg, mint a [*Hóember*]-ben.)

Megítélésem szerint a létösszegező halálversek közül talán a (*Seol*) és az (*Olasz módra*) képezik a mélybe tartó tudat, egyben a befelé csavarodó spirális szerkezet végpontját (hogy aztán az [*Apálydagály*]-ban az örök körforgás rendje szerint kezdődjék minden előlről, vagy folytatódjék azok

nélkül az élet, akik kihulltak a létből). A külön értelmezést is megérdemlő két poémában a halál a transzcendencia fogalmával kapcsolódik össze. A *(Seol)*-ban a halál az alvilágba való átlépés lehetőségeként mutatkozik meg, de a jelentés nélküli, halva létezésből nem vezet egyértelmű út a halálon túli létbe, a nyelven túli nyelvbe. „Perszephoné már nyújtja / kezét, nyújtózkodik felé, talán, hogy átsegítse”, de a lírai narrátor feltételezése szerinti köztességben inkább a kétségbeesés hangsúlyozódik, megérkezés helyett a hiány transzcenciája: „sehol, semmiben van, kiürült, semmilyen / helyen, az átutazás, a megállás nélküli átutazás helyén”. Ugyanez a félelem és veszteségtudat az *(Olasz módra)* című alkotásban a Pilinszky-féle agónia árkaiként artikulálódik – transzcendens vigasz helyett ürességként: „És üres minden. Üres –”. A falusi szomszéd, „szőcsanti” elmúlástörténete mintha a könyvbeli anyatörténet (és más szeretett személyek történetének) kicsinyítő tükré lenne. A vers narratívája, szerkezete a spirális mélybe tartás és az örök körforgás rendkívül jó érzékkel történő megjelenítése. A szöveg tizenkét szakasza négy, az évszakok nevével ellátott részre tagolódik, részenként – akárcsak az évszakokhoz tartozó hónapok száma – három-három szakasszal a következő sorrendben: *I. Ősz; II. Nyár; III. Tavasz; IV. Tél*. Ez az évszake rendezés fordított irányú ciklikus időt, (vers)világot teremt, az örök körforgás elmúlástól elmúlásig, ősztől télig tart, visszateremtődés a halálból az életbe, majd a halálba. Ami előreutalás a közelmúlt felől az I. részben, ahhoz visszahajlik a befejezés. A halál felől a múltból felidézett emlékek visszavezetnek a kedves szomszéd halálához. Mintegy a halál keretezi, lengi be a poémát, ami a szeretett személyek elvesztése nyomán a beszélő számára a teljes kiüresedést és annak végérvényessé válását is jelenti, egyben mintha felfüggesztené, csitítaná az anya (és mások) elvesztése miatti fájdalmat, vagy ideig-óráig elterelné a figyelmét. Az üresség elbeszélése azonban nem szüntetheti meg a veszteségtudatot, sem a személyes sorsa miatti aggodalmát, a saját közelgő halála miatti félelmét.

A fentiekben körbejárt veszteségtudatnak és halálfélelemnek a költői kifejeződése, egyben Fekete Vince költészeti önreflexiója az ismétlésen, fokozáson, felsoroláson, beékelésen, megszakításon, kihagyáson alapuló, a sorát-hajlásokat sortörésekként működtető és ezeknek a nyelvi eljárásoknak köszönhetően újramondással, dadogással jellemezhető versnyelv, amely a *Szárnyvonal*ban alapozódik meg, és a *Vargaváros* narrációjában folytatódik. Az ismétlődésen-variáción, elakadáson-botladozáson, újrakezdésen, újramondáson alapuló versbeszéd tehát az a közös, e poétika védjegyének is tekinthető forma, amely összeköti a három könyvet, még akkor is, ha az emberi létezés más-más aspektusáról beszélnek. Ars poeticaként is értelmezhető ez a nyelvfelfogás, amely nem hisz abban, hogy összefüggő narratívák jöhetnének létre az emberről, arról a valószínűbb és lényegesebb világról, ami az emberben van – nevezzük léleknek, szellemnek, tudatnak –, és ami ki van

téve az élet és a halál közötti seolnak, annak a „jelentés nélküli helynek”, ami „lassan elnyel mindent” – (Seol). Ilyen értelemben akár visszalépésnek is minősülhetne a *Halálgyakorlatok* a történelmi-kulturális merítésében szélesebb spektrumú, a teljes addigi költészetet szintetizáló Vargaváros-hoz képest. Azonban korántsem erről van szó. A *Halálgyakorlatok* ugyanis nem egyszerű költői feladatot vállalt magára, hanem nagyon is komplex nyelvi világteremtést valósított meg. Az ember világban létét kevésbé a *Szárnyvonalra* jellemző interperszonális kapcsolatok hálójában jeleníti meg, a Vargavárostól eltérően – s ebben rejlik újdonsága – nem a történelemben, nem generációk egymásutánjában, kulturális egymásra rakódások összefüggésében láttatja, még csak nem is a társadalmi folyamatok elszenvedőjeként (bár óhatatlanul vannak ilyen vonatkozású utalások is, de csak egy-két szöveg erejéig). A lírai narrátor figyelme nem vagy elsősorban nem horizontális, mint a Vargavárosban, hanem vertikális, a mélyre evez, arra irányul, ami időtől, tértől, társadalmi-kulturális beágyazottságtól független vagy azon túl van. Ha kisregényként olvasom, akkor Marcel Proust vagy James Joyce tudatregényéhez társítom. A beszélői figyelem befelé, lefelé irányul, arra, ami egyetemesen emberi, ami közös emberi sorsunk és örök kérdéseink: miért bonyolult a lélek, mi zajlik a tudat mélyrétegeiben, mi az oka annak, hogy (melyik az a pont, amikor/ahonnan) a jól működő gépezetben egyszer csak hiba keletkezik, torzulásokat, kieséseket eredményez, egészen az önfelszámolódá-sig? Megannyi kérdés, amelyekre nincs végleges, megnyugtató válasz, csak a költői nyelv kísérletei, közelítései, hogy meg-megvillantsanak, megsejtessenek valamit abból, ami a tudat mélyrétegeiben zajlik, s ami a halálba vezet, ami a nyelven túliban ragadható meg, ha megragadható egyáltalán. Amellett, hogy ez egy orpheuszi értelemben vett költőszerep kialakítása is – hiszen mintha a költői szó erejével szeretné kihozni az alvilágból az anyát, tehát a beszélő hisz a költői szó megtartó erejében (O.) –, arra készlet, hogy egónk tudatos részével reflektáljunk arra, ami bennünk történik, történhet, arra, a mire is?, kérdezhetnénk a *Halálgyakorlatok* szóhasználatával. Így szoktat a megrázó, katartikus olvasmány, az elbeszélhető-elbeszélhetetlen (fiktív?) tudatmozgás és a nyelv haláltánca a saját halálunkhoz. Mintha a Vargaváros bonyolult tér-, idő- és nyelvi-kulturális térképéből ebben a könyvben befelé tartva, az emberi lélek tudattérképéig jutnánk, jutottunk volna. Ez is vargaváros, a lélek vargavárosa, egyszemélyes és egyetemesen emberi – félelmetesebb, sötétebb, bonyolultabb, ijesztőbb, halálközelebb, ugyanolyan nyelvi színvonalon megalkotva, amilyent a *Védett vidéktől* errefelé megszokhatott ennek a poétikának az ismerője. Nos, kérdés, innen merre visz még az út, Fekete Vince költészeti térképe hogyan, milyen irányba íródik tovább. (Magvető, 2022)

JEGYZETEK

¹ *Védett vidék. Versek 2003–2010*, Erdélyi Híradó, Kolozsvár – Ráció, Budapest, 2010; *Udvartér. Tárcanovellák 2000–2014*, Sétatér Könyvek, Kolozsvár, 2014 (első kiadás: Kaláka Könyvek, Sepsiszentgyörgy, 2008); *Vak visszhang. Válogatott és új versek 1995–2015*, Sétatér Könyvek, Kolozsvár, 2015; *A világ újra. Válogatott és új versek. Verskeresztmetszet 1995–2015*, Pont Kiadó, Budapest, 2017; *Szélhárfa. 99+1 haiku*, Gutenberg, Csíkszereda, 2016; *Szárnyvonal*, Magvető, Budapest, 2018; *Vargaváros. Versek*, Magvető, Budapest, 2019.

² BORSODI L. László eddig megjelent kritikái, tanulmányai Fekete Vince költészetéről: *Időbarázdák*, Székelyföld, 2012/12, 145–160.; *Uő, Hermész visszhangjai*, Sétatér Könyvek, Kolozsvár, 2019, 103–119.; *A transzcendencia visszhangjai. Fekete Vince költészete*, Székelyföld, 2016/11, 113–136.; *Hermész... i. m.*, 119–143.; *Haikuhárfa*, Székelyföld, 2018/7, 148–158.; *Hermész... i. m.*, 143–153.; *A transzcendencia visszhangjaitól a létezés légszomjáig. Az újrendezés mint dialógusteremtő eljárás Fekete Vince költészetében*, Székelyföld, 2019/8, 143–171., *Hermész... i. m.*, 153–177.; *Az idő percenésői dróntávlattól. Fekete Vince költészetének térképelei* (I. rész), Kortárs, 2021/1, 36–53.; *Uo.*, (II. rész), Kortárs, 2021/2, 57–72.

³ Magvető, Budapest, 2022.

⁴ *Vö. Az idő percenésői... (II. rész), i. m.*, 69.

⁵ *A változásban másik változás. Borsodi L. László beszélgetése Fekete Vincével*, Tiszatáj, 2022. április, 40–48., 45–46. Lásd még: „A mindenség működik tovább” – Fekete Vincével beszélgettünk. Beszélgetőtárs: Dzsúbák Tamás, 2022. június 16. https://kultura.hu/a-mindenseg-mukodik-tovabb-fekete-vince-koltovel-beszeltunk/?fbclid=IwAR2PoY-K12DTwg2-qp50pP-qEkzBgGqybWA6r4YXmqRMAIG3wN7D8_q9B6s [utolsó megtekintés: 2022. június 23.]

⁶ Egyetértve a költő megfogalmazásával, ugyanezt az áramlást, sodrást hivatott kifejezni a címek zárójelbe tétele is, grafikailag utalva József Attila kései számvető, létösszegező verseinek eljárására is: „a versek egyetlen nagy egésznek a részei, amelyek címetől, mindenestől belesimulnak ebbe a nagy egészbe, a halálgyakorlatok kísérleteibe”. *Uo.*

⁷ *A változásban másik változás, i. m.*, 46.

STURM LÁSZLÓ

Karen Sztjepanjan: Shakespeare, Bahtyin és Dosztojevszkij: hősök és szerzők a kitágított valóságban

MMA, 2022

STURM LÁSZLÓ (1967) Budapest

A szerző sokat markol, mikor két ilyen írózsenit – ráadásul egy irodalmárnagyságot – vesz egybe, még hozzá „az orosz regényíró és az angol drámaíró teljes életművére vonatkozóan, az emberrel és a világmindenséggel kapcsolatos felfogásukat illetően és a »magasabb értelemben vett realizmusuk« kapcsán”. Szerencsére se dilettantizmusról, se tudományoskodó pepecselésről nincs szó, Sztjepanjan (1952–2018) valóban sokat is fog. Tudományosságát sem érheti vád, hatalmas szakirodalmat mozgatva, átfogó tudással, pontosan fogalmaz. Szemléleti tágasságát biztosítja, hogy valóban végig szem előtt tartja a bahtyini „kitágított valóságot”, amelyet ő a szövegben inkább a körülbelül ugyanazt mondó dosztojevszkiji kifejezéssel „magasabb értelemben vett realizmusként” nevez meg. Arról van szó mindkét esetben, hogy a társadalmi, lélektani szempont kiegészítendő a kozmikus és metafizikai (egyben a lélekmélyi) távlattal.

Aki nem foglalkozott a címbe emelt témával, meglepődik. Persze, mindenkit mindenkivel össze lehet hasonlítani, de mi köti össze a két alkotót a hasonló nagyságrenden kívül? A legtöbben nem tudtuk: Dosztojevszkijre erős hatást gyakorolt Shakespeare, mind elmélkedéseiben, mind szépirodalmi műveiben folyamatosan jelen van. „Összességében az angol géniusz vezetéknevével és a szereplői nevével Dosztojevszkij szövegeiben több mint százszor találkozzunk.” Sztjepanjan először is végigköveti, hogyan alakult az orosz író Shakespeare-képe ifjúságától haláláig, miközben jó filológusként kitér például a Dosztojevszkij által használt fordítások szemléletének, szóhasználatának kihatásaira is.

Rátérve a tulajdonképpeni témára, kiinduló tételeként Sztjepanjan Dosztojevszkij egy feljegyzését idézi, amely szerint Shakespeare és Cervantes az emberi lét legkétségbeejtőbb, megoldhatatlan kérdéseit vetette föl. (Cervantes szintén gyakran fölbukkanó név a könyvben, mint a jegyzetekből kiderül, Sztjepanjan három évvel ennek a művének eredeti – orosz – megjelenése előtt, 2013-ban írt egy, a spanyol író Dosztojevszkijgel egybevető monográfiát is.) Míg azonban az ő korukban – folytatja az orosz író – az eleven vallás még megoldást adott,

addig a 19. századi, az Evangéliumot már nem érző emberek az irodalomtól várják a „pozitív programot”. Ezt pedig a „szépség irodalma” képes megadni, amely megváltoztatja az embert. Ahhoz azonban, hogy eljussunk a szépséghez, lehető teljességében kell felmérni a rosszat.

„Dosztojevszkij a maga hősies módján azt mutatta meg, hogy milyen is valójában az ember természetében rejlő gonosz feltáratlan mélysége – és mekkora a vonzereje. De ez csak annak a fontos dolognak a következménye, hogy Dosztojevszkij volt az, aki soha (addig és azóta) nem látott erővel volt képes felfogni és ábrázolni az Isten adta emberi szabadságot (*amelynek, és ezt nagyon fontos kiemelni, a jó képezi az alapját*)” – olvasható már a szerző összegzésében. Aki, rokonszenves módon – itt és még számos alkalommal –, vállalja a tárgyával való azonosulást, akár az elfogultságot is, de, mint említettem már, nem a tudományos alaposág rovására, hanem éppen annak lehetséges „kitágítására” ad példát maga is. Látjuk, a poétikai, történeti szempontok fölényes ismerete csupán eszköz számára, hogy az irodalomban rejlő életkérdésekkel szembesüljön.

A konkrét összehasonlítások közül a legnagyobb teret Hamlet és Raszkolnyikov egybevetése kapja (alighanem Hamlet alakja hatott leginkább az orosz íróra, már kora ifjúságában), de számos más párhuzam is kifejtésre kerül. Külön fejezetet kap a *Téli rege* és a *Karamazov testvérek*, illetve az *Egy nevetséges ember álma*, másrészt a *Szentivánéji álm* és a *Vihar* összehasonlítása.

Bahtyin némileg háttérbe szorul az írók mögött. Többször hivatkozik rá a szerző, használja egyetértően egy-egy fogalmát, meglátását, de jobbra vitázik vele. A Bahtyin által nagy sikerrel bevezetett polifónia és karnevál, valamint ezen belül a maszk fogalmát – a szakirodalom egy részével egyetértésben – alkalmatlannak, félrevezetőnek látja a dosztojevszkiji világ felfejtésére. A polifónia – vagyis hogy nincs uralkodó szólam, minden szereplőnek egyenrangú igazsága van – egyszerűen képtelen feltételezés, állítja. A Nagy Inkvizítornak és Krisztusnak, Zoszimának és Ivannak egyformán igaza van? Sztjepanjan magát az írók hívja tanúságot

Bahtyint cáfolva: „az ilyesfajta két világmodellt úgy fenntartani, hogy egyik javára se döntsön, a szerző teljes relativizmusát jelentené, azt, hogy teljesen közömbös az iránt, hogy mi a sorsa a művének az olvasója lelkében és tudatában, illetve azt, hogy lemond a gonosszal folytatott harcról. Valamiképp össze lehet-e ezt egyeztetni azzal, amit Dosztojevszkij a szépirodalom lényegéről és jelentőségéről mondott: »A költészetben kell hogy legyen szenvedély, kell hogy legyen *saját eszméd*, és a mutatóujjadat is feltétlenül szenvedélyesen kell felemeld. A közömbösség még a valóság reális reprodukciójában sem ér egyáltalán semmit sem, de főleg nem jelent semmit.«” Máskor is gyakran idézi a szerző az író publicisztikai műveit, műhelyjegyzéseit – igazolva a gyakorlatban, de külön is felhívja a figyelmet, hogy ne higgyünk abban a széles körben elterjedt (elterjesztett) nézetben, miszerint Dosztojevszkij esszéi, cikkei egyoldalúan elfogultak, tehát jelentéktelenek.

A karnevalizmus sok eleme valóban ott van Dosztojevszkij műveiben, állapítja meg Sztjepanjan, de ezek éppen hogy nem a Bahtyin által leírt célokat szolgálják. Az élet hierarchikus rendjének megbontása, az alakoskodás, a szentség profanizálása nem felszabadító élmény az orosz író számára, hanem „a világban izolálódott emberi létezés fantomszerűségének és abszurdításának kifejezésére hivatottak, és a rossz erőinek ilyen vagy olyan lokális diadaláról tanúskodnak”. Sztjepanjan a karnevalizmus túlzott kiterjesztését egyrészt Bahtyin korára vezette vissza – a karneváli nevetés a rettenet enyhítésével kecsegtetett –, másrészt a felvilágosult humanizmusra, amely „lelki kényelme érdekében hajlamos alábecsülni a gonosz erejét”, a világ sorsát pedig kollektív folyamatokra bízta (eleinte az optimizmus jegyében). Ezzel szemben az orosz és angol író is világosan látja a rossz mélységét: „Lehetetlen nem észrevenni, hogy Shakespeare-nél még a vígjátékok fináléjának össznépi vidámsága közepette is hirtelen felbukkan a rossz, fenntartja a maga »terét«.” És világosan látják mindketten, hogy a jó és a rossz harca az egyes ember lelkében zajlik, ott dől el. Sztjepanjan egyik alapbelátásához érkezünk ezzel: „a rosszal szemben a győzelem – vagy a vereség – csakis individuális ütközetben érhető el”; „A konkrét ember személyes választásától függ a világrend sorsa: íme, ebben rejlik Shakespeare, Cervantes és Dosztojevszkij hőseinek valódi nagysága”.

Ennek jegyében érthetjük meg többek között azt, miért hangsúlyozza Dosztojevszkij egyes szereplők arcának maszkyszerűségét. A szerző Bahtyin egy észrevételét gondolja itt tovább, ekként: „azoknak, akiknek a lelkében még zajlik az ördög és az Is-

ten harca, van *személyiségük*, amely vagy maszkká, vagy arccá változhat [...] azok, akik felfüggesztették ezt a lelkükben dülő harcot, maszkká változnak”. Dosztojevszkij műveiben épp a maszk lerántása a cél. Nem a karnevál, hanem a liturgia az alapmintájuk, a céljuk pedig nem a rajtam kívüli igazságok földhözragadt, valódi megújulás nélküli karneváli megtapasztalása, hanem „az én személyes átváltásom”. Hasonlóan Shakespeare-nél is. Jelentőségében a liturgia mellé állítható a misztérium, misztériumjáték is, amelynek szellemisége még átjárja az Erzsébet korabeli színházat (és amelynek a fő alakjai az egész emberiséget képviselve cselekednek).

Az angol és az orosz alkotó műveiben számos párhuzamot tár föl Sztjepanjan. A legfőbb eltérést pedig abban látja, magának Dosztojevszkijnek egy megjegyzéséből kiindulva, hogy Shakespeare-nél az ember tulajdonképpen nem változik meg (talán V. Henrik, de itt is felmerülnek kétségek). „Nem úgy, mint Dosztojevszkijnél, akinek minden nagyregénye az ember átlényegülésének lehetőségét bizonyítja.” Később azonban módosítja ezt, a nagy tragédiákból levont következtetést. A drámaíró utolsó műveiben (*Pericles*, *Cymbeline*, *Téli rege*, *A vihar*) – amelyeket Dosztojevszkij valószínűleg nem ismert – a kölcsönös megbocsátás, a család helyreállítása és a halhatatlanság (a halott feltámasztása) kerül középpontba. És itt megint párhuzamba kerül az orosz művész világával.

A dosztojevszkiji életműről is kapunk alakulásrajtot. A szerző a korai művekre a „realista szentimentalizmus” kifejezést használja. Eszmény és valóság feloldhatatlan ellentéte vezeti valószínűleg a fiatal embert a politikai szervezkedéshez. A katonga elején a szatirikus hang válik uralkodóvá. Az író válságkorszaka nem ért véget a kényszermunkával, mint a legtöbb kutató véli, hanem egészen 1864-ig tartott. Ebben az évben halt meg bátyja és első felesége, és ekkor írta meg a *Feljegyzések az egérlükből* című könyvét, „amiben meg tudja ragadni [...] a *mindenkitől* elidegenedett személyiség zsákutcába vezető útját”. Ezután, a nagyregényekkel következik el a „magasabb értelemben vett realizmus” korszaka. Ezeken belül szintén van egy váltás. Az első három regénynek a társadalommal heroikusan szembekerülő – egyszerre tragikusan és szatirikusan ábrázolt – személyiségeit *A kamaszban* felváltja a vallomástevő, megbocsátani tudó, fejlődőképes hős. Az orosz írónál is a család kerül a középpontba („ami rendkívül érdekesen rímelt első művei szentimentalizmusára”). És akárcsak Shakespeare, az élete végén ő is egy új műfaji változatot hoz létre (utolsó regényével, *A Karamazov testvérekkel*).

Sokaknak meglepő lehet Hamlet és Raszkolnyikov egybevetése, ezenbelül Sztjepanjan Hamlet-

értelmezése. Még ma is meghatározó ugyanis Hamlet töprengő humanistaként, „csodálatos egyéniségként” való értelmezése. Ebben például a Szovjetunióban egyetértés volt a hivatalos ideológia és az ellenzék között. Az előbbi a „harcias emberszeretet” képviselőjét látta benne, az utóbbi a hatalom ellen lázadó magányos – értelmiségi – hőst. Valójában azonban már eleve a világ megváltoztatását érzi feladatának, az igazság helyreállítását (mint a szerző kimutatja, alighanem ő is félbemaradt jogász, akárcsak Raszkolnyikov), bár ugyanakkor undorodik a világtól, illetve látszatnak tartja. Az igazság helyreállítójaként a világegyetem középpontjába helyezi magát, ezért „ha egyébként olyannyira okos is, őriült”. Két kiutat lát, a hatalmat vagy az öngyilkosságot. Köre önmagára szűkül (ezért tűnik számára látszatnak a világ). Az anyagiakat illető látszólagos puritánsága mögött a mindent akarás gőgje van, a mindent vagy semmit heroizmusa. Ugyanezek pedig Raszkolnyikovról is elmondhatóak. (Egyetértéssel idézi a könyv egy orosz gondolkodó meglátását: „Vajon nem hallatszik-e közvetlenül a hamleti »lenni vagy nem lenni?« mellett [...] a raszkolnyikovi »ölni vagy nem ölni?«.”) Sztjepanjan nem említi, de nekünk talán érdemes fölfigyelni Hamlet hasonló értelmezésének egy viszonylag korai magyar példájára. Hauser Arnold – igaz, már nem Magyarországon élve és nem magyarul írva – jellemezte tipikus nárcisztikus személyiségként a dán királyfit, a problematikát pedig a manierizmus körében vizsgálta (az orosz irodalomtudós is „posztreneszánsz” alkotónak tekinti Shakespeare-t).

Jóval kevesebb teret kap ugyan, de hasonlóan sablontörő a monográfiában *A félkegyelmű* főhősenek, Miskinek a bemutatása. A jóság félőriültje eszerint szintén tévúton jár. Programos megbocsátása „metafizikai restség”, nem hajlandó tudomásul venni a rossz erejét, nem vállalja a valódi harcot a gonosszal. Teljesíthetetlen ígérekkel vezet félre környezetét. És az itt külön nem értelmezett, de lényegi helyeken emlegetett Don Quijote sem tűnik a közfelfogásban ismert alaknak. Rá is, akár a shakespeare-i és dosztojevszkiji heroikus szereplőkre, jellemző, hogy feladatuknak érzik a világ megváltoztatását. Ezzel kapcsolatban vonja le az egyik hangsúlyos következtetését a szerző: „Ennek a három géniusznak – Shakespeare-nek, Cervantesnek, az ő Don Quijotéjának és Dosztojevszkijnek – örök érvényű, óriási érdeme, hogy rájött a következő igazságra, és azt be is bizonyította: az emberiség összes jötevője, aki maga elé éppen ilyesféle globális feladatot állított, függetlenül attól, hogy mennyire őszinte [...] főleg magára koncentrál, elsősorban önmagáért cselekszik, végső céljául pedig a személyes dicsőség megszerzését és a földi halhatatlanságot tűzi ki.” Az

eszmény ezzel szemben a világgal összeolvadó szentség, ami viszont ábrázolhatatlan. A tévúton járó héroszok azonban sajátos negatívként képesek valahogy a szentséget is megéreztetni.

Sztjepanjan azt is megvizsgálja, milyen jelentősége van a kornak és a helynek. Úgy látja, mind a 16. századi, 17. század eleji Anglia és Spanyolország, mind a 19. századi Oroszország hasonló helyzetben volt. A korábbi zavarok és az idegen hódítás (mórok, Napóleon) után a három ország a jelzett időszakokban ébredt igazi öntudatára, lett meghatározó hatalom, gyarapodott gazdaságilag és kulturálisan. A megnövekedett lehetőségek és igények csapdába csalnak. Dosztojevszkij jegyzi fel kritikusan a kor szellemiségéről: „Minden vágyad, minden bűnöd a szükségleteid kielégítetlenségének természetéből fakad, tehát ezeket ki kell elégíteni.” Ezt továbbszöve teszi hozzá a monográfia szerzője: „a gonosszal folytatott harcot »eltörölték«, minden, még a bűnös emberi szükségletek is kielégítést követel, és ez vezet a kétségbeeséshez”. Más szóval, az embert ismét megkísérti az istenülés vágya: „egyre inkább megerősödik az ember isteni természetének gondolata, de nem mint valami fennkölt adomány, hanem mint önkényes kisajátítás”. Sztjepanov a korábbi idősakkal kapcsolatban egy orosz kutatót idéz: „Az a korszak, amely Itáliában nagy várakozással kezdődött, Angliában és Spanyolországban ért véget, mégpedig a nagy tragédiának, a humanizmus tragédiájának az érzékelésével.” Ennek analógiájára elmondhatjuk – bár a könyvben nincs így levezetve –, hogy a felvilágosult humanizmus tragédiája lesz Dosztojevszkij (és a vele kortárs orosz irodalom) nagy ihletője.

Sztjepanjan természetesen tisztában van a történeti megközelítés korlátaival is, miszerint „annak csak annyiban van értelme, amennyiben ez vagy az a szerző a saját korán keresztül közelít az »emberi lélek titkának« megismeréséhez”. De mivel a saját kor kihasználása az itt említett legnagyobbaknál „maximális volt”, innen is el lehet jutni egyfajta összegzéshez, az összegzés egy újabb megfogalmazásához: „országainak éppen ebben a soha nem látott felívelési és hatalmi periódusában alkotta meg a három íróóriás a műveit, amelyek fő témája az ember földi hatalma határainak meghúzása. Azé az emberé, aki feladatul állította maga elé, hogy individuális erőfeszítéseivel és személyes példájával átalakítja, a rosszból jóvá változtatja a világot, a pokolból paradicsomot formál. De hisz lényegében ez a fő problematikája a *Hamlet* című tragédiának, a *Don Quijote*, a *Bűn és bűnhődés*, illetve *A félkegyelmű* című regényeknek.”

ANDRÁS SÁNDOR (1934) Nemesvita

ANDRÁS SÁNDOR

Útikalauz egy új módon felfedezett tájhoz

Balázs Imre József: A szürrealizmus története
a magyar irodalmi mezőben

Furfangos a *Bevezetés* Balázs Imre József új könyvéhez: „Hogyan fogjunk a szürrealizmus kutatásához?” Mintha tanácsot adna az olvasónak, és egyben saját magától kérdezné töprengve. Az utolsó fejezet utolsó szakaszának címe is kérdés: „Bakucz József és az Arkánium: egy harmadik szürrealista generáció lehetősége?” – miközben magának a fejezetnek a címe: *A szürrealizmus folytonossága a magyar irodalmi mezőben*, ami állításnak tűnik, és azt sugallja, hogy a folytonosságba beletartozik a harmadik generáció lehetősége is.

A megkérdőjelezésnek és az állításnak ez a hinta-palintája addig játék, amíg van, aki játszik, ebben az esetben aki olvas és tovább olvas. Utána töprenghet csak el igazán, mit is játszott. Volt-e harmadik nemzedék? Aki végigolvassa a könyv címével jelzett történetet, elgondolkozhat arról is, hogy volt-e valójában második, sőt, volt-e első nemzedék. Szerintem volt is meg nem is; nem volt és még is volt. Egy magyar történet. Döntsön felőle az olvasó.

A *Bevezetés* legelső mondata jelzi, hogyan fogott hozzá Balázs Imre a könyvhöz, és hogyan fogjon hozzá olvasója: „A szürrealizmus egyszerre művészeti irányzat, egy sajátos emberképre épülő gondolkodásmód, illetve egy ehhez illeszkedő etikát feltételező életforma.” Aztán pontosítja: „ebben a könyvben amellet szeretnék érvelni, hogy a szürrealizmust nem poétikaként érdemes leírni, hanem egy tágabb kultúrtörténeti-antropológiai keretben”. És hangsúlyozza is, hogy a keret ezúttal se nem művészeti, se nem irodalmi: „A szürrealizmust nem egy sajátos poétika, sokkal inkább egy sajátos emberkép tartja össze. Ennek az emberképnek a leírásához antropológiai, pszichológiai, mítoszkritikai megközelítésmód szükséges.”

A könyv az „emberkép” jellegét a szürrealisták megnyilatkozásaival jelzi, Breton első kiáltványában a szürrealizmus „tiszán pszichikai mechanizmus”, és a „korábban elhanyagolt gondolatársítási formák magasabb rendű realitásán, az álom mindenhatóságán és a gondolat öncélú működésén alapul”. Balázs összefoglalásában: „A beidegződéseken próbál túllépni egy pontosabb megismerési folyamat reményében, hiszen – mint mondja Breton – »a gondolkodás valódi működése« érdekl. Világos itt a szürrealizmus kritikai irányultsága. Egy másik lényeges jellemzője, hogy az említett túllépési kísérlet az értelmet, a rációt is korlátok és megszokások körébe utasítja.” A pszichikai automatizmus, idézi Bretont, „független az értelem bármiféle ellenőrzésétől s bármilyen esztétikai vagy morális megfontolástól”.

Ez így is van, megjegyzem azonban, amit Balázs szintén tud és jobban, mint én, magyarul viszont nem magától értetődő. Lehet képekben is gondolkozni, az pedig intranzitív gondolkodás, nem tranzitív valamit-gondolás. Maga a gondolkodás lehet mind a kétféle, ha csak gondolkodom, más, mint amikor valamiről gondolkodom, az előbbi lehet: nem is tudom, miről. Franciául (ahogy angolul is) egyetlen szó van arra, ami magyarul vagy „gondol (valamit)”, vagy „gondolkodik”. A gondolkodik ugyanis magyarul másféle tevékenység, mint a mosdik, ami azt jelenti: magát mossa, gondolkodni viszont lehet bármiről, magamról is, de akkor sem magamat gondolom, legfeljebb valaminek. A gondolkodás magára a gondolás folyamatára vonatkozik, arra, ami a descartes-i *cogito*, magyarul *gondolkodom*. A szóban benne van, hogy *én* teszem, és amit teszek, az gondolkodás, nem csak történik. Nem egy személytelen folyamat, ami nincs tudatos kontroll alatt. A *stream of consciousness*, a *tudatfolyam* valójában nem a tudat, hanem a szavakkal vagy képekkel gondolás folyama a tudatban, ami a tudatban folyik gáttalanul. A Breton említette automatizmus, amit pszichikainak mond, nem irányított folyamat, nincs tárgya, célja, nem is disz-kurzív (ide-oda szaladgáló), hanem csak folyik. (Egy folyó vagy egy másikba folyik, vagy az óceánba, ami viszont hullámszik, nem folyik.)

Az automata írást a pszichológus Jung találta ki Svájcban, skizofrén betegeknek diagnosztizálásához, hogy megfigyelhesse, azok hogyan, mire asszociálnak egy-egy bedobott szóról. Breton vi-

szont nem diagnózist akart, hanem olyan (költői) „gondolkodást”, amelyik nem én-mozgatott, hanem önmozgó folyamat az ébrenlét állapotában. Aki ír, tudja, hogy ír és mondatokat ír, csak nem gondolja meg, mit ír, nem akar valamit, bármit mondani. Amikor Jung publikálta tanulmányát az automatikus írásról (1907), már az álomfejtő Freudhoz csatlakozva tette.

A szürrealizmus azonban csoportos tevékenység volt, és olyan, amelyik „az élet megváltoztatására törekedett”, a politikát ugyanakkor nem tartották elegendőnek, a szürrealisták „nem ismerik el a politika teljes fennhatóságát a kulturális mezőben”. Érdekeltek voltak a nemzetközi együttműködésben, kapcsolatteremtésben. Balázs mindezeket jelzi, nem vitatja-vizsgálja, ő a szürrealizmus történetéről ír, ami nemcsak megállapításokból és leírásokból, hanem megtörténetekből is áll. Egy-egy történet pedig, ha jó a tolmács, érezteti is, nemcsak kijelenti, hogy „a szürrealizmus nem csupán poétika, hanem életforma is”.

Balázs Imre idézi például, amit Juhász Ferenc elevenített föl életútinterjújában arról, hogyan ismerkedett meg Weöressel 1946-ban az Üllői úti sarki könyvesboltban. Idézek belőle, az egész túl hosszú lenne, hogy bizonyíthassam Balázs könyvének, könyve gazdagságának egyik vetületét.

Az anekdota elejéhez tartozik, hogy az antikváriumban a Móricz lányok dolgoztak. Ők nevezték Weörest Sanyikának, amikor Juhász, a frissen Pestre került vidéki fiú kezében egy megvásárolt Weöres-kötettel megkérdezte, hol található „Weöres urat”. Megtudta tőlük, hogy éppen az üzletben van. Hát odament, és beszélgetni kezdtek. Ez és a következők jó példái a szürrealista „objektív véletlenek”, ami dehogy is véletlen: történik, nem vélekedés dolga.

„Egyszerre csak azt mondta: gyere velem, elmegyünk. Elmentünk gyalog az Üllői út elejétől, a Nemzeti Múzeumtól az Amerikai útra, ahol Sanyi benyitott egy házba, és a következőt láttam [...] egy asztal volt odabent, rajta hatalmas vándling tele mákos tésztával, és a vándlingot körülállták gyönyörű fürdőruhás fiatal nők. Meg esztéták. [...] Ették a tésztát, igen, kézzel, Sanyika meg beordított, hogy »hoztam egy nagy költőt«, mert gyaloglás közben mondtam neki, hogy verseket írok. Ették a tésztát kézzel. Erre azt mondták, gyere, egyél te is. Ilyen volt Sanyika természete, én meg borzasztóan szégyelltem magam, hogy itt most mit keresek, mit csinállok. Aztán Mezei Árpád felvitt a teraszra, ami félig volt csak romos, és valamelyik misztikusról tartott nekem előadást, majd a rózsaszínről mint színről adott egyórás kurzust.”

Balázs Imre így folytatja: „A fenti anekdota dokumentálja Weöres Sándor bejáratosságát Mezei Árpádék Amerikai úti házába, illetve érezteti, hogy Mezei érdeklődési köre – a misztikusok és a rózsaszín különös találkozása egy boncasztalon – extrémnek hatott. Ebben az anekdotában a »népi szürrealizmus« voltaképpen az »autentikus« szürrealizmushoz látogat el, hiszen Mezei Árpád éppen ezekben az években írja francia könyveit Marcel Jeannel.”

A „népi szürrealizmus” kifejezés a magyar irodalmi mezőben a népi demokrácia kezdetén volt elfogadott, amikor maga a szürrealizmus tabu lett, mint a „szocialista” jelző nélkül a demokrácia. Az idézőjelek a „népit” az „autentikus” antropológiáitól különböztették meg, valójában egyszerre a népek/nemzetek fölötti és alatti realitástól. Ez utóbbihoz tartozott a Weörestől idézett mondat „A kép igazi valósága nem az, ami »benne rejlik«, hanem az, ami »ő maga«, amihez Balázs hozzáfűzi: Weöres ugyanis azt kifogásolja Hamvasék könyvében, hogy „a művészetet tisztán spirituális szempontból nézik, [...] ebben a vonatkozásban Weöres egyértelműen közelebb áll a szürrealizmushoz, mint Hamvas”.

A pusztán szellemi ugyanis magába integrál, nem járul hozzá anyagi-érzéki sokkhatás. Az érzéki és érthetetlen képek erős, érezhető hatása egy-egy egész költői/művészi folyamatot szakíthat ki egy ember megszokott fogalmi környezetéből, illetve emelhet át egy másikba: nem *átszellemíti* az *anyagot*, ahogyan nem is átanyagítja a szellemet (ami lehetetlen). Az autentikus szürrealizmus francia nyelvűként indult, amikor azonban nyelvileg nemzetközi lett, és kiderült, már eredetében is népek fölötti és népek alatti volt (mint a pszichológus Jung tudattalan archetípusai: bármilyen nyelven nevezik és bármilyen képekkel érzékelik is azt, ami tudatalatti lévén érzékelhetetlen). A *Biblia* bábeli nyelvzavara óta nincsen – és ha az nem történt meg, akkor sohasem volt – embernyelv, ember-beszéd, antropológosz, a költői beszéd pedig bármelyik nyelven annak jelentkező alternatívája, „pümkösdí”.

Balázs Imre új könyvének újdonságaihoz érdemes elolvasni *Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban* című 2006-os könyvének *Bevezetését*. Abból kiderül, hogy már akkor tisztában volt az „antropológiai dimenziókkal” és azzal is, amit egy angol nyelvű 2004-es tanulmányból idéz: „az avantgárd fogalmának használata egyrészt homogénnek tüntette fel azokat a törekvéseket, ame-

lyek valójában igencsak különbözőek lehettek, másrészt viszont erősen befolyásolta és lehatárolta azt, ahogyan ezekről a törekvésekről gondolkodhattunk, csupán egy előre meghatározott, redukzív megközelítésmódot engedve meg”.

Az a tanulmány az „újdonságelv, a lineáris célképzet” miatt az avantgárd fogalmát mondta homogénnek és egyben reduktvának. Balázs Imre hozzátette: „A tanulmányíró különösen a szürrealizmus vonatkozásában érzékeli ezt a behatároltságot.” Most új könyvében mintegy megszívta a tanulmányíró véleményét, amikor az egész magyar irodalmi mezőben a szürrealizmusra szűkítette le vizsgálódását, és bonthatta apró részletekre, nem lett redukzív.

Az új könyv három magyar szürrealista *generációt*, illetve három *hullámot* különböztet meg, ebből a generáció emberekre vonatkozik történetileg, a hullám viszont bennük és alkotásaikban a szürrealizmusra.

Értelmezésemben a „hullám” történő folyamat, a „pillér” ennek megállapítása és rögzítése egy most felvázolt történetben. Együttesük egyetlen folyamatot jelző ikermetafora: ha csak két hullám volt, nem lehet harmadik pillére a történetnek. Az első fejezet két pillért állapít meg, de már ezzel is bizonyítja a szürrealizmus folytonosságát a magyar irodalmi mezőben, ami a franciában Bretonnal és a párisi csoporttal problémamentesen egy. Az utolsó fejezet veti fel a folytonosság kiterjesztését és egy harmadik pillér lehetőségét.

A szürrealizmusra vonatkoztatva, a hullám és a pillér együttese engem arra emlékeztet, amilyen a kvantumelmélet szerint a megfigyelhető és meghatározható fény: hullám is, részecske is, vagyis egy jelenséget csak két kontrér jelenséggel lehet megfigyelni. A fény sebessége olyan nagy, hogy közvetlen megfigyelhetőségében mozdulatlan. A kontrér ellentétes (francia *contraire*, angol *contrary*), nem ellentmondásos: két egymástól eltérő jelenség utal egyvalamire, és amivel utal, nem szintézis, hanem egy eredet két egymástól eltérő eredménye. Rossz, de a szürrealizmust érintő hasonlattal ez úgy értendő, ahogyan egy férfi és egy nő egyaránt: ember. Ami ember, az ebben a tér-idő világban csakis férfiként és nőként, két egymástól eltérő jelenségben tapasztalható meg. (Az androgün nem lehet jelenség, nem egy bizonyos lény.)

Egy, a szürrealizmust jellemző másik hasonlat a tudat és a tudattalan kettőse bármelyik emberben, ember-elmében (akár nő, akár férfi). Ez is meghatározó része, tartozéka (rekvizituma) az ebben a könyvben elsődlegesen fontos „emberképnek”. Erre utal az automatikus írás Breton és Soupault 1920-as közös könyvében, *A mágnenes mezők*ben. Balázs Imre később hosszasan tárgyalja a Lautréamont *Maldoror*jából származó ember-állatot vagy állat-embert, a Minótauroszt a labirintus mélyén, ami a '30-as években mint *hibrid* lett emberkép (teória és folyóirat is).

Ebben az összefüggésben hiányoltam a Bretonnál annyira fontos szerelem témát, például a *Bolond szerelem (L'amour fou)* könyvben, vagy a köznapi életbe szakító elmebaj–normalitás kettőssel ötvöződve *Nadja* (1928) fénykép-realitásokkal illusztrált történetében, amelyik a talán legismertebb Breton-mondattal végződik: „A szépség görcsös [*convulsive*] lesz vagy nem lesz.” Egyszerre *szorul* görcsbe és *görcsbe* szorul.

Az első hullámnak voltak előzményei, ezt taglalja a könyv második fejezete, részletesen foglalkozik Kassákkal kapcsolatban: „már a *Ma* és a *Periszkóp* is árnyaltan ismertette a szürrealizmus irányzatát. Ebben a kontextusban beszédes, hogyan helyezte el *Az új művészet él!* [Kassák írása] a szürrealizmust négy nagy »izmuscsoport-nap« (futurizmus, expresszionizmus, kubizmus, konstruktivizmus) valamelyikének »bolygójaként«. Míg a dadát például a futurizmus nagyobb kategóriája alá sorolta be, a szürrealizmus (a poétizmussal, szuprematizmussal és más irányzatokkal együtt) az expresszionizmus gyűjtőfogalma alá került.”

Kassák számára tehát a szürrealizmus az expresszionizmushoz tartozott – ahogyan a dada a futurizmushoz –, ez azt jelenti, hogy neki az expresszionizmus volt a fontosabb. Ez érthető, hiszen amikor 1910-ben visszajött Párisból, éppen indult Berlinben az első expresszionista folyóirat, a *Der Sturm*, egy évre rá a *Die Aktion*, velük az expresszionizmuson belül az Aktivizmus, Bécsben is. Amikor *A Tett* indult, még nem volt szürrealizmus, a *Ma* pedig Bécsben már inkább expresszionista volt, mint bármi más.

Az említett irányzatok közül és a magyar irodalmi mező vonatkozásában a különbségeket és a rokoníthatókat tartom érdekesnek, hiszen ezek mind átvett irányzatok voltak. A francia irodalmi mezőben nem vették át az expresszionizmust, ahogyan a németben sem a szürrealizmust, ha árnyalati hatásuk volt is. Ezért is annyira érdekes és fontos Balázs Imre új könyvében az emberkép, az

antropológiai, pszichológiai és mitológiai megközelítés. Csak egy példa: az expresszionizmus érdeklődése a gyerekek rajzai és festményei iránt egyáltalán nem található meg a francia szürrealistáknál, akik és akiknél a primitív népek is felnőttek voltak. (A dada is lehetett gyerekesen természetes, játékos, és absztraktban organikus-természeti, mint költészetben és szobrászatban Arp. Egyik sem nihilista vagy destruktív nonszensz.)

Az első és a második hullám közötti apályban, a '30-as évek legelejétől a szerzők egy része, Balázs Imre mutat rá, teljesen és végérvényesen felhagyott szürrealista írásai számbavételével is, mint Illyés, vagy csak elfordult az irányzattól, ahogyan Déry és József Attila is tette, és betagozódott, ha nem is a Nyugat folyóiratba, abba, ami a magyarban modern volt. Két író emel ki a könyv, akik továbbra is szürrealisták maradtak: Palasovszkyt és Pán Imrét; Tamkó Siratót pedig úgy említi, hogy szürrealizmusát saját kezdeményezésű és átfogóbb dimenzionizmusába integrálta. Ennek francia manifestumát Párisba visszatérve adta ki, és sikerült aláíratnia olyan jelentős alkotókkal, mint egyebek közt Arp, Miro, Kandinszkij és Duchamp. Apály, hullámvölgy voltak a '30-as évek, nem kiszáradás.

A második hullámot és pillért Balázs Imre az 1945-ben alakult Európai Iskolához kapcsolja, ami meglepő, hiszen az Európai Iskola főleg képzőművészek csoportja volt. A meglepetéstől azonban fel is lehet ébredni. Meggyőzőnek találom, ahogyan Balázs Imre a szürrealizmus második magyar hullámához és pilléréhez sorolja többé-kevésbé Weörest, Hamvast, Kemény Katalint, Határ Győzöt is, hiszen oda jobban illettek, mint máshova. Ezzel és a képzőművészekkel jelzi is, hogy a szürrealizmus a magyar irodalmi mezőben tényleg hatékony volt, ha nem is futhatta ki magát a második világháború után.

Az Európai Iskola teoretikus gondolkodóját, Mezei Árpádot viszont már az első világháború után érdekelte a szürrealizmus, a '40-es évek elején pedig megismerkedett a Breton köréhez tartozó szürrealista Marcel Jeannel, aki a háború előtt Budapesten kapott állást, Magyarországon rekedt, és megismerkedett az Európai Iskola képzőművészeivel. Balázs Imre *A szürrealizmus francia nagykövete* fejezetben részletesen ír róla, több megfontolásból is a második hullámhoz sorolja. Aktív jelenléte mellett írt és 1942-ben meg is jelentetett Budapesten egy *Mnèsique* című és a kiscelli kastélyt álomszerűen megidéző könyvet. Mezei viszont Jean révén ismerkedett meg 1945-ben Párisban Bretonnal, a kör tagjaival, és Jeannel együtt három francia könyvet is írt, köztük talán a legjelentősebb Lautreamont *Maldororj*áról szólt. Breton, mondja Balázs Imre, értékelte Mezei teoretikus gondolkodását, aki két írással is szerepelt az 1947-es párisi szürrealista kiállítás katalógusában.

A festő Bán Béla, akinek néhány munkáját Párisban beválogatták a szürrealista vilákiállításra, már 1947 júliusában azt írta Mezeinek: „bármennyire is nem szándékunk csatlakozni szervezetileg a Breton-féle szürrealizmushoz, mégis ez az elnevezés elkerülhetetlenül hozzájuk kapcsol bennünket. [...]Politikai okokból sem tehetjük, sem nem adhatunk csoportunknak egy ilyen címet akkor, amikor Bretonék kommunistaellenes manifestumot adnak ki.” Ez sem segített. Balázs lakonikusan jelzi: „A gyorsan változó helyzet azonban megghiúsította a mesterként és elődként tisztelt Csontváry Kosztka Tivadar és Vajda Lajos tervezett párisi bemutatását, akárcsak a román szürrealista csoport pesti kiállítását – és végső soron magának a szürrealista címkének a vállalását is. Az Európai Iskola 1949-re kényszerűen végleg megszüntette működését.”

A harmadik hullám és pillér, ez Balázs Imre szintén új felfedezése, szinte egy személyben Bakucz József volt Amerikában a '70-es évek végétől. Szinte, hiszen Balázs Imre megközelítésében az emberkép és az életforma mellett az egyén és a csoport, így az egyének viszonya egymáshoz határozta meg a szürrealizmust, ilyen viszony pedig létrejött az Arkánium folyóirattal, amelyiket négy költő és szerkesztő baráti csoportja adott ki 1981 és 1996 között. Mind a négyen az '56-os forradalom után kerültek az óceán túlsó partjára. Ketten, Kemenes Géfin László és Vitéz György Montreálban éltek, Bakucz József meg én az Államokban, a hétvégék két-három napjára valamelyikünkönél jöttünk össze beszélgetni, szerkeszteni meg jólérezni magunkat; meghívásokra Arkánium-esteket tartottunk mindkét országban, mentünk, ahova hívtak.

Bakucz a '70-es évek végétől lett strukturalista, majd szürrealista. Két év párisi közbeszúrással megismerkedett New Yorkban az Európai Iskolához tartozó szobrász Jakovits Józseffel és az ő révén Mezei Árpáddal, Mezei révén pedig Breton szürrealizmusával. Mezei az Arkánium munkatársa lett, és így tényszerűen volt is egyfajta szürrealista folytonosság az első hullámtól kezdve a magyar irodalmi mezőben. Keszthelyi Rezső volt egyébként az a könyvben névtelenül idézett ember, aki nekem mondta egyszer Petőfi utcai lakásán: „Magyarországon csak egy szürrealista költő volt, Bakucz József.” Keszthelyit nyomatékosan említem, ő a Magvető lektoraként egy egész generáció első kö-

tetét nyomta át a kiadónál, csak példaként: Esterházyét, Kukorelyét és Bakucz későbbi feleségét, Kemenczy Juditét. Bakucz szürrealista elkötelezettségére sok írása és verseibe oltott, olykor hoszszú (és jelzetlen) vendégszövegei mellett színes saját kollázsokkal tűzdelt és az Orpheusz Kiadónál posztumusz megjelent Breton- fordítása, *Az oldható hal* is bizonyág.

Balázs Imre egész könyvét a nyitottság jellemzi, ennek megfelelően veti fel a könyvet lezáró *Összegzés* végén, hogy Breton halála és a párisi csoport 1969-es feloszlása után „a Bakucz-költészet történetileg kívül esne vizsgálódásom keretein. Másfelől épp Bakucznál, ebben az önmaga által is reflektáltan harmadik generációs, utóidejűnek tekintett szürrealizmusnál érezhető a legintenzívebb kapcsolódás igénye a bretoni elképzelésekhez és azok továbbgondolásához. Bakucz teoretikusként egy olyasfajta szürrealizmust képzelt el az 1970-es években, amely a korszak filozófiai és természettudományos eredményeit is figyelembe vette mindama lélektani és mágikus olvasmányok mellett, amelyekből Breton maga is merített a második világháború után [...] További szürrealizmushoz kötődő elem Bakucznál a csoportos tevékenység kikerülhetetlen voltába vetett hit az Arkánium-körben, illetve a *Lebenkunstwerk*-elképzeléshez való vonzódás.”

Balázs Imre felvetése a második és a harmadik hullámról is szerintem indokolt, és támogatja a könyv érvelésének tétjét a magyar szürrealizmus folytonosságáról, arról, hogy téves „a magyar irodalmi mezőben” a szürrealizmust úgy tekinteni, mint ami lecsengett a '20-as évek végén.

Ez utóbbi és messzemenően elfogadott álláspont engem arra a hegeli nézetre emlékeztet, hogy a fiatalok kitombolják magukat, aztán észre térve megnyugodnak, és realista módon betagozódnak a társadalomba. Ez egybeesett Hegel meggyőződésével, hogy a filozófia az övével tetőzött, Minerva baglya az esti szürkületben száll fel, és a művészet is már túljutott klasszikus kiteljesedésével a Szép lehetőségein, és már elmaradt a filozófia mögött. Goethe ezt fordítva gondolta – „szürke minden teória, de zöld az élet arany fája” –, a klasszikus szép, és a romantika kérdésében azonban Hegelhez hasonlóan gondolta, hogy a Klasszika „egészséges”, a Romantika viszont „beteg”. Breton és a szürrealisták viszont éppen a német romantikusokat tartották elődjeiknek (ahogyan Péterváron 1921-ben a Szerapion Testvérek is nevüket a romantikus E. T. A. Hoffmantól kölcsönözték).

A könyv címében az „irodalmi mező” Bourdieu-tól, egy, a művészetekről és művész egyénekről is gondolkodó szociológustól származik: „A változó hatalmi erőterekben és a rivális modernista és avantgárd csoportok konkurens pozícióinak leírásában használható támpont lehet a Bourdieu-féle irodalmimező-koncepció, amely elkülönítendően vizsgálható egyrészt a hatalmi mezőhöz fűződő viszonytól, másrészt a mező belső szerkezetétől, amelyik egy sajátos logika dinamikájában mutatkozik meg, egyének és csoportok interakciójaként, valamint harmadrészt figyelem fordítható a habitusok és diszpozíciók jellegének elemzésére is. Így pontosabban körülírhatóvá válik a szürrealizmus magyarországi recepciójának szerkezete is.”

Szerintem „a szürrealizmus magyarországi recepciója” attól függ, mire alkalmazzuk, hogyan értjük az irodalmi mező társadalomba ágyazottságát: az alkotókra, a kiadókra, a kritikai fogadtatásra, a közönség tevékeny érdeklődésére, politikaiakra, közerkölcsiekre, anyagiakra vonatkozik? Ez utóbbihoz tartozik a mecenatúra és a mecenások jellege. Az úgynevezett közérthetőség – vagy annak hiánya – a köz, vagyis a közönség jellegétől, műveltségétől, anyagi helyzetétől és igényeitől függ. (Hányan akarnak szórakozni és „épülni”, hogyan és mit fizetnek érte.) A recepciót igenis befolyásolta a „hatalmi mezőhöz fűződő viszony”, legyen a hatalom politikai, gazdasági vagy ízlésbeli.

A hatalmi mezőhöz fűződő viszonytól függetlenül szerintem nem lehet a szürrealizmus történetét (sem) megítélni a magyar irodalmi mezőben. Ezzel nem bírálom Balázs Imre könyvét, inkább idézett kijelentése ellenében is támogatni kívánom. Szerintem a szürrealizmus története a magyar irodalmi mezőben a hatami viszonyok miatt is volt annyira szakadozott, ezért is keletkeztek szürrealista csoport híján hullámok, hullámvölgyek és elapadások, de a kezdettől megfigyelhető *átmenetek* is. Amit Balázs Imre 2006-os könyvének angol nyelvű absztraktjában mond az erdélyi magyar irodalomról, hogy „a különféle poétikák és irodalmi diskurzusok egyidejűsége a két háború közti időben – gyakran még ugyanabban az »eklektikus« szövegben is” megfigyelhető, érvényes szerintem erre a most magát a szürrealizmust vizsgáló új könyvére is, csak eklektika helyett átmenetekre, átjárásokra kell gondolni.

Balázs Imre szürrealizmus-könyvében fontos téma, újra és újra szóba jön, hogy a magyar irodalmi mezőben különböző irányzatok közötti „átmenetek” keletkeztek, illetve figyelhetők meg. Kásák például a szürrealizmus második hullámába tartozó Európai Iskola alapítói között is megtalálható, holott ő maga a képzőművészetben inkább konstruktivistának, költészetében pedig inkább

expresszionistának, mint szürrealistának mondható. Kassák csak annyit mondott rövid prózáiról: „Költészetem hatása alatt alakult ez a próza, s a szürrealizmus határát súrolta.” Balázs Imre ezt Derék Pált követve idézi és hozza kapcsolatba a szürrealizmussal. Most az *átmenet* vonatkozásában idéztem: ha súrolta, nem lépte át a határt, viszont a színeződés vagy a vegyülés is határátlépés.

Az említett *átmenet* lehetett időben egymásra következő *átmenés*, vagyis átváltás egyik irányzattól a másikba, és lehetett két irányzat egyidejű vegyülése vagy egymással színeződése egy alkotó művében. Mindkettőt behatóan és sokoldalúan vizsgálja Balázs Imre könyvének *Előzmények* fejezetében, mint „a dada/szürrealizmus átmenet kérdését”. Csak én nem mondanám a Dadát csupán előzménynek, bár egy kevéssel megelőzte a szürrealizmust, viszont rokonságban is volt vele, párhuzamosan is futottak.

Breton 1924-ben megjelent könyvének (*les pas perdus; Elveszett lépések*) a *Két Dada manifestum* című írásában lelkesen írt róla: „A Dada egy szellemi állapot [...]. A vallás dolgában a szabad gondolat nem hasonlít egyházra. A Dada szabad művészi gondolat [*Dada, est un état d'esprit ... La libre pensée, en matière religieuse, ne ressemble pas à une église. Dada, c'est la libre pensée artistique.*]” Ugyanebben a könyvben megjelent még két másik írása: *Dadáért* az egyik és *Dada után* a másik. Ez utóbbit a Tzarával szakítása idején írhatta, amikor azt hitte, nem Tzarától származik a *Dada manifestum*. Jellegzetes azonban, hogy a kötetben együtt jelentette meg mindezeket. Az 1928-as, második szürrealista manifestuma után (1929-től) Tzara már ismét a szürrealista csoporthoz tartozott, és *L'homme approximatif (A hozzávetőleges ember)* című 1925–1931 között írt kötete már inkább szürrealista volt, mint dada.

Breton már az említett *Elveszített lépésekben* publikálta egy konferencián előadott véleményét, hogy többre tartja az elementáris érzéseket, mint az eszmék meggyőző erejét. A „szabad művészi gondolat” azonban elv volt, nem eszme, hiszen mindkét irányzatnál gyakorlat. A különbséget viszont a két, szerintem rokon irányzat között Balázs Imre pontosan említi. Breton meghatározó meggyőződése volt, ami a Dadának nem, hogy tudattalan és tudatos pszichikai folyamatok együttesére van szükség, a szürrealizmus (*surhomme; emberfeletti ember*) igénye a tudattalan felszabadítása volt egy disszonáns együttesben.

Volt azonban egy másik és a könyvben jelzett átmenet és átváltás is az avantgárd irányzatokból, a szürrealizmusból is a modernbe. Ez a magyar irodalmi mezőben másféleképpen történt, mint a franciában és általában Nyugaton. Balázstól idéztem az avantgárd, benne a szürrealizmus és a modern párhuzamát, ami az 1920-as évek végétől átváltáshoz, a modernbe tagozódáshoz vezetett. Most hadd idézzem fel ennek előzményét.

Derék Pál *A magyar avantgárd irodalom: 1915–1930* című tanulmányából (Argumentum, 1998) idézem azt, amit Babits írt 1910-ben a futurizmusról: „Amit az olasz az ő sajátságos gyermekes entuziazmusával most próbálgat, nálunk már túlhaladott dolog, s mi azokban nem modernséget, hanem a modernség paródiáját látjuk. [...] S főleg a Nyugat [folyóirat] többéves gyakorlatával mindig azt mutatta, hogy a költészet akkor modern, ha költészet, és nem akkor költészet, ha modern.” Ez a fennsőbbrendűségi érzés, vele az általános helyzet félreismerése sokáig és sokfelé megmaradt. Amikor Nemes Nagy Ágnes, akinek egykor Bakucz albérlője volt, férjével, Lengyel Balázssal New Yorkba látogatott, Bakucz lelkesen utazott a találkozóra Connecticutból, ahol akkor lakott, aztán leforrázva ment haza. Nekem sértődötten és felháborodva mesélte, hogy amikor szóba hozta Bretont és a szürrealizmust, amiért ő lelkesedett, a látogatók fölényesen legyintettek. Nemcsak a népi demokrácia diktatúrája tiltotta a szürrealizmust, elutasította az irodalmi közízlés is.

Babits nem vette figyelembe, hogy a Nyugat, amelyik a magyar irodalomban ténylegesen a modern fősodra lett, csak egy évvel korábban, 1908-ban indult, mint amikor az olasz Marinetti Párisban francia újságban publikálta *Futurista Manifestumát*. Babits persze nem sejtette 1910-ben, hogy a cári Oroszországban a futurizmus a költészet és a festészet 1910-es éveit úgy felforgatta, ahogyan kevéssé korábban a kubizmus Párisot. Jellemző viszont, hogy az akkori Moszkva közelebb volt Párishoz mecenatúrában is, mint az akkori Budapest. Bourdieu részletesen és hosszasan dokumentálhatta említett könyvében, hogy a franciáknál a modern irodalom Baudelaire-rel és Flaubert-rel, a művészet a művészetért elvével és jogosultságának igényével az 1850-es évek elején indult, nem ötven évvel később, mint a Magyarországon a modern képviselő Nyugat.

Így történt, hogy negyven évvel később, a második világháború után és a hidegháború kezdetén Nyugaton az avantgárd irányzatok betagozódhattak a már intézményesített, vagyis a legjelentősebb

múzeumokban polgárjogot nyert modern művészetbe. Erre példa a képzőművészetben a New York-i MOMA (Museum of Modern Art) magántulajdonú intézménye, később a párisi Pompidou, a londoni Tate Modern; az irodalmi mezőkben az *Ulysses* és a *Lady Chatterely's Lover* betiltásának eltörlését bíróságokon harcolták ki a művészet nevében. (A művészet ezzel nemcsak a művészetért volt, hanem egy-egy társadalom kultúrájáért is.) A folyamatot a legyőzött hitleri és a már virulens szovjet politikai diktatúra elleni új és harcos kiállítás gyorsította fel. Erre a magyar irodalmi mezőben, Magyarországon és a környező országok magyarlakta részén, nem volt mód a háborúra következő megújulás és a kommunista hatalomátvétel közötti három-négy év alatt. És aztán sokáig sem.

Az irodalmi mező elmélete amennyit ártott, annyit segített is Balázs Imrének témája kidolgozásában. Ártott, amennyiben az irodalmi mező társadalomba ágyazottsága meghatározhatóan más volt Magyarországon és a magyar kisebbségek országaiban is, mint Franciaországban (és a többi nyugati országban), ahol a társadalom már a 19. század második felétől polgári (*bourgeois*) volt – nem állampolgári: országnak van állama, nem államnak országa – akár köztársaságban, akár királyságban vagy birodalomban. Viszont segített is az irodalmi mező elmélete, hiszen az nem Magyarországhoz kötődik, hanem a magyar irodalmi mezőhöz, bárhol, bármelyik ország társadalmában éljenek is az írók és olvasók. Amikor a magyarok több ország társadalmában is éltek, akkor a helyi politikától függetlenül is több és többféle társadalomban.

Ezért is lett olyan nehéz meghatározni a magyar problémákat a reformkor óta, amikor a reformerek a nemesi nemzetnek polgári nemzetté alakítását vették célba (lásd pl. Kölcseynél) királyságon belül, mint az angoloknál (nálunk Széchenyi), vagy trónfosztás révén köztársasággá alakulással, mint az amerikaiaknál (nálunk Petőfi, majd 1849 áprilisától Kossuth, amerikai fogadtatása ezért is lehetett annyira lelkes). Szabó Zoltán még a (magyarországi) második világháború előtt állapította meg a *Szellemi Honvédelem* sorozatban, hogy „a polgárságról sommásan lekéstünk”, társaival ezért is akarta a parasztságot „bebocsátani a nemzetbe”. Ez utóbbira 1945-ben volt lehetőség, de milyen nemzetbe, ha nem polgáriba? A nemzetiszocializmus éppen megbukott, a népi nemzet viszont államszocialista lett egy, a „dolgozó népet” vezető kommunista párt diktatórikus vezetésével. Amikor az első világháború veszteseként és az aláírt trianoni békeszerződéssel magyarok több országba kényszerültek, akkor a helyi politikától függetlenül is több és többféle társadalomba. Az ország polgárvárosainak java került külföldre, aztán az államosítás után még annyi polgár sem maradt, mint amennyire Szabó Zoltán a sommás lemaradással gondolhatott.

Marc Martinnak szerintem igaza volt, amikor azt írta a francia *Mélusine* XV. számában (1995) *A szürrealizmus balszerencséje Magyarországon* című tanulmányában az 1915 és 1925 közti időről, A Tett indulásától a Ma megszűnéséig, vagyis arról, amit Balázs Imre most a szürrealizmus első magyar hulláma és pillére előzményének mint „dada/szürrealizmus átmenet” történetének mond, hogy a magyar avantgárd irányzatok kezdettől fogva nem csatlakoztak teljesen ehhez vagy ahhoz az „izmushoz”, jellegük nem volt izmuscentrikus. Így az expresszionizmushoz, a futurizmushoz, a konstruktivizmushoz, a dadaizmushoz kapcsolódásaik csak részlegesnek bizonyultak, legalábbis nem voltak kizárólagosak, inkább leszűrődésükként vagy szintézisükként értendő. „A magyar szürrealizmus, úgy tűnik, nem volt külön téma. [...] Ugyanakkor a szürrealizmus valós jelenléte is megmutatkozik a magyar irodalomban.”

A „szürrealizmus valós jelenlétét” Balázs Imre most új könyvével nemcsak megerősíti, hanem alaposan kibővítve az eddigiénél hosszabb és tagolt folyamatként tárja fel és vizsgálja meg, teszi külön témává. Szerinte a 1926/1927-es Dokumentum folyóirat képezte az első hullámot, erre viszont rögtön hullámvölgy, illetve apály következett, majd az 1940-es években jött egy második hullám, amelyik azonban megtört, amikor a diktatúra falának ütődött (hála a metaforáknak). Hozzátenném, hogy az első hullám is megtört, méghozzá az 1928–31-es gazdasági válságon. A harmadik hullám viszont, ha volt, és szerintem is volt, az '56-os forradalmat követő diktatúra restaurációja miatt Nyugaton keletkezett. Felvetném azonban a Vajdaságot is, ahol Tito el nem kötelezett külön útja miatt 1965-től 1992-ig megjelenhetett az Új Symposium avantgárd folyóirat, és Tolnai Ottó például 1983-as *Virág utca 3* című könyvével, és nemcsak azzal, inkább szürrealista volt, mint bármi más.

A szürrealizmus Martin említette balszerencséje a magyar irodalmi mezőben valójában balsors volt, ami, mint tudjuk, a magyart már régen tépi. Van viszont mostoha jósors is, a menthetőké. Balázs Imre József új könyve új ajánlataival a menthetőket bővíti. Remélem, sikerrel. Már az is siker, ha vitákra késztet, de nagyon megérdemli, ha felismerésre. (*Ráció, 2021*)

BAKONYI ISTVÁN

Tamás Menyhért: Az én Tamásim

Nap, 2022

kritika

BAKONYI ISTVÁN (1952) Székesfehérvár

....Tamás Menyhért akkor szól, ha van közlendője, akkor jelentkezik, ha érdemes. A 2019-ben Kosuth-díjjal elismert lírai és prózai életmű szerzője most is igazolja, hogy eljött a szólás ideje, méghozzá remek és emlékezetes »őszikéivel«. Változatlanul őrizi a székelység sorsát és nyelvezetét, gazdagítván újabb költészetünk egész tartományát. Ám tovább is lép, egészen az egyetemességig. Helyenként intenzív képiséggel, drámaisággal. Például így, az *Emléktesztekben*: »...Sírást hallok, égi sírást, / vak éj! az sincs, hova lennem! / hurkolt fényben, most érzem csak, / kivérzett út pihen bennem...« Az emlékezés is a jelen része. S ezekben a folyamatokban a különböző napszakok, közülük főleg a reggel igen fontos szerepet játszanak. Ez utóbbi nyilvánvalóan az újrakezdés, az ébredés mozzanatát jelenti. Ennek nem mond ellent, hogy a szülőföld emlékei vissza-visszatérnek, bár érzékelteti a távolodás mozzanatát is. »...Bukovina – / álomban, álomtalan: / hazának hitt haza!...« – olvassuk a *Félálomhoz egész képből*, utána pedig a »kapott gyermekkorról« szól. És viseli a »bűnnel-aggatott álmokat«, jelezvén a dolgok összetettségét és bonyolultságát... Ezeket a sorokat néhány évvel ezelőtt írtam Tamás Menyhértről.

Az „emlékek” mindmáig bearanyozzák költőnk és írónk szellemi világát. Közéjük tartoznak azok az elődök is, akik az egyetemes magyar irodalom fénylő értékeit alkották meg. Tamás Menyhért számára közöttük az első kétségtelenül Tamási Áron. Erről tanúskodik *Az én Tamásim* című, vegyes műfajú kötete is. A középpontban az a monodráma áll, amelyben megidézi az író alakját, ezúttal a harmadik, átdolgozott kiadásban. (Korábban, 2004-ben a Mikes Kelemenről írott másik művel egy kötetben jelent meg.) Ebben Tamás Menyhért igen intenzíven ragadja meg hősének sorsát, annak mélyrétegeit. Azon íróét, akire különösen fölnéz mint legkiválóbb elődjére és sok tekintetben sorstársára. A pillanat tragikus, és a magyar közelmúltat és jelent alapvetően meghatározza: 1956 novemberének szörnyű hajnala és reggele,

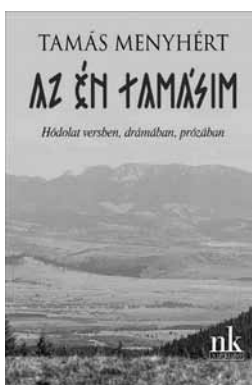
a „testvéri tankok” vasárnapi barbarizmusának, az ismét hódító (és nem felszabadító...) félelmetes hadseregnek véres seregszemléje.

Tamási Áron a lakásában éli át a vészes helyzetet, s közben belső drámáját, annak változásait tárja föl a monodráma. A reménytelenség természetrajza ez, hiteles drámaírói eszközök felhasználásával. Jelzi, hogy Tamás Menyhért mindhárom irodalmi műnem világában otthonosan mozog. (Bár kétségtelen, hogy a líra és az epika megelőzi a harmadik műnemet nála!) Miként más műveiben is, itt sem feledhetjük nemes nyelvezetét, amelynek jellegét az olvasó már a kötet dedikációjában is megcsodálhatja: »...csöndbe-mélyült, de annál tartósabb barátsággal...“ Átmenti tehát verseinek és regényeinek mással össze nem téveszthető stílusát, szavainak erejét, nyelverterető értékeit.

Például ezekkel a szavakkal: »...Ne várd tőlünk, Uram, hogy megölőink előtt térdre vessük magunkat... Az Írások Írásában talált szóval: a nemzetek legkegyetlenebbjeit csaptad ránk... A vissza-visszatérő sáskahadat...“ Közben hallani a szobából, hogy lövik Budapestet, és főhősünk is érzi, hogy veszélyben van. A közösségéért felelős írástudó áll a középpontban, ugyanakkor az esendő ember is, aki retteg ebben a tragikus helyzetben. Egy-egy villanásra megidézi a forradalomban szerepet vállaló írók alakját, Illyés Gyuláét, Németh Lászlóét, Veres Péterét, Szabó Pálét, érzékeltetvén azt, hogy az írók milyen szerepet játszhatnak a történelmi pillanatokban. »...Németh Lászlónak most is helyén van az esze. Sose kételkedtem benne. Akik mást várnak tőle, tőlem is mást várnak. Okosabban tesszük, ha a

művekre figyelünk, s nem arra, amit a sandának maradt vélekedések szemünkre vetnek...“ Itt egyértelmű az utalás Németh László *Emelkedő nemzet* című írására, amelyben az író felelősen és szépen szól a forradalomhoz vezető útról és az áldozatokról, s ehhez az is hozzátartozik, hogy Németh félt valamitől: „hogy Magyarország bevérdi a kezét“.

S bizony azt is sugallja ez a mű, hogy halálközépen kell lenni időn-

ként a szem kinyílásához. Ebben a helyzetben rokonszenvez az író a forradalom gyermekeivel, a „szent suhancokkal” (Déry Tibor szavaival), de az író dolgát is érti és érzékelteti. S a monodrámá végén, a hosszú csönd előtt: „...Jövök, jövök. (Felszédül.) Ügyelj oda, Ábel! Ügyelj oda, nehogy nagy árat fizess magadért!”

Szépen illeszkedik a monodrámához a kötet első két írása, a *Gyökérbilincsbe zárva* és a *Tamási Áron hajnali imája*. Előbb egy emlékvész, az utóbbi egy prózavers 1956-ot, tehát a monodrámá idejét megidézvén. A vers egy részlete: „...Örök őrseget állva, / konok cserefák párja / tűzi szívét az árva, / beszegzett éjszakára...” A „hajnal imavers” pedig a monodrámá egy monológjának is fölfogható a maga megrázó erejével. A versben újra rácsodálkozhatunk a gyönyörű, archaisztikus nyelvre, az imavers pedig a tragikum mély érzékeltetésével való maradandóvá.

A *Tamási* című, lírával átítatott kispróza is a monodrámát készíti elő a „csupa hajnallás” közép-pontba állításával. Ezzel a befejezéssel: „...Áron pedig harmatolt tovább...” (Nem véletlen, hogy gépem „helyesírási programja” közbeszól: a „harmatolt” szót nem ismerte föl, s pirossal aláhúzta. Hiszen írónk ezúttal is nyelvújított...) S ez a nyelverteremtés Tamás Menyhért eddigi életművének az egyik legfontosabb értéke. Hozta mindezt szülőföldjéről, székelvön világából. Ezen a nyelven szól versben és prózában a történelmi hányattatásokról, a „vesszőfutásról”, és mindvégig hű ehhez a nemes hagyományhoz. Ugyanakkor ötvözi is ezeket az értékeket a modernnek nevezett világ élményeinek rögzítésével.

Másrészt ez a kötet tartalmaz dokumentációt is. Az *Áron az időben* ciklus írásai az életmű utóéletét tárják elének. Itt a tényszerűség a meghatározó. Természetesen az életmű elkötelezett híveként szól ezeken a helyeken is Tamás Menyhért. Ez az összetettség látható abban az 1973-as szövegben is, amelyben a sepsiszentgyörgyi színház budapesti vendéggjátékát elemzi, a tőle kissé szokatlan műfajban. Tamási *Csalóka szivárványát* láthatta akkor, bár kritikájában inkább az írott művel foglalkozik nagyobb terjedelemben, ám fontos mondatokat közöl az előadásról is. A Tompa Miklós rendezte produkcióról írja: „...Tamási színpadi műveinek »rendes feltámadásához« ők fújták meg a harsonát.”

Fontos dokumentumokkal is találkozunk ebben a kötetben. Szerzőnk közli például azt a nyilatkozatot, amit Tamási Áronné írt 1995-ben. Ebben a levélben olvashatjuk: „...az *Ábel Amerikában* elkészítéséhez csak a fent nevezett forgatókönyv alapján járulok hozzá. Tamás Menyhért forgatókönyve ugyanis Tamási Áron szellemiségét művészi szinten visszaadó, ezredvégig tágitó társas mű...” Némi huzavona után látta fontosnak az özvegy, hogy megírja ezt a nyilatkozatot. Aztán 1998-ban el is készült a film, Mihályfy Sándor rendezésében, Tamás Menyhért forgatókönyve szerint. A két író „tejtés-vériége” és szellemisége szoros viszonyának megfelelően. A folytonosság jegyében.

S aztán a könyv utolsó lapjain nagy kortársak méltató szavai, életrajzi adatok. Többek között 1956-ból. S a szép befejezés: „...Farkaslaki nyughelyét kopjafa s a Szervátiuszok: apa-fia szoboremlékezése vigyázza. Vigyázásuk időnek szánt vigyázás!”

Miként ez a kötet is...

VÁRADI FERENC

Márkus Béla: Cseres Tibor

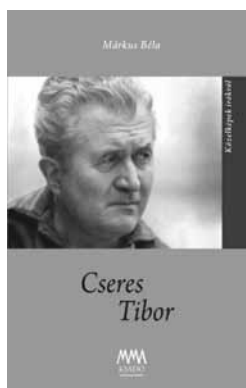
MMA Kiadó, 2022

Az MMA Kiadó *Közelképek írókról* sorozatában megjelent közel ötszáz oldalas kötet nemcsak formátuma, terjedelme révén haladja meg a Zappe László és Furkó Zoltán által a korábbi évtizedekben publikált kismonográfiákat: bár koncepciója a műfajjal kapcsolatos elvárásokat messzemenőig tiszteletben tartja (kronologikus felépítés, bibliográfia, képmelléklet) – irodalomtudományos, sőt, mondhatni, befogadói alapállása igen messzire merészkedik a

hazánkban évszázados hagyományokkal rendelkező biografikus-pozitívista értelmezői eljárásoktól.

A cseresi életmű (egyre élénkülő) 21. századi recepcióját meghatározó ellentmondásokat, nehézségeket a legkevésbé sem igyekszik elsimítani, épp ellenkezőleg: azokból kiindulva impozáns tájékozottsággal vezeti vissza olvasóját azokba a társadalmi-kulturális összefüggérendszerbe, amelyek a számos történelmi korszakot átívelő életmű

egy-egy pontján, már a keletkezés-kor vagy első megjelenéskor mintegy botránykóként állították meg és tették próbára az oeuvre egy-egy darabjának befogadóját. Jelzésértékű és egyben a kötet koncepcióját tökéletesen jelző gesztus, ahogyan a máskülönben az életmű időrendje szerint felépített kötet nyitó fejezete, a *Derékhad és meszesgödör* az olvasót a háború után aktív írónemzedékek közéleti pozíciójának megítélését

leginkább meghatározó vitával szembesíti. Az Örkeny István 1956-ban, a *Here-bárót* illető kritikájából idézett, a „sematizmus éveit” jellemző gondolat: „minden íráson minden dogmát számon kértek” (kiemelés a szerzőtől), a 21. század embere számára is ismerős, az immár a globálissá vált tömegkultúrára jellemző szellemtelen (üzletileg vagy politikailag motivált) dogmatizmus kritikájával állítható párhuzamba.

Cseres Tibor életművét illetően elsősorban azért érdekes a „meszesgödör-vita”, mert a *Hideg napok* szerzőjének megítélése során a 20. századi kánon (például Zappe László említett kisonográfija révén) e vita gondolatmenetét követve tudta egzisztenciális fejlődéstörténetként megrajzolni az író alakját – vagyis a szerzői hang tévutakkal terhelt, hosszúra nyúló útkeresést követő megtalálását, és a főműként pozícionált (ráadásul valamelyest biográfiai alapú), 1964-es megjelenésű kötetet központba állítva.

Márkus Béla munkájának egyik nyilvánvaló érdeme az, hogy az immár több évtizede lezárult alkotói hagyatékot képes kellő távolságból szemügyre venni, az egyébként igen fontosnak bizonyuló biográfiai megközelítéseket úgy érvényre juttatni, hogy a szövegek mélyebb megértésének lehetősége mellett magát az életút-elbeszélést is újra megnyissa az eleven tudományos és közéleti vita számára. Így különösen is jelentősek az életmű első korszakát tárgyaló fejezetek: a háború előtti lírai munkásságot és az ötvenes évek írói termését tárgyaló, beszédes című (*Vakító mozgalmi nyelv, Külön világ nélkül*) fejezetek. Olyan, az életművet bűvópatakként átszövő jellegzetességek eredetével kapcsolatban jut érdemi ismerethez az olvasó, mint az édesanya korai halálával kapcsolatos trauma, az (auto)erotika motívumainak megjelenése (részben a Szabó Lőrincsel való fiatalkori kapcsolat nyomán), vagy magához a nyelvhez való, az avantgárd kísérletező, konstruktív szemléletét a sokféle nyelvjárási tapasztalattal (és nyilván a móríci dokumentarista, ám dramatizált elbeszélésmóddal) vegyítő alkotói viszony eredete. A mono-

gráfia jelentős érdeme, hogy a bolsevista berendezkedés kvázi-vallásos jellegének nyelvfilozófiai konzekvenciáit jól megértve képes az érdemi megfigyelést lehetővé tevő közelségbe kerülni az ötvenes évek Cseres-lírájának szövegeivel: az utókor talán ezekkel bánt a leginkább mostoha módon, noha érdektelennek vagy esztétikai értékeket nélkülözőnek korántsem tekinthetők.

Márkus Béla a korábban kialakult konszenzust figyelembe véve természetesen kellő súlylyal foglalkozik a *Hideg napok* életműben betöltött szerepével. A rendszerváltás éveiben és azt követően nyilvánosságra került dokumentumok, visszaemlékezések kapcsán számos tévhitet, félreértést képes eloszlatni – például a Cseres személyes közreműködését, így történelmi felelősségét eltúlzó kritikusi nézeteket. A szöveg keletkezése és évekkel későbbi kiadása közötti „kálvária” részletes ismertetése ismét csak a korszakot jellemző, aprólékos munkával megkeresett dokumentumok és adatok közlése révén válik megérthetővé. A mű igen gazdag recepciótörténetének áttekintése pedig tulajdonképpen a háború embertelen, gyilkos borzalmai és a felelősség problémájának világirodalmi (sőt, voltaképp egyúttal filmművészeti) feldolgozásai koordináta-rendszerében helyezi el a regényt.

Beszédes ugyanakkor, hogy a monográfia terjedelmének még a feléhez sem érkezünk el a jelzett fejezet végével: a cseresi életmű második hányada bár terjedelmét tekintve talán nem múlja felül az első, de az esztétikai minőség és a nagy súlyú létkérdések vonatkozásában nem is marad alul. Az emberi szexualitást és a külső, szintűgy termékenynek mutató természethez való viszonyt egyben problematizálni képes paraszt-tematikájú szövegek alapos és a friss szakirodalmakat is integránsan kezelő ismertetése mellett jelentős figyelmet kapnak az életmű későbbi korszakaiban keletkezett, ismét csak sok vitát kiváltó történelmi fókuszú munkák is. Természetesen az egyik legfontosabb az *Ember fia és farkasa* '56-os témájú szöveg megjelenéstörténete és recepciója, hiszen az elhallgatott forradalom témájával kialakított viszony körüli diskurzus voltaképp az életmű erkölcsi aranyfedezetét firtatja. Ugyanakkor a monográfia itt sem keveredik aránytévésztésbe, a méltó terjedelemben és kidolgozottsággal elkészített vonatkozó fejezet pontosan érzékelteti: Cseres számára a *nagy motívum* mégis a második világháború volt, az 1978-as *Parázna szobrok* jelentőségében és irodalmi értékében a *Hideg napok* méltó párdarabja.

Az életmű utolsó, bő évtizedével (1981–1993) a monográfia csaknem felét kitevő, *sors, erkölcs a történelem fogaskerekei közt* című fejezet foglalkozik. A már „beérkezett” Cseres munkássága talán kevesebb terhet cipelve, az olvasóközönséggel kölcsönösebbé váló viszony révén is letisztultabb és színesebb tematikát nyer: születik Kossuth-regénye, elidőz a '49 és a tatárjárás utáni Magyarországon, és ír Erdély-könyvet is. (Családja eredetileg moldvai-gyergyói származású.) Az életművet záró *Vérbosszú Bácskában* és a *Kentaurok és kentaurnők* már a rendszerváltozás utáni légkörben jelentek meg – kíméletlen, tabudöntégető tárgyválasztásuk és a *Kentaurok* prózapoétikai és tematikus merészsége máig meglehetősen visszhangtalan maradt.

Márkus Béla ezekben a fejezetekben is példamutató alaposággal jár utána az esetenként kulcsregényként is olvasható szövegek történelmi, befogadástörténeti hátterének, a Cseres által választott-kimunkált írói eszközöket képes mindig az életmű teljes horizontja irányából megközelíteni. Ily módon értékítéletei sohasem egyoldalúak,

meggyőzőerejüket a folyamatosan felidézett, a szövegek recepcióját végig jellemző élénk diskurzusból nyerik.

A kötetet záró *Utónézet* című fejezet a posztumusz megjelenésű művek számbavétele mellett részletes áttekintést ad Cseres irodalmi közélet-szervező szerepéről, különös tekintettel az írószövetségben töltött évek eseményeire – ami természetesen a rendszerváltozás megbolydult irodalmi közéletének áttekintésével zárul, valamint a monográfus kimondott óhajával, miszerint a még kéziratot napló megjelentetése érdemes és értékes fejleménye lehetne a Cseres-recepció jelen, (talán) megélnékülvő korszakának.

Bízva ezen kedvező fejlemények bekövetkeztében a monográfia a jelenlegi formájában (A5-ös méret, keménytáblás borító, színes képmelléklet) mindenképp tartalmas és szükséges hozzájárulás a szerző kortárs újraolvasását fontolgató közönség számára. A kötet látásmódjának bátorsága és komplexitása méltó azokhoz a rendkívül magas elvárásokhoz, amelyeket maga az életmű támaszt olvasójával, értelmezőjével szemben.

SOKACZ ANITA

Czakó Zsófia: Szívhang

Scolar, 2022

SOKACZ ANITA (1983) Biatorbágy

Czakó Zsófia *Szívhangja* autofikciós szövegnek állítja magát, amelyet az egyes szám első személyű narráció is erősíthet. Azonban a kötet szervezőelvé mégsem az abortusz utáni veszteségérzet megjelenítése, a szöveg fő vállalása sokkal inkább a társadalmi és szociális kérdések, elkeserítő magyarországi reáliák, illetve a hozzájuk kapcsolódó sztereotípiák provokálása, kikezdése lesz.

A szerző mintha átkísérné első kötetének, a *Nagypénteken nem illik kertészkedni* novelláinak útkereső elbeszélőjét a *Szívhangba*, amelyben a tétova, elveszett lányból egy jóval érettebb nő lesz, aki a férjével a járvány alatt a fővárosból vidékre költözik. A regény egy borsodi kórház C szobájából, vagyis a cigány szobából, az abortuszra készülők kórterméből indít. A szürkéssárga, kopott kórházi falak között a hordágy elindul a kényszerű műtétre, amellyel párhuzamosan máris behozza a másik fontos tematikai vonalat: a cigányság és a magyarság társadalmi különbségeinek problémáját. Az

első oldalakon már utalást találunk erre az ápolók megkülönböztető attitűdjén keresztül. „Az ismeretlen férfi, ez a kiegészített hentesbojtár azt suttogetta kedves, lágy hangon, egész más tónusban, mint ahogy korábban a lányokkal, a C szoba lakóival üvöltözött, hogy nem kell sírni, legközelebb sikerülni fog”, amely későbbi szöveghelyeken is visszatér. A kényszerű abortusz testi-lelki fájdalmainak árnyalása közben az elbeszélő kitekint a cigányság helyzetével összefüggő kérdésekre. A főhős az önreflexiótól sem fél, saját, kisebbséggel kapcsolatos prekoncepcióira is reflektál, ezt tükrözi kezdetben az Évikétől való rettegetés, amely idővel fokozatosan eltűnik. Az egyes szám első személyű belső monológot folytató narrátor a megfigyelő távolságtartását egészen addig fenntartja, amíg egy váratlan pillanatban azon kapja magát, hogy saját szükségleteinek kielégítése helyett vigasztalni kezdi az egyik síró nőt. A feloldódás aktusa reprezentálódik itt, lassan áttörve a különböző társadalmi milióból érkezők kö-

zötti falakat. Az egyébként alig vagy inkább soha nem érintkező két közeg ironikus módon a siralmas magyar kórházi állapotokat tükröző szobában találkozik. Izolációjukból kilépve egymásra eszmélnek, ütköztetve a sztereotípiákat a valósággal, amelyeket kézzelfogható közelségbe hozva válik az intézmény a megismerésből születő együttérzés heterotópiájává.

A múlt idejű narráció során először a műtét körüli várakozás áll a fókuszban, majd az elbeszélő visszatekint a műtét előtti és utáni eseményekre. Mindezt olyan lendületes és érzékletes stílussal, hogy az eltelt idő különböző tereiben kirajzolódó emlékek fragmentumai konzisztens egészzé szerveződnek. Egyre messzebbre sodródunk az időben, a felbukkanó érzelmek felvillantanak egy-egy újabb emléket, amely képek egymásba/egymásra montírozásával éri el a folytonosság érzetének illúzióját, így téve relevánssá a kórtermi jelenetekhez képest a régmúltat (budapesti élet, vidéki mindennapok, teherbeesés körülményei). A szöveg egy coming-of-age utáni történeté válik, amelyben az elbeszélő a túlságosan kihúzott kamaszkor viszonylagos könnyedségéből a középkorúság felé tartó évek meghatározó szintjére lép. A felelősségteljes élet, az érett nővé válás, az anyaságra készülési folyamatának leírása sokszor humoros, máskor szorongatóan furcsa, és bonyolult aktusát a saját nemi szervével való kapcsolatteremtési kísérlet szimbolizálja, illetve annak eufemizmus nélküli megnevezésének nehézségei. A felnövést vagy inkább annak eldöntését két szemantikai tér ütköztetésével hangsúlyozza. A főváros gazdag kínálatával a függetlenség és fiatalság helyszíne lesz, amely a vidékre költözéssel megszűnni látszik, hogy a falu a gyermekvállalás, a csendesebb, elkötelezettebb élet színterévé váljon. Azonban a kezdetleges, idilli elképzelés helyett megjelennek az egyhangú hétköznapiak, az unalom, ennek elhallgatásával együtt pedig a megbánás miatt érzett szorongás. A félelmek (az elvárásoknak való megfelelés képtelensége, a teherbeesés nehézségei, az abortusz) generálják a főszereplő állandó hangszínévé váló szégyent, amely különböző kombinációkban konstituálódik. Egyrészt tetten érhető az abortusz által kiváltott kiszolgáltatottságban, amely újra gyermekivé teszi, hiszen rákényszerül az ápolók jóindulatára, segítőkészségére, másrészt megjelenik a halott magzat miatt érzett lelkiismeret-furdalásban, amely ambivalens állapotot idéz elő. E két feszültségforrás táptalaja az állandósuló büntudatnak. A szülővé válás meghiúsulása azonnal visszarántja a gyermekkor gondoskodásra sóvárgó állapotába, amely megnyilvánul az anya hiányában, illetve az ápolók odafigyelésének

vágyában. A gyermekivé válás aktusának másik pólusa – az anya hiányán kívül – a tekintélytől való félelem, amelyet szintén a kórházban való tartózkodás hoz felszínre. Az elbeszélő visszapillantásai során folyamatosan egy felnőtt-gyerek oppozícióba kerül, ilyen szituációk gyújtópontjában állva ábrázolja azt a hierarchikus viszonyt, amelyben a félelemkeltés a fegyelmezés eszköze. Ilyen autokratikus eljárás mód a regényben a tanár–diák reláció előhívása (Edit néni), és rájátszása az ápoló–beteg (Edit néniire hasonlító ápoló) viszonyra. A szegény újabb formája manifesztálódik a másféle társadalmi milióból való származás miatt is. Folyamatosan párhuzamba állítja saját életkörülményeit a peremvidéken élő cigányság lehetőségektől való megfosztottságával, amely a szegénység legalsó szintjeire számúzi, determinálja őket. A megkülönböztetés miatt érzett szégyent erősítik az ápolók kedves szavai, amelyekkel felé fordulnak, amivel párhuzamosan a roma nők a brutális megszólalások, agresszív bánásmód címzettjei lesznek. Mindezt különböző dialógusok során nyelvi autentikusan reprezentálja a szerző, nem tűnik sem túlzónak, sem elnézőnek, sem pedig a valóságtól elrugaszkodottnak.

Ahogy lassan kinyílik a főszereplő a körülötte lévőkre, úgy szélesedik a perspektíva, megfigyelőből sorstárssá válik, majd egyre inkább átérzi a cigányság helyzetét. Az egyik legárnyaltabb leíró rész egyszerre líraian és szociológiai pontossággal festi meg a kirekesztett kisebbség életkörülményeit. A lopott pillanatok után elkezd hosszán nézni őket, meglátja hiányzó fogsoraikat, szegénységüket, kivehetetlen, rosszul sikerült tetoválásaikat, kamasz testrészeit, mellüket, combjukat, nemi szervüket. „Ebben a városban nem élnek meg a kávézók, nem nyitnak egymás után új boltok, nincs hangzavar és sokadalom. Csak a régi cégek porosodnak az évek óta érintetlen épületek homlokzatán. Mozi, amit bezártak, mert a helyiek nem látogatták, és mert a várost nem látogatta a helyi lakosokon kívül senki. Megállt az idő, és mintha az emberek is megálltak volna az idővel együtt, mintha beletörődötteen gyászolnák az életet, amit le sem éltek, aminek mintha már akkor a végét várnák, amikor elkezdődik, nem nevetnek, nem sietnek... csak vonszolják magukat a dolgukra.”

Az elbeszélő szubjektív aspektusából, megállapításából rajzolódnak ki a regény karakterei. A kórteremben lévő cigány nőket antológiaszerűen mutatja be, főképp Évikén keresztül érzékelteti a megtett utat az együttérzés felé, de hasonló empátiával beszél Fridáról, Brigiről, a kiskorú Zsanettéről és Dorináról is. Ehhez képest az elbeszélő

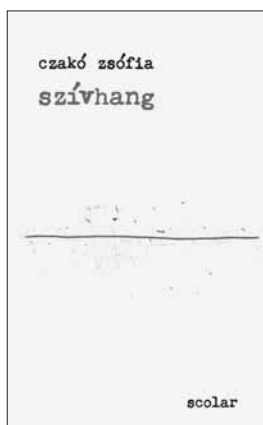
édesanyjának szinte csak felskiccelt alakjával a kapcsolata konfliktusosnak, ambivalensnek tűnik. A narrátor számára teljesíthetetlen elvárásokat állít: legyen pozitív minden negatív pillanatban, legyen gyereke mielőbb, de főleg mindig legyen olyan boldog, mint Susan Sarandon. Réka, a sógornő szinte szuperhősként jelenik meg, mindig erős, aki az elveszett helyzeteket is képes megfordítani. A legkevésbé árnyalt és a legkevésbé hihehető karakter a férj, aki egy-két káromkodáson kívül tökéletes. A vidéki hagyományokat illus néni képviseli jó tanácsaival, terhességet elősegítő magyaros ételleivel, ellentéte a Budapestről érkező Katinka és Ervin egészséges életmódot követő szokásaival, reformételeivel. Katinka a főszereplőhöz hasonlóan ugyanúgy lombikprogramon vesz részt, több abortusz után is próbálkozik a terhesbeeséssel, így a narrátor kórházon kívüli sorstársaként van jelen.

Az abortusz körüli morális viták újra aktuálissá váltak világszerte. A szerző az abortusz különböző okait a társadalomkritika tükrében mutatja meg érzékenyen, fokozódó szolidaritással, így a megérintődés által egyre plasztikusabb képe lesz az abortuszra várakozók életéről. A szegényérzet itt is erősen érzékelhető, de mellé szegődik az állandósuló kín is. A kórház a lelki fájdalom, a gyász, a kiszolgáltatottság, ugyanakkor az empátia metaforikus tere lesz, amelyben társa minden cigány és nem cigány abortuszra váró nő, és amelyből a kórház elhagyásával sem lehet kijutni: „búcsúzásképp azt mondom a lányoknak, ne féljetelek, nem fog fájni, kisétálok a szép ruhámban, amiben érkeztem, kilépek az ajtón, az igaz, és haza is megyek, de éjjel, amikor izzadva forgolódom, vagy amikor egy sötét utcán megyek hazafelé, és ismeretlen hangokat hallok, vagy amikor bemegyek a közeli városi bankba, és a kacskaringós utcák mellett parkolok, újra itt leszek, ebben a kórházban, ebben a sötét, koszos kórteremben Évikével, Fridával és Brigivel együtt, és hiába kiáltozunk segítségért, mert innen nem lehet kijutni.”

A lendületes, sodró nyelvezetre jellemző a vizualitás, a filmszerű képi megjelenítés. Az alapvetően szikár, ökonomikus nyelvhasználat mellett a szöveg csak néhány motívummal dolgozik. Frici, a fekete tyúk fészkeének kifosztása, a tojások (termékenység) összeszedése az abortuszt jelképezi,

míg egy további szöveghelyen a rasszizmus motívumává válik: „néhány maszkos nyugdíjas egy kővér cigány férfival zsörtölődött, hogy miért nem húzza rá az orrára is a maszkot. Körbevették, mint Illusnál a csirkék a fekete tyúkot, csipkedték és bökdösték...” Fontos megemlíteni Gábor doktor alakját, akire az én-elbeszélő angyalaként tekint, ám inverz módon nem Fra Angelico *Angyali üdvözlését* hozza el, hanem a magzat halálának – és az abortusznak – hírét.

A szerző úgy mutatja meg a sztereotípiákat, hogy a regénybeli szituációk maguk a közhelyek (város–vidék, kórházi állapotok, meddőség elleni küzdelem, egészséges életmód és annak karikatúrája). Igyekezett égető, aktuális társadalmi kérdéseket és problémákat megjeleníteni, egy történetbe sűríteni, ám paradox módon épp ezért a regény bizonyos pontokon közhelytárrá válik. Ráadásul ilyen fontos témákat lehetetlen kellő mélységgel árnyalni ennyire rövid terjedelemben (176 oldal). Azonban, meglátásom szerint a szerző célja nem is ez volt, sokkal inkább

az, hogy a főszereplő egyéni sorsán keresztül egy nagyobb látképet tárjon elénk. Mintha lefényképezné az individuum számára csak egy pillanatra megmutatkozó magyarországi panorámát mindennapi, egyszerű és álságos realitásában, amelyben élünk, és amiről hallgatunk. A különböző szereplők kulturális hátterét nyelvi is reprezentálja a szerző, gyakran a roma nők káromkodása, szélsőséges megnyilvánulásai a humor egyik forrása, amely a megrázó téma ellenére jól működik a szövegben. És bár újdonság nem hangzik el a cigányok sorsával kapcsolatban, illetve bizonyos karakterek és szituációk klisés leírása hozzá is járulhat a sztereotípiák konzerválásához (az ápolók és a vidék egyöntetű rasszizmusa, a kórtermi lakók viselkedése, mulatók zene iránti szeretetük), mégis olyan érzékenyen, szívszorítóan árnyalja a saját és a roma nők esendőségét, (elképzelt) életkörülményeiket, az abortuszra készülők kálváriáját, hogy képes feledtetni a kevésbé jól sikerült pontokat. A szívhang grafikája a könyv minden fejezetének tetején egyre rövidebb lesz, míg végül teljesen a semmibe tűnik, mégis ahogy elérünk a regény végére, megtelünk részvétellel és empátiával a méltatlanul magukra hagyottak iránt.